

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI

KATEDRA HISTORIE

***„Šťastná jest neplodná a neposkvrněná a ta, jenž
nepoznala lože v hříechu.“***

Tematizace panenství a recepce luteránské reformy manželství
v textech protestantské provenience a Jednoty bratrské
v předbělohorském období.

Bc. Aneta Kubalová

Magisterská diplomová práce

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.

Olomouc 2015

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předloženou magisterskou diplomovou práci vypracovala samostatně na základě pramenů a sekundární literatury, které jsem uvedla v závěrečném seznamu.

V Olomouci 2. 8. 2015

.....
Aneta Kubalová

Poděkování:

Ráda bych poděkovala vedoucí této práce doc. Mgr. Radmile Prchal Pavlíčkové, Ph.D. za odborné vedení, konzultace a velice vstřícný přístup, Mgr. Rostislavovi Krušinskému z Vědecké knihovny v Olomouci, Mgr. Hedvice Kuchařové, Ph.D. ze Strahovské knihovny a zaměstnancům Národní knihovny v Praze za příjemnou komunikaci a ochotu při zpřístupnění materiálů, Mgr. Lucii Toman za cenné rady a pomoc při hledání pramenů v knihovně premonstrátského kláštera Teplá, kolegovi Vojtěchu Zatloukalovi za pomoc s technickým zajištěním této práce a všem vyučujícím sekce archivnictví na katedře historie v Olomouci, kteří mi svou vstřícností a laskavostí umožnili se této práci naplno věnovat. Největší poděkování patří mé rodině, rodičům Valérii a Stanislavovi, a také mým dvěma sestrám, Monice a Žanetě, za velkou podporu během mého celého studia, bez které bych tuto práci jenom stěží dopsala.

Obsah

1. Úvod	1
2. Dějiny žen a konceptu genderu v české historiografii	6
3. Reflexe ženy v literárněvědném bádání	20
4. Panenství a středověký křesťanský diskurz	29
5. Lutherovo předhodnocení manželského stavu	38
6. „ <i>Sicut mundus sine sole, ita domus sine muliere.</i> “ Tematizace panenství a reflexe luteránské reformy manželství v preskriptivních příručkách utrakvistů a luteránů v předbělohorské době	50
7. Jednota bratrská	72
8. „ <i>Neb ženitba nikoho nespasí...</i> “. Bratr Lukáš Pražský a jeho apologie panenského stavu	80
9. Bratr Jan Augusta a jeho recepce Lutherovy reformy manželství	88
10. Panenství a manželství v kontextu bratrských mravouk	93
11. Závěr	102
12. Seznam pramenů	106
13. Seznam sekundární literatury	112
14. Resumé	128
15. Anotace	129

1. Úvod

Jako název pro mou diplomovou práci jsem si zvolila citaci ze spisu bratra Lukáše Pražského: „*Šťastná jest neplodná a neposkvrněná a ta, jenž nepoznala lože v hříechu.*“¹ Podnapis blíže vysvětluje téma, kterému se budu v této práci věnovat, jedná se o tematizaci panenského stavu v českém nekatolickém prostředí v předbělohorském období. Úkolem mé práce bylo zaměřit se na spisy v prostředí utrakvistů, luteránů a Jednoty bratrské a položit si otázku, nakolik je v nich tematizována Lutherova recepce manželského stavu. Martin Luther, představitel německé reformace, svým učením reformuloval a přehodnotil dosavadní hierarchizovanou tripartitu tradičního uzuálního modelu panna – vdova – manželka, který reflektoval míru cností a důstojnosti jednotlivých stavů, rostoucích přímou úměrou s čistotou těla a sexuální abstinencí. Martin Luther ve svých kázáních a spisech poukázal na důstojnost manželství jako stavu přirozeného, stvořeného Bohem, naopak trvalé, věčné panenství nevnímal jako směrodatné pro spásu člověka. Z tohoto přehodnocení vyvěrala také tolerance manželství kněží, kteří se tak ospravedlněním manželství a do něj koncentrované sexuality, mohli vzdát celibátu a žít život v manželském svazku. Do jaké míry byl tento poměrně radikální postoj recipován v českém nekatolickém prostředí? A do jaké míry se v něm reflektovala tradiční hierarchizovaná tripartita s rétorikou preferující věčné panenství?

První dvě kapitoly této práce se soustředí na historiografii k tomuto tématu. Snažila jsem se zhodnotit a poukázat na problematiku „dějin žen“ a konceptu genderu v českém historiografickém prostředí a ukázat na proměny jejich vnímání, uplatňování a možnosti využití. Nejvíce otázku konceptu genderu v českém prostředí akcentují Lucie Storchová a Jana Ratajová, které se vyjadřují také k moderním metodologickým postupům a snaží se tak českou historiografii konfrontovat se zahraničními moderními přístupy. Druhá kapitola zachycuje pozici

1 PRAŽSKÝ, Lukáš: *Spis tento velmi užitečný a potřebný o stavu svobodném a manželském počíná se šťastně*. Mladá Boleslav 1530. Vědecká knihovna Olomouc, sign. 32.611, nefol.

ženy v literárněvědném bádání. Hlavním typem pramene pro tuto práci jsou texty narativního diskurzu, a proto v této kapitole zhodnotím vývoj a situaci českého literárněvědného bádání zasvěceného raně novověké ženě z několika úhlů pohledu. Budu se snažit ukázat, jak je v české literární vědě tematizována žena jako literární postava, jako recipientka a také jako autorka, a to na příkladu Alžběty Johany Westonie, které jsem se věnovala již ve své bakalářské práci.²

V kompilační části této práce poukážu na kategorii panenství ve světle kulturně antropologických výzkumů Alice Schlegel a Sherry Ortner, také zasadím vnímání a konstrukci panenství do středověkého křesťanského diskurzu. V této kapitole se budu koncentrovat zejména na hagiografickou literaturu,³ která velice často reflektuje strategie, jakými je žena – panna v kontextu středověkého narativu uchopena a jak je konstrukt panenství jako takového vnímán a představován. Středověký pohled na ženu infiltroval – pochopitelně – také do spisů 16. století, proto je důležité upozornit na tradiční argumentaci a myšlenkovou strukturu středověkých textů. V případě Martina Luthera a jeho pohledu na panenství a manželství a na ženskou otázku obecně jsem čerpala z edice Merry Wiesner Hanks a Sarah Karant-Nunn,⁴ které shromáždily Lutherovy texty, případně jejich fragmenty, které implicitně i explicitně reflektují jeho názory na ženskou problematiku; ambicí této edice je podpořit výzkum a badatelský zájem o toto téma, protože Martin Luther shrnující práci, která by byla konsekrovaná ženám, nevydal. Jeho názory tak lze abstrahovat z jednotlivých kázání, spisů a dopisů. Podrobnější informace a důvody, proč jsem se rozhodla pracovat s touto edicí, jsou uvedeny v kapitole, která se věnuje Martinu Lutherovi. V této práci jsou důležitou a pramennou základnou texty utrakvistické a luteránské provenience, které vyšly v edicích⁵ Lucie Storchové a

² KUBALOVÁ, Aneta: *Virgo clarissima in republica litteraria. Formování femininní stylizace v tvorbě Alžběty Johany Westonie*. Nevydaná bakalářská práce, FF UP, obhájena v květnu 2013.

³ VIDMANOVÁ, Anežka – BAHNÍK, Václav – ZACHOVÁ, Irena (eds.): VORAGINE, Jakub de: *Legenda aurea*. Praha 2012.; KOLÁR, Jaroslav – SELUCKÁ, Milena (eds.): *Středověké legendy o českých světcích*. Brno 2011.

⁴ KARANT-NUNN, Susan-WIESNER-HANKS, Merry (eds.): *Luther on Women. A Sourcebook*. Cambridge 2003.

⁵ RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha 2008.; RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009.; RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Děti roditi jest Božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*. Praha 2013.

Jany Ratajové; pro kapitolu, která se souhrnně vyjadřuje k utrakvistickým i luteránským textům jsem využila a analyzovala také jeden tisk kázání utrakvistického teologa Matouše Pačudy Dobromilického,⁶ jehož exemplář je uložen ve fondu Národní knihovny. V kapitole se věnuji rozboru rétoriky, která provází tyto texty konsekrované ženskému pohlaví, častým toposům, motivům, tématům a také reflexi Lutherovy reformy manželství v těchto textech. Do svého výzkumu jsem zahrнула také spisy Mistra Jana Husa, Tomáše Štítného a Jana Rokycany, kteří jsou významnými představiteli českého reformního prostředí 15. století. Nerozebírala jsem jednotlivá kázání a texty analyticky, spíše jsem poukázala na jednotlivé styčné body a difference, které se (ne)prolínaly do českého utrakvistického a luteránského prostředí v pohledu na ženskou otázku.

Specifickou odnož této práce tvoří spisy teologů a biskupů Jednoty bratrské, které jsem vyčlenila samostatný prostor a na rozdíl od analýzy luteránských a utrakvistických textů, které jsem vzhledem k jejich argumentační podobnosti začlenila do jedné kapitoly, rozbor pramenů teologů, biskupů a literárně činných členů Jednoty bratrské jsem se rozhodla vzhledem k jejich diferenční struktuře a také názorovým proměnám pojmout poněkud odlišně. Jedna kapitola je zasvěcena dílu bratra Lukáše Pražského. V této kapitole jsem pracovala se starými tisky,⁷ které jsou uloženy ve fondu Vědecké knihovny v Olomouci; druhá kapitola se věnuje

⁶ PAČUDA, Matouš: *Kázání svatební ku poctivosti a na památku poctivého manželského sňatku počestných a bohabojných manželů*. Praha 1616. Knihopis K06690.; také jsem do kapitoly zahrнула dílo od Vincence Portia, které kritizuje ženské líčení: PORTIUS, Vincenc: *Lícidlo krásné pannám a paním i jiným osobám, kteréž se rády po tváři šlechtí a líčí užitečné. Při tom je jisté umění, čeho se užívati má, aby jeden druhého milovati musil. Všechněm mladým lidem, ano, i starým darováno a v český jazyk přeloženo od Tobiáše Mouřenína Litomyšlského*. Praha 1594. Knihopis K14180.

⁷ PRAŽSKÝ, Lukáš: *Knížka tato jest o gruntu víry obecné křesťanské s jistými důvody proti odporům Antikristovým vydaná od Bratří*. Anno 1525. Litomyšl 1525. Univerzita Karlova Praha, sign. 1 T 31.; PRAŽSKÝ, Lukáš: *Odpověď Bratří na spis Martina Luthera, kterýž německým jazykem učiniv vytisknutí dal, v němž oznamuje, co by se mu při Bratřích vidělo za pravé a co v pochybnosti, neb v nesrozumění, načež mu zase zprávu podle Písem svatých činie*. Litomyšl 1523. Vědecká knihovna Olomouc, sign. 32.147. (rkps. 37r-42v, ostatní folia starý tisk); PRAŽSKÝ, Lukáš: *Spis tento velmi užitečný a potřebný o stavu svobodném a manželském počíná se šťastně*. Mladá Boleslav 1530. Vědecká knihovna Olomouc, sign. 32.611.; PRAŽSKÝ, Lukáš: *Tento spis o manželství učiněn jest ve jméno Páně, v němžto postaveno jest najprv, co by bylo manželství, potom, co by byla svátost manželství, potom co potřebie mieti před manželstvom i svátosti potom, co potřebie jdúcím k manželství i k svátosti, potom, co potřebie jdúcím i k manželství i k svátosti, potom, co potřebie k požívání manželství i svátosti až do konce. (A tak se skonává spis o stavu manželském)*. Mladá Boleslav 1530. Vědecká knihovna Olomouc, sign. 32.611.

recepti luteránské reformy manželství v kázání Jana Augusty,⁸ které bylo napsáno a předneseno v litomyšlském sboru v roce 1535, toto kázání ale nebylo vydáno tiskem, zachovalo se v rukopisu, který je dnes uložen v konvolutu ve fondu Strahovské knihovny v Praze. Toto kázání je velmi důležitým zdrojem pro problematiku manželství a panenství v Jednotě bratrské, jeho analýza poukázala na důležitý hodnotový převrat, o němž pojednám v dané kapitole. Dalšími zdroji mi byly bratrské mravouky Jiřího Strejce Zábřežského, Adama Šturma z Hranic, Matouše Konečného a Jana Blahoslava, které vyšly edičním počinem Anny Císařové-Kolářové,⁹ Františka Chudoby¹⁰ a Františka Bednáře,¹¹ který vydal Blahoslavův spis *Naučení mládencům* ze starého tisku v roce 1585. Jeden výtisk Blahoslavova *Naučení mládencům*¹² z roku 1609 je uložen ve fondu Strahovské knihovny a mezi oběma výtisky se objevují jisté změny, případně absence jednotlivých pasáží. Důležitým zdrojem pro mne byly také *Dekrety Jednoty bratrské*, které jsou shromážděny v edici Antonína Gindelyho z roku 1865.¹³ Dekrety představují soubory synodálních usnesení ze sněmů Jednoty bratrské a jsou vynikajícím pramenem k utvoření celkové představy o životě a atmosféře v Jednotě bratrské; vzhledem k jejich časovému rozsahu lze zaznamenat také změny v určitých názorech, učení či hodnotách bratří. Použila jsem také nekrologium jako zdroj pro informace o životě a úmrtí jednotlivých členů Jednoty bratrské, jehož autorem je Jan Blahoslav. Nekrologium vyšlo v edici Josepha Fiedlera ve Vídni v roce 1863.¹⁴

Prameny, se kterými pracuji, jsou narativní povahy a jedná se o normativy, případně preskriptivní texty. Tyto texty neodrážejí sociální praxi ani nereflektují skutečný stav, jsou to texty prezentující ideální stav, normu, které by měli recipienti

⁸ AUGUSTA, Jan: *Kázání o stavu manželském*, 1535. Strahovská knihovna, sign. DG IV 21, ff. 105r - 218r.

⁹ CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna – ČAPEK, Jan Blahoslav (eds): STREJEC, Jiří Zábřežský – ŠTURM, Adam z Hranic – Konečný, Matouš: *Mravy ctnostné mládeži potřebné. Bratrské mravouky Jiřího Strejce, Adama Šturma z Hranic a Matouše Konečného*. Praha 1940.

¹⁰ CHUDOBA, František (ed.): BLAHOSLAV, Jan: *Spis o zraku: jak člověk zrakem, to jest věděním a hleděním sobě nebo jiným škoditi může*. Praha 1928.

¹¹ BEDNÁŘ, František (ed.): *Jana Blahoslava Naučení mládencům*. Praha 1947.

¹² BLAHOSLAV, Jan: *Naučení mládencům k službě Kristu a církvi jeho se oddávajícím, v Jednotě bratrské*. Kralice 1609. Strahovská knihovna, sign. CS VII 23.

¹³ GINDELY, Antonín (ed.): *Dekrety Jednoty Bratrské. Spisy bratrské I*. Praha 1865.

¹⁴ FIEDLER, Joseph (ed.): *Todtenbuch der Geistlichkeit der Böhmischen Brüder. Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Abt. 1. Scriptorum*. Bd. 5. Wien 1863.

a konzumenti těchto textů konvenovat. I normativ a mravokárné spisy ale mají svou výpovědní hodnotu, která se vztahuje k realitě a sociální praxi – množství publikací a spisů zasvěcených tématu panenství, manželství či ženské otázce obecně reflektuje reakci na čtenářský zájem o toto téma, také se může jednat o snahu infiltrovat myšlenky do čtenářské obce, případně tendenci o nápravu mládeže formou preskriptivu. Následující práce si klade za úkol poukázat na výše uvedené analýze pramenů, do jaké míry v českém nekatolickém prostředí rezonovala luteránská reforma manželství, a jaké argumentační strategie využívaly normativy věnované ženské otázce a spisy o panenství a manželství, jak se odchylovaly od tradičního úzu a jakým způsobem se s přílivem nového hodnotového systému ve svých spisech vyrovnávaly.

2. Dějiny žen a koncept genderu v české historiografii

„The challenge posed by these responses is, in the end, a theoretical one. It requires analysis not only of the relationship between male and female experience in the past but also of the connection between past history and current historical practice.“¹⁵

V této kapitole se chci zaměřit na vývoj historiografie, která se vyjadřuje k dějinám žen a genderovým přístupům, které se tradičně označují jako gender history. Kladu si za cíl zmapovat příspěvky a metodologické koncepty v českém prostředí, zhodnotit jejich přínos a poukázat na další možnosti zkoumání ženy v rámci studia různých typů historických pramenů. Primárně bych ráda upozornila na metodologické studie, které shrnují problematiku konceptu genderu a dalších přístupů k výzkumu dějinám žen v zahraniční historiografii, ale také v českém vědeckém prostředí. Jedná se o teoretické práce Jany Ratajové,¹⁶ Mileny Lenderové,¹⁷ Daniely Tinkové¹⁸ a také Lucie Storchové,¹⁹ ke konceptu genderu a

¹⁵ SCOTT, Joan Wallach.: *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. In: *The American Historical Review*, vol. 91, no. 5. 1986, s. 1055. Dostupné online: <http://www.jstor.org/stable/1864376>; níže zmíněné české historičky často citují a navazují na tuto stěžejní teoretickou stať a není divu – Joan Wallach Scott v této práci kriticky zhodnotila dosavadní přístupy k dějinám žen („Theorists of patriarchy“, kterou prezentuje Catherine MacKinnon, dále „Marxist feminists“ a také „Psychoanalytic theory“, do kterých řadí Nancy Chodorow a také Jacquese Lacana, k psychoanalýze, Lacanovým postupům a jeho recepci pojetí sexuality Sigmunda Freuda: Cf. MITCHELL, Juliet: *Úvod I ke knize „Ženská sexualita: Jacques Lacan a Freudova škola“*. In: OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (ed.): *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha 1998, s. 277-304.) a poukázala na sémantiku termínu „gender“ jako analytické kategorie a sociálního konstrukt, který může pomoci nabídnout nové perspektivy nahlížení na problematiku vztahů také v historických výzkumech.

¹⁶ RATAJOVÁ, Jana: *Gender history jako alternativní koncept dějin*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.): *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice 2006, s. 33-40. V této studii Jana Ratajová rozebírá gender jako analytickou kategorii, jejímž úkolem je výzkum dějin žen posunout z marginální pozice do centra historického bádání. V této studii navazuje na koncept výše zmíněné Joan Wallach Scott, která má významný podíl na aktualizaci pojmu „gender“ a redefinici jeho konceptu. RATAJOVÁ, Jana: *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*. In: *Kuděj*, 2005, č. 1 - 2, s. 158 - 173.

¹⁷ LENDEROVÁ, Milena: *Gender history v českých zemích*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Praha 2001, s. 139-147.

¹⁸ TINKOVÁ, Daniela: *„Žena“ – prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.): *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice 2006, s. 19-32. Tato studie podává přehledný průřez vývojem historického bádání v oblasti dějin žen v západní historiografické tradici. Linií sleduje

jeho užití a uplatnění v medievistice se vyjadřuje v metodologických statích Michaela Antonín Malaníková.²⁰ Výše uvedené badatelky mají výrazný podíl na infiltraci a expanzi konceptu genderu v české historiografii, také se v hojné míře věnují feminitě, jakožto prvku genderového konstruktů, a její reflexi v různých typech pramenů.

Jana Ratajová ve svém příspěvku *Gender history jako alternativní koncept dějin* a Daniela Tinková v práci „Žena“ – prázdná kategorie? *Od (wo)men 's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století* shrnují vývoj bádání zahrnující women's history a gender history v měřítku světové historiografie. Oba články poukazují na historické přístupy, které měly své kořeny v šedesátých letech minulého století ve feministických hnutích, a to především v anglosaské kulturní oblasti.²¹ V této fázi se projevovala snaha poukázat na ženu

od tradice anglosaského feminismu v 60. letech přes francouzskou školu Annales, koncept „Nouvelle histoire“ a z něj vyvěrající historickou antropologii. Důraz klade také na důležitost integrace genderu do celkového studia společnosti.

¹⁹ STORCHOVÁ, Lucie: *Konceptualizace genderu v Historische Anthropologie*. In: STORCHOVÁ, Lucie (ed.): *Conditio humana – konstanta (č)ji historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretické reflexe v současné historiografii*. Praha 2007, s. 59-82. Lucie Storchová se zabývá konceptem genderu a jeho užíváním v textech, které definují historickou antropologii. V těchto textech se uvažuje o genderu jako analytické kategorii spíše v náznacích a jeho reflexe se koncentruje na ženy a dějiny pohlaví. Storchová se opírá o koncepty německé historické antropologie, která odmítá tradiční dějiny ženy (Frauengeschichte), snaží se ženy a jejich jednání interpretovat spíše jako dějiny pohlaví (Geschlechtergeschichte), které je v těchto intencích chápáno jako kulturní – nikoliv biologicky determinovaný - konstrukt závislý na historickém kontextu. Storchová komentuje také pojetí genderu v pracích Heide Wunder nebo Rebekky Habermas, ale vyjadřuje se také k pojetí anglo-amerického diskurzu prezentovaného Joan Wallach Scott.; STORCHOVÁ, Lucie: *Gender*. In: STORCHOVÁ, Lucie et kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 194-204.; STORCHOVÁ, Lucie-RATAJOVÁ, Jana: *Gender a bádání o raném novověku*. In: ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ, Marie et kol.: *Základní problémy studia raného novověku*. Praha 2013, s. 583-614.

²⁰ MALANÍKOVÁ, Michaela: *Ženy, muži a středověk aneb Úvaha nad možnostmi a limity využití kategorie genderu v medievistice*. In: AMBROŽOVÁ, Hana – DVOŘÁK, Tomáš (eds.): *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*. Brno 2009, s. 603-610.; MALANÍKOVÁ, Michaela Antonín: *Maskulinita jako koncept medievistického bádání*. In: HUTEČKA, Jiří (ed.): *Konstrukce maskulinní identity v minulosti, současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. Praha 2012, s. 9-21. Michaela Antonín Malaníková ve svých příspěvcích upozorňuje na fakt, že pro medievistiku je aplikace konceptu genderu poměrně komplikovaná z důvodu absence pramenů, zejména egodokumentů. Tato skutečnost umožňuje metodologickou práci spíše s konceptem women's history, který je v medievistice stále aktuální. Malaníková správně poukazuje na nutnost komplexního výzkumu dějin žen a mužů a zároveň zpochybňuje kompaktnost kategorie žena/muž, kterou vnímá jako zjednodušenou dichotomii, a poukazuje na heterogenitu, která je prezentována v rámci těchto kategorií a kterou je při bádání nutno vzít v potaz a pracovat s ní.

²¹ OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (ed.): *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha 1998. Edičním počinem Libory Oats-Indruchové a překladatelskou

jako na emancipovanou bytost, tato etapa je charakteristická určitou ideologií, která se z hlediska pozdějších nových inovativních přístupů ve výzkumu tématu ženy jeví jako nežádoucí. Vedle tohoto proudu krystalizovala v šedesátých a sedmdesátých letech koncepce tzv. Nouvelle histoire, která myšlenkově navazovala na francouzskou školu Annales.²² Nouvelle histoire se snažila přistupovat k ženským dějinám spíše prizmatem demografických studií a koncentrovala se na problematiku rodiny a postavení ženy v rurálním světě.²³ Východiska Nouvelle histoire měla vliv také na historickou antropologii,²⁴ ze které postupně vzešly metody gender history. Odchýlení badatelského zájmu od konceptů velkých politických dějin a transponace zájmu do oblasti mikrohistorie mělo významný vliv mimo jiné právě na metodologii gender history.

Jana Ratajová, která se zamyslela nad uchopením konceptu genderu v české historiografii v příspěvku *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*,²⁵ který byl publikován v roce 2005, poukázala na výraznou tendenci ztotožňovat tento koncept s dějinami žen a s tím spojené asociativní uchopení genderu jako prvku zabarveného příznakem feminismu a ženské emancipace. Ve své již výše uvedené studii²⁶ poukázala na příspěvek Joan Wallach Scott, který nabádá k opatrnosti při kooperaci s konceptem genderu, aby nedocházelo k významovým zploštěním

činností Kateřiny Hilské a dalších překladatelů vznikl sborník, který sdružuje teoretické statě feministického myšlení. Sborník je dělen na dvě části, první část se zabývá tzv. první vlnou feminismu a zpřístupňuje čtenářům české překlady textů Mary Wollstonecraft anebo Virginie Woolfové. Ve druhé části je větší počet textů, které vznikaly v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století a staly se důležitými pilíři feministického myšlení.

²² LENDEROVÁ, Milena: *Gender history*, In: *Česko-slovenská historická ročenka*, s. 140.

²³ Zde považuji za vhodné opět poukázat na Lucii Storchovou, která této otázce konsekrovala svůj příspěvek shrnující problematiku konceptualizace genderu v německé historické antropologii, která na francouzskou historickou demografii do značené míry navazovala. Představitelkou tohoto směru je Heidi Wunder, jejíž práce nevyvěrá z angloamerického pojetí feminismu, ale spíše z německé či francouzské historické demografie. Heidi Wunder se věnovala bádání o tradiční venkovské společnosti a pracuje s kategorií „pohlavního řádu“ (Geschlechterordnung) a pohlavní role, která v jeho rámci funguje. Heidi Wunder zkoumala převážně texty normativní povahy (Ehelehre, Hausväterliteratur, Eheschriften); svou teorii staví na tzv. komplementárním pracovním páru (Arbeitspaar), který se zakládá na pohlavně specifické dělbě rolí a neodpovídá pojetí pohlavní nerovnosti. In: STORCHOVÁ, Lucie: *Konceptualizace genderu v Historische Anthropologie*. In: STORCHOVÁ, Lucie (ed.): *Conditio humana – konstanta (č)ji historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretické reflexe v současné historiografii*. Praha 2007, s. 64-66.

²⁴ DÜLMEN, Richard van: *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*. Praha 2002.

²⁵ RATAJOVÁ, Jana: *Dějiny ženy*, In: *Kuděj*, 2005, č. 1 - 2, s. 159-160.

²⁶ RATAJOVÁ, Jana: *Gender history jako alternativní koncept dějin*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (edd.): *Dějiny ženy*, s. 33-40.

tohoto pojmu. Ratajová navazuje na myšlenky této autorky a „gender“ vysvětluje jako „společensky utvářené postoje a modely chování, které spočívají v dichotomickém dělení na mužské a ženské“.²⁷ V souladu s tímto tvrzením poukazuje na termín „genderové role“, který vysvětluje jako „společenské role předepsované členům společnosti na základě jejich pohlaví.“²⁸ Je nutné tedy rozlišit koncept „genderu“ jako sociálně-kulturního konstruktů a „pohlaví“, které je přirozeně determinováno biologicky a evolučně. Ratajová ve svém příspěvku shrnuje vývoj a stav českého bádání v oblasti gender history a poukazuje na dva proudy, které označuje jako „diferencialismus“²⁹ a „konstruktivismus“.³⁰ V závěru svého článku Ratajová poznamenává, že v devadesátých letech v českém historiografickém bádání v kontextu dějin žen jakožto badatelského tématu začaly koexistovat dva metodologické směry – v prvním případě se jedná o směr reprezentovaný dějinami „velkých“ žen, v případě druhém dějiny ženy vycházející z konceptu každodennosti. Velký přínos této studie vidím již v úvodních slovech, ve kterých Ratajová poukazuje na skutečnost, že koncept genderu není totožný s dějinami žen, ale může zahrnovat také konstrukci maskulinity, jakožto svébytnou reprezentaci prvku konceptu genderu. Tuto skutečnost zdůrazňuje také Milena Lenderová, která poukazuje na uchopení výrazů „dějiny žen“, který vnímá jako epistemologicky prázdný pojem, a „gender history“.³¹ Důraz kladený na koncept gender history tak přispívá k velmi důležitému uvědomění faktu, že téma ženy je nutné zkoumat v širším kontextu, téma muže samozřejmě nevyjímaje: „...téma ženy je vždy současně tématem muže...[...]...nelze mluvit o ženách, aniž bychom jedním dechem nemluvili o vztahu mezi ženou a mužem, o vztahu mezi matkou a dítětem, otcem a dcerou, o vztazích mezi sourozenci, vztazích sociálních i ekonomických. Nejde jen o vysvětlení postavení žen v minulosti, ale současně o trochu jiný pohled

²⁷ RATAJOVÁ, Jana: *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*. In: *Kuděj*, 2005, č. 1 - 2, s. 159.

²⁸ *Ibidem*, s. 159.

²⁹ Diferencialismus chápe Jana Ratajová jako formaci kategorií nezávislých na kultuře; jsou to kategorie dané přírodou, které vznikly postupně evolučním vývojem. V intencích tohoto pojmu vnímá Ratajová „feminismus“ dnešní doby, který považuje za mediálně úspěšný. *Ibidem*, s. 162.

³⁰ Konstruktivismus zdůrazňuje podíl kultury na vzniku genderových charakteristik utvářených právě diferencialismem. Konstruktivismus je směr, který Ratajová hodnotí jako směr pro historiky nosný a hodnotný. *Ibidem*, s. 162.

³¹ LENDEROVÁ, Milena: *Gender history*, In: *Česko-slovenská historická ročenka*, s. 139.

na dějiny.“³² Milena Lenderová těmito slovy tak poukazuje na skutečnost, že problematiku žen v dějinách není vhodné zkoumat pouze optikou žen, důležité je dané téma uchopit z jiného úhlu pohledu – z dějin každodennosti anebo dějin mentalit.³³ Závěrem studie Lenderová zdůrazňuje fakt, že gender history nelze chápat jako dějiny samostatných žen anebo jako dějiny jejich boje za politická práva, a nastoluje požadavek objektivního a neidealizujícího přístupu a interdisciplinárního pojetí problému.³⁴ Gender history vnímá jako dějiny lidských vztahů a rámce, v němž se tyto vztahy odehrávají.³⁵

K proměnám konceptualizace genderu v rámci historického bádání se zejména v posledních letech vyjádřila Lucie Storchová,³⁶ která se výrazně zaslouhuje o metodologické uchopení tohoto pojmu také ve výzkumech raného novověku. Ve svých studiích vysvětluje koncepty dějin žen a dějin pohlaví jako trend, který se změnil počátkem 90. let v diskuzi o performativitě genderu pod vlivem prací Joan Wallach Scott a Judith Butler. Upozorňuje také na skutečnost, že na poli české historiografie není gender často vnímán jako koncept, ale jako zkoumání vztahů mezi muži a ženami, také chybí rozsáhlejší teoretická debata či reflexe, která by badatelům pomohla lépe tento koncept uchopit. Studie Lucie Storchové ukazují na možnosti a východiska uplatnění konceptu genderu jako analytické kategorie a jeho uplatnění ve výzkumu.³⁷

V kontextu k výše uvedenému si dovoluji upozornit na otázku výzkumu maskulinity, který se v české historiografii teprve začíná etablovat. V úvodní studii³⁸ ke sborníku *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti*,³⁹ který je první

³² Ibidem, s. 139.

³³ Ibidem, s. 139-140.

³⁴ Ibidem, s. 146

³⁵ Ibidem, s. 146.

³⁶ STORCHOVÁ, Lucie: *Gender*. In: STORCHOVÁ, Lucie et kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 194-204.; STORCHOVÁ, Lucie-RATAJOVÁ, Jana: *Gender a bádání o raném novověku*. In: ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ, Marie et kol.: *Základní problémy studia raného novověku*. Praha 2013, s. 583-614.

³⁷ Ibidem, s. 606-607.

³⁸ HUTEČKA, Jiří – ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila: *Od genderu k maskulinitám*. In: HUTEČKA, Jiří (ed.): *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. Praha 2012, s. 9-21.

³⁹ HUTEČKA, Jiří (ed.): *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. Praha 2012.

soubornou prací v české historiografii vyjadřující se k problematice předznamenané již v názvu titulu, poukazují Jiří Hutečka a Radmila Švaříčková Slabáková na skutečnost, že konceptuální uchopení maskulinity jako prvku genderového konstruktů, je v českém badatelském okruhu téměř nedotčeno. Tento sborník sdružuje příspěvky, které se vyjadřují k maskulinitě a její reflexi v historiografii, také ale k prezentaci maskulinních forem a různorodosti genderových konstruktů v dějinách v symbolické rovině i v rovině společenského ideálu. Tato práce, prezentující výzkumy současných historiků v otázce maskulinity, poukazuje na zahrnutí tématu maskulinity v dějinách do českého historiografického bádání, a je tak významným přínosem a inspirativním zdrojem pro další vývoj metodologického uchopení konceptu genderu a uplatnění této kategorie ve výzkumu historických pramenů.

Když se vrátíme zpátky v čase a podíváme se na vývoj dějin žen anebo později konceptu genderu v české historiografické tradici v průběhu dvacátého století, zjistíme, že její průběh se odlišoval od tradice západoevropského historického bádání. První významnější historické práce o ženách, které se objevují, jsou práce z počátku čtyřicátých let 20. století. Jedná se o edici Karla Stloukala *Královny, kněžny a velké ženy české*⁴⁰ a o sborník *Česká žena v dějinách národa*.⁴¹ Již v názvech těchto monografií můžeme pozorovat snahu o zachycení příběhů významných žen české společnosti, jako byly královny anebo příslušnice aristokratické sociální vrstvy. Tuto tendenci si můžeme spojit se snahou zachytit „velké“ dějiny, nicméně poukázání na životní příběhy a osudy „velkých“ ženských osobností v dějinách může být motivováno dobou druhé světové války, ve které tyto

⁴⁰ STLOUKAL, Karel (ed.): *Královny, kněžny a velké ženy české*. Praha 1941. V této práci můžeme nalézt medailonky významných žen, které se nějakým způsobem prezentovaly v českých dějinách a které tak zachycují dobu od sv. Ludmily až po ženy ve 20. století. Práce se snaží o jakýsi průřez napříč dvěma stoletími a zachycení osudů nejvýznamnějších žen v našich dějinách.

⁴¹ KAPRAS, Jan (ed.): *Česká žena v dějinách národa*. Praha 1940. V tomto sborníku vychází studie Václava Vojtíška, který se věnuje problematice ženy v době husitské. Jeho příspěvek je značně zabarven ideologií; ženu v husitském hnutí vnímal jako silně emancipovanou, toto tvrzení podkládá argumentem o jejich přijímání z kalicha, což je stavělo na roveň kněžím; husitské hnutí spojuje se světlou minulostí českého národa: „I v nekrutějších válkách husité i Táboři projevovali ohleduplnost k ženám, zatím co křižácká vojska poskvřňovala a hubila krutě a mstivě bez rozdílu ženy i panny a pobíjela starce i děti.“ VOJTÍŠEK, Václav: *Žena v době husitské*. In: *Ibidem*, s. 86-107.

publikace vyšly; národní hledisko zde určitě sehrálo významnou roli. Autorkou, která vydala několik publikací ve čtyřicátých letech, byla také Anna Císařová-Kolářová.⁴²

V těchto pracích lze sledovat tendenci zachytit ženy, které jsou v dějinách známé, významné a které svým působením vyčnívaly z davu žen v minulosti. Šedesátá léta a s nimi spjatá vlna feminismu v angloamerických oblastech se v české historiografii nijak zásadně neprojevila. Zájem o výzkum obyčejné ženy, anonymní ženy a její reflexi v dějinách se v západoevropském bádání, jak je patrné z výše uvedeného, formoval již v 70. a 80. letech minulého století. V českém prostředí se problematika výzkumu žen v perspektivě historické antropologie otevřela až v devadesátých letech 20. století. Tato skutečnost je daná politickou situací, která neumožňovala přísun nových podnětů ze západní Evropy. V roce 1977 vyšla monografie Josefa Janáčka,⁴³ která se na ženy v předbělohorském období už nedívá prizmatem národních ideologií, ale stále v centru její pozornosti stojí ženy šlechtičny, aristokratky a další významné ženy své doby. Janáček na příkladu životních osudů několika postav poukazuje na relativní „emancipaci“ a různé možnosti uplatnění žen ve veřejném i soukromém životě v 16. a na počátku 17. století. I když jsou některé Janáčkovy závěry v současné době již překonané, má tato monografie důležité místo z hlediska výzkumu žen a také v současnosti z ní lze čerpat velké množství zajímavých informací.

Otázku, do jaké míry lze vytěžit středověké prameny pro studium historie žen, si položila Božena Kopičková. Božena Kopičková, historička, která se soustavně zabývá problematikou ženy ve středověku, je autorkou několika prací a studií,⁴⁴

⁴² CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna: *Evangelické matky*. Praha 1941.; CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ: *Zbožnost ženy bratrské*. Praha 1944.; CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ: *Žena v hnutí husitském*. Praha 1915.; CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ: *Žena v Jednotě bratrské*. Praha 1942. Reflexi díla Anny Císařové-Kolářové se budu podrobněji věnovat v pozdějších kapitolách, protože její práce je pro výzkum postavení ženy v Jednotě bratrské a v husitském hnutí důležitá.

⁴³ JANÁČEK, Josef: *Ženy české renesance*. Praha 1977.

⁴⁴ KOPIČKOVÁ, Božena: *Historické prameny k studiu postavení ženy v české a moravské středověké společnosti*. Praha 1992.; KOPIČKOVÁ, Božena: *Ideální modely života ovdovělých královen, kněžen a šlechtičen v českém středověku ve světle reality*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.): *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice 2006, s. 223-240.; KOPIČKOVÁ, Božena: *Stav panenské čistoty jest ze všech stavův najduostojnější. K názorům na ženy v českém reformním prostředí od poloviny 14. století do roku 1419*. In: KŮRKA, Pavel – PÁNEK, Jaroslav (ed.): *Angelus Pacis: sborník prací k počtě Noemi Rejchrtové = collected essays in honour of Professor Noemi Rejchrtová written by her friends and disciples*. Praha 2008, s. 121-131.; KOPIČKOVÁ, Božena: *Tajné zasnuby a sňatky ve středověkých*

kteře shrnují možnosti výzkumů středověkých pramenů, mezi které řadí kázání, homiliáře, také středověká exempla, morální a výchovné traktáty, korespondenci a umělecká díla středověké literatury. Uvědomuje si výpovědní hodnotu středověkých právních pramenů pro zkoumání běžné denní právní praxe, ve které se pohybovaly také ženy; poukazuje na prameny církevní provenience,⁴⁵ jako jsou knihy konfirmační, erekční či například manské knihy olomouckého biskupství, které mohou obsahovat informace o věnu. Kopičková neopomíjí ani vizuální a ikonografické prameny, i když upozorňuje na schematické a idealizované zobrazení ženy ve středověkém umění. Mimo Boženy Kopičkové se otázkou ženy ve středověku zabývá Martin Nodl,⁴⁶ Pavla Rychterová⁴⁷ a také Michaela Antonín Malaníková, kterou jsem zmínila již v úvodní pasáži komentující koncept genderu, jeho recepci a možnosti využití v medievistickém bádání.

V devadesátých letech se konečně objevují také mikrohistorické přístupy v problematice výzkumu dějin žen. Můžeme sledovat postupný nárůst prací uvádějících ženskou otázku do historiografie, které komentují dějiny žen z různých úhlů pohledů. Také práce s pramennou základnou začíná být nahlížena a zkoumána prostřednictvím konceptu genderu. Významnou oblastí, kde se výzkum dějin žen uplatnil, byla historická demografie. Badatelkou, která se věnuje dějinám žen a propojuje je s touto disciplínou, je Pavla Horská,⁴⁸ která se věnuje především otázce

Čechách. In: *Dějiny a současnost*, 18, 1996, č. 3, s. 7-11.; KOPIČKOVÁ, Božena: *Žena evropského středověku v zasetí své doby*. In: LENDEROVÁ, Milena (ed.): *Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha 2002, s. 13-44.

⁴⁵ „Existence středověké evropské ženy byla zakotvena v institucionálním rámci společnosti, jejíž normy byly dány výlučně křesťanským světovým názorem, který na rozdíl od naší současnosti determinoval ženu ve středověku v podstatě záporně, jak to také v některých případech výmluvně zrcadlila v denním životě praxe kanonického práva.“ In: KOPIČKOVÁ, Božena: *Historické prameny*, s. 52.

⁴⁶ NODL, Martin: *Středověké dilema ženské svatosti*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.): *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice 2006, s. 105-114. Martin Nodl v zajímavém příspěvku poukazuje na konstrukci svatosti a modelu asketické světice, který se rozšířil na přelomu 12. a 13. století natolik, že k jeho napodobování docházelo také v aristokratických kruzích. Vliv tohoto modelu se uplatňoval také v rámci manželství (sexuální čistota), což mělo vliv na to, že ženy v manželství se tímto způsobem přibližovaly Bohu (panenství).

⁴⁷ RYCHTEROVÁ, Pavla: *Ženská zbožnost ve středověku. Některé aspekty jejího výzkumu*. In: *Ibidem*, s. 115-124.

⁴⁸ HORSKÁ, Pavla: *K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století*. In: *ČSČH*, 1983, č. 5, s. 711-743.; Pavla Horská je také autorkou publikace *Naše prababičky feministky*, ve které poukazuje na důležitost demografických statistik pro zkoumání ženské otázky v historii. Poukazuje na skutečnost, že na výkyvech v historických statistikách lze demonstrovat vnější faktory, které na tyto statistiky

postavení ženy v průběhu 19. století. Horská se zabývá problematikou svatby a sňatečnosti, což je signifikantní pro práce historiků pracujících s historickou demografií; také se ale vyjadřuje k tzv. „ženské solidaritě“, která se projevovala v prostředí ženského kolektivu ku příkladu v době šestinedělí. Této oblasti se také věnovala Markéta Seligová s Janem Horským, kteří ve své práci *Rodina našich předků*⁴⁹ tematizují rodinný život a rodinu jako funkční jednotku, která byla chápána v intencích mužské linie, což podmínilo výlučnost patrilineárního principu utváření rodiny. Jejich práce je zajímavá také teritoriálním vymezením západní a východní společnosti, které jsou reprezentované odlišným chápáním rodiny, její skladby a funkce ve společnosti. Otázka postavení ženy v rodině je pochopitelně neopominutelná, autorská dvojice poukazuje na roli ženy v rodové sňatkové politice a poukazuje také na výtěžnost pramenů literární povahy z hlediska tohoto typu výzkumu.

Také výzkum dějin smrti se úzce dotkl ženské problematiky. Pohřební kázání, moralistní spisy o posledních věcech člověka, šlechtické testamenty a mnohé další prameny skýtají velké spektrum možností k výzkumu, ženu z těchto záležitostí nevyjímaje. V této oblasti se na poli domácí historiografie uplatnila Radmila Pavlíčková⁵⁰ a Pavel Král.⁵¹ Pavel Král se věnuje smrti především v prostředí šlechty, v jeho pracích je zřetelná práce s koncepcí „rituálu“, což dokládá především na výzkumu pohřebních rituálů, vyslovuje se také k ženským pohřbům. Jeho práce se

působí a ovlivňují tak jejich hodnoty. Jako příklad uvádí průměrnou délku života žen v roce 1880, která činila 36,4 let, ale přesně o sto let později se tato hodnota zvýšila na 73,9 let, což je markantní rozdíl; badatel může na tomto příkladu vysvětlit okolní vlivy, které podnítily výraznou změnu statistických údajů. HORSKÁ, Pavla: *Naše prababičky feministky*. Praha 1999.

⁴⁹ SELIGOVÁ, Markéta – HORSKÝ, Jan: *Rodina našich předků*. Praha 1997. Výzkumu rodiny se věnoval také Petr Cironis, který pracuje s raně novověkými moralitami, konkrétně s díly Mistra Havlíka z Varvažova a Šimona Lomnického z Budče a Jana Tadeáše Meziříčského, ve kterých poukazuje na jejich představy o ctnostném životě. Poukazuje na problematiku nevěry a rozvodů v raném novověku. In: CIRONIS, Petros: *Život v české rodině 16. a 17. století*. Minulosti Rokycanska, r. VIII, č. 11. Rokycany 1999.

⁵⁰ PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Rituál umírání a smrti v pohřebních kázáních nad muži a ženami v raném novověku*. In: HUTEČKA, Jiří (ed.): *Konstrukce maskulinní identity v minulosti, současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. Praha 2012, s. 110-124.

⁵¹ KRÁL, Pavel: *Muž a žena mezi přechodovými rituály rodinného života v raně novověkých pramenech*. In: BŮŽEK, Václav (ed.): *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*. České Budějovice 2006, s. 425-439.; KRÁL, Pavel: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice 2004.; KRÁL, Pavel: *Žena a smrt v 16. a 17. století*. In: LENDEROVÁ, Milena (ed.): *Eva nejen*, s. 105-130.; KRÁL, Pavel: *Žena ve šlechtických testamentech v 16. a 17. století*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno 2001, s. 157-167.

opírá především o studium šlechtických testamentů. Postavu ženy v problematice smrti a umírání tak sleduje z trojí perspektivy pozůstalé vdovy, matky, které zemřelo dítě, ale také z hlediska její vlastní smrti. Radmila Pavlíčková se zabývá studiem pohřebních kázání a v tomto typu pramene si ve své studii všímá také genderových aspektů v popisu umírání žen. Poukazuje na existenci maskulinních atributů, které jsou v některých specifických případech uplatněny při popisu vlastností zesnulých žen v pohřebních kázáních.⁵²

Otázku žen lze sledovat také z hlediska trestně-právní problematiky a velké množství studií a příspěvků svědčí nejen o atraktivitě tématu, ale také o zahrnutí genderové problematiky do studia právních pramenů. Mezi historiky, kteří se věnují ženám ve spojení se sexuálně kriminálními delikty, patří například Jaroslav Čechura⁵³ a Jaroslav Dibelka.⁵⁴ Problematice infanticidií a jejich reflexi ve smolných knihách se věnuje také Pavel Stůj.⁵⁵ Jaroslav Čechura pracuje s prameny jihočeské provenience, zejména s výslechovými protokoly, ale poukazuje také na nutnost komparativního studia s matrikami a sirotčími protokoly, které umožní komplexní náhled na problematiku sexuálních deliktů, zejména smilstva, v době raného novověku. Na práci Čechury je zajímavé, že odmítá přístupy historické antropologie, což odůvodňuje snahou nekráčet ve stopách paradigmatu, které může podle něj vést k formalizaci práce. Svou práci se snaží zakotvit klasickou sociální analýzou,

⁵² PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Rituál umírání*, s. 124-125.

⁵³ ČECHURA, Jaroslav: „*Jakou jste měla známost s myslivcem? Skrze bílé šaty, které jsem jemu prala!*“ In: PLÁVEK, Aleš (ed.): *Archivum Trebonense*, Třeboň 2011, sv. 12, s. 235-268.; ČECHURA, Jaroslav: *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a z cizoložství: panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*. In: ČMM, r. 132, č. 1, 2013, s. 207-214.; ČECHURA, Jaroslav: *Vztahy a sex v epoše renesance a baroka*. In: CEJNKOVÁ, Dana (ed.): *100 000 let sexu: o lásce, plodnosti a rozkoši: sborník a katalog výstavy*. Brno 14. 11. 2008 – 15. 2. 2009. Brno 2008, s. 89-104. Jaroslav Čechura pracuje především s výpovědními protokoly, které zachycují výslech pachatelů. Odmítá přístupy historické antropologie a kulturní antropologie (odkazují na Richarda van Dülmena a také Carla Ginzburga, který také pracoval s výpovědními protokoly, cf. GINZBURG, Carlo: *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*. Praha 2002; GINZBURG, Carlo: *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*. Praha 2000.) a prameny se snaží interpretovat analýzou založenou na sociálně-narativním pojetí. V roce 2015 vyšla jeho nejnovější monografie, která zachycuje sexualitu na třeboňském panství z hlediska trestního práva. ČECHURA, Jaroslav: *Sex v době temna. Sexuální život na českém jihu v prvním století Schwarzenberků (1660-1770)*. Praha 2015.

⁵⁴ DIBELKA, Jaroslav: *Obranné strategie mužů a žen obviněných z cizoložství na třeboňském panství na přelomu 17. a 18. století*. In: *Rodina a domácnost v 16. - 20. století*. Praha 2010, s. 23-29. Jaroslav Dibelka pracuje s podobným typem pramenů jako Jaroslav Čechura s tím rozdílem, že akcentuje především delikt cizoložství.

⁵⁵ STŮJ, Pavel: *Infanticidium – vražda dítěte jako důsledek strachu*. Nevydaná diplomová práce, obhájena na FF Univerzity Palackého Olomouc v roce 2014.

kteřou označuje jako sociálně-narativní pojetí.⁵⁶ Je evidentní, že kriminální činy sexuálního charakteru, v nichž se žena často objevuje v „roli oběti“, přímo vyzývají k prostudování prostřednictvím konceptu genderu. Mezi takovéto činy mohou patřit právě již výše zmíněná infanticidia, ale také znásilnění⁵⁷ anebo „urážka cti“, také „nactiutrhačství“.⁵⁸ Problematika cti a sporů o čest je také velkým fenoménem v historiografii. V českém prostředí byl na toto téma publikován sborník *Spory o čest ve středověku a raném novověku*,⁵⁹ který vyšel v roce 2010 v Brně. Mezi řadou podnětných studií se nachází příspěvky Jany Janišové⁶⁰ a Michaely Antonín Malaníkové,⁶¹ které se zabývají urážkami na cti, které byly v mnohých případech adresovány ženám. Již několikrát mnou citovaná Michaela Antonín Malaníková vnímá čest jako sociální kategorii, která je vnímána v přímé závislosti na genderu a hraje ústřední roli v mentálních souřadnicích středověkého člověka.⁶²

Velice inovativní práce, která vyšla v Praze v roce 2011, je *Zvonění na sv. Alžbětu s podtitulem Odras norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*.⁶³ Autorkou této monografie je Michaela Hrubá, která se zabývá výzkumem právních pramenů a pramenů spadajících pod soukromoprávní agendu. Michaela Hrubá poukazuje na kolektivní charakter tohoto pramenného

⁵⁶ ČECHURA, Jaroslav: „Jakou jste měla známost, s. 251.

⁵⁷ BROWNMILLER, Susan: *Proti naší vůli: Muži, ženy a znásilnění*. In: OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (ed.): *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha 1998, s. 133-166. Významný text americké feministky Susan Brownmiller vyšel v roce 1976; Brownmiller v něm poukazuje na znásilnění jako na problém, který by měl být zkoumán optikou ženy a postoj společnosti ke znásilnění by měl tak být reformulován.

⁵⁸ DÜLMEN, Richard van: *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*. Praha 2003.

⁵⁹ MALANÍKOVÁ, Michaela-BOROVSKÝ, Tomáš et kol. (eds.): *Spory o čest ve středověku a raném novověku*. Brno 2010.

⁶⁰ JANIŠOVÁ, Jana: *Delikt urážka na cti v českém a moravském zemském právu*. In: *Ibidem*, s. 69-113.

⁶¹ MALANÍKOVÁ, Michaela: *Genderové aspekty sporů o čest ve středověku*. In: *Ibidem*, s. 113-126. Michaela Malaníková je autorkou, která se ve všeobecném měřítku vyjadřuje k otázce genderu v medievistickém bádání. MALANÍKOVÁ, Michaela: *Ženy, muži a středověk aneb Úvaha nad možnostmi a limity využití kategorie genderu v medievistice*. In: AMBROŽOVÁ, Hana-DVOŘÁK, Tomáš et kol. (eds.): *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*. Brno 2009, s. 603-610.

⁶² MALANÍKOVÁ, Michaela: *Genderové aspekty sporů o čest ve středověku*, In: MALANÍKOVÁ, Michaela-BOROVSKÝ, Tomáš et kol. (eds.): *Spory o čest ve středověku a raném novověku*. Brno 2010, s. 113-114.

⁶³ HRUBÁ, Michaela: *Zvonění na sv. Alžbětu. Odras norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*. Praha 2011. K této problematice také: MAUR, Eduard: *K účasti žen na veřejném životě v Čechách v raném novověku*. In: HASIL, Jiří-HRDLIČKA, Milan (eds.): *Psáno do oblak. Sborník k nedožitým sedmdesátinám prof. Jana Kuklíka*. Praha 2011, s. 237-244.

materiálu, ze kterého lze vyčíst různá specifika, která se jeví relevantní pro výzkum postavení ženy v raném novověku. S touto skutečností autorka hojně pracuje a na konkrétních příkladech demonstruje, jak byla žena v českém prostředí vnímána optikou právních subjektů. Je nutno dodat, že prameny této povahy na poli české historiografie nebyly ke studiu dějin žen využity v takové míře, v jaké ja uvádí autorka, proto považuji tuto práci za velice nosnou, užitečnou a inspirativní.

V posledních letech se pozornost historiků upírá k dějinám každodennosti. Můžeme zachytit spoustu prací, které se věnují výzkumům běžných každodenních záležitostí, dějiny žen v tomto ohledu nezůstávají pozadu. Takové výzkumy často staví do centra pozornosti rituály⁶⁴ a jejich projekci ve všedním životě – ať už významného aristokrata anebo člověka pohybujícího se na periférii společnosti. Život ženy se neskládal pouze z mezníků, jakými jsou svatba,⁶⁵ narození dítěte⁶⁶ anebo úmrtí,⁶⁷ každodenní běžné činnosti utvářely kolorit všedního dne raně novověké či středověké ženy. Postavení ženy je nutné zkoumat prostřednictvím jejího sociálního statusu, který určuje její místo ve společnosti a denní úkony s ním

⁶⁴ Petr Maťa ve svém krátkém příspěvku poukazuje na rituál zasnub, který je reflektován v deníku aristokrata Zdeňka Brtnického z Valdštejna. Maťa si již v úvodním odstavci uvědomuje význam rituálu pro život raně novověkého člověka, který byl poznamenán soustavou různých rituálů. Skrze fungování těchto rituálů se jedinec přizpůsobuje uspořádání společnosti, ale sám pokládá rituál za neměnný. Dodržováním těchto rituálových situací se člověk ztotožňoval se společenským řádem. Téma rituálu je v české historiografické tradici časté a oblíbené, často se stalo součástí lexikální výbavy současných historiků. MAŤA, Petr: *Rituál zasnub v deníku renesančního kavalíra*. In: *Dějiny a současnost*, č. 6, 1996, s. 11-15.

⁶⁵ Petr Vorel poukazuje například na svatební slavnost jako na velmi důležitou festivitou, která měla mimo jiné také reprezentativní funkci, jednalo se o prvořadou společenskou událost. Není třeba vysvětlovat, že sňatek reprezentoval v životě ženy často společenský zenit, nicméně Vorel se v této studii zabývá především svatbou jako slavností. VOREL, Petr: *Aristokratické svatby v Čechách a na Moravě v 16. století jako prostředek společenské komunikace a stavovské diplomacie*. In: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Petr (eds.): *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*. České Budějovice 2000, s. 191-206.; BŮŽEK, Václav: *Muž, žena a děti v aristokratické rodině na prahu novověku*. In: LENDEROVÁ, Milena (ed.): *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha 2002, s. 45–66.

⁶⁶ K problematice těhotenství a porodu: BŮŽEK, Václav: *Těhotenství ve šlechtické domácnosti na prahu novověku*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Praha 2001, s. 169-178.; JADRNÁ MATĚJKOVÁ, Hana: *Těhotenství a porod v raném novověku: mezi porodní bábou a lékařem*. In: HUTEČKA, Jiří (ed.): *Konstrukce maskulinní identity v minulosti, současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. Praha 2012, s. 167-173.; STORCHOVÁ, Lucie: *Genderování těla v českojazyčných příručkách o těhotenství a porodu (16. – 17. století)*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Děti roditi jest Božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*. Praha 2013, s. 614-657. Václav Bůžek se věnuje problematice těhotenství v šlechtickém prostředí. Hana Jadrná Matějková se zabývá problematikou porodů a těhotenství v porodních příručkách a také kompetenčním sporem vedeným mezi porodními bábami a lékaři.

⁶⁷ BASTL, Beatrix: *Mezi mocí a bezmocí. Úvahy o každodenním životě šlechtičen v raném novověku*. In: *Dějiny a současnost*, č. 3, 1994, s. 24-26.

spjaté. Takový výzkum je často směřován do řad šlechticů – z důvodu větší dostupnosti a variability pramenů. Mezi výrazné ucelené práce na toto téma lze zařadit *Život renesančního aristokrata Marie Koldinské*,⁶⁸ která poukazuje života šlechtice ve spektru různých každodenních aktivit v předbělohorském období. V posledních letech byla pozornost věnována vydávání pramenů, zejména ego-dokumentů, prezentovanými deníky anebo korespondencí. K zajímavým edičním počínům patří deník⁶⁹ Alžběty Lidmily z Lisova, který byl vydán v roce 2002 Janou Ratajovou. Pregnantní ediční práce je doplněna také komentářem editorky k osobnosti Alžběty Lidmily z Lisova, ke struktuře jejího deníku a také „kuchařky“, která zahrnovala kromě receptů lékařské rady, a dokonce také recept na pozlacení knihy. Soubor manželské korespondence⁷⁰ mezi Polyxenou z Pernštejna a Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic vydal Pavel Marek v roce 2005. Další významné edice pramenů nosných pro dějiny žen byly vydány Janou Ratajovou a Lucií Storchovou, ale tato zajímavá a podnětná práce bude představena podrobněji v následujících kapitolách. V této fázi si pouze dovoluji poznamenat, že příspěvky obou autorek jsou stěžejní pro vývoj české historiografie z hlediska dějin žen a významně uplatňují koncepty dějiny těla a konceptu genderu v návaznosti na již zmiňovanou Joan Wallach Scott.

V rámci komplexnosti přehledu o vývoji české historiografické tradice v otázce dějin žen si dovoluji uvést také práce Mileny Lenderové, které se zabývají 19. stoletím a její odborné působení je přínosné z hlediska kvality jejich prací, ale také kvantity. Aktivita autorky ohledně dějin žen v 19. století a počátku 20. století má na poli českých prací sotva obdoby. Milena Lenderová iniciovala vznik několika souborných monografií a sborníků⁷¹ konsekrovaných dějinám ženy a vnímání ženy

⁶⁸ KOLDINSKÁ, Marie: *Život renesančního aristokrata*. Praha-Litomyšl 2001.

⁶⁹ RATAJOVÁ, Jana: *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*. Praha 2002. Deníkové záznamy Gabriely Sobkové z Kornic vyšly v edici Veroniky Čapské: ČAPSKÁ, Veronika (ed.): *Gabriela Sobková z Kornic, provdaná ze Spens-Booden. Deníkové rodinné záznamy (1784–1808)*. Praha 2009.

⁷⁰ MAREK, Pavel: *Svědectví o ztrátě starého světa: manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna*. České Budějovice 2005.

⁷¹ LENDEROVÁ, Milena (ed.): *Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha 2002.; LENDEROVÁ, Milena: *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha 2009.; ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.): *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice 2006; v listopadu 2000 se konal seminář *Žena v dějinách novověku*, která pořádal Historický ústav Slovenské akademie věd a Historický ústav Jihočeské univerzity ve spolupráci se Státním okresním archivem v Českých

v minulosti, také se zabývala metodologickým uchopením konceptu genderu, jak jsem již uvedla v úvodu kapitoly.

V rámci výše uvedeného přehledu vývoje bádání v historii jsem chtěla poukázat nejen na proměny vnímání ženy, ale také muže prostřednictvím různých metodologických a historických konceptů a přístupů, z nichž jsem nejmarkantněji akcentovala přístupy gender history. Mým cílem bylo poukázat na variabilitu oblastí, ve kterých se koncept genderu může uplatnit – ať už se jedná o vnímání ženy či muže skrze jejich sociální status, anebo o problematiku právních pramenů či dějiny těla – možností a pramenů k výzkumu je opravdu velká řada. Nezbyvá než doufat, že výzkumu této velmi zajímavé problematiky bude věnována pozornost také v následujících letech.

Budějovicích. Příspěvky, které zazněly na tomto semináři, byly vydány v Česko-slovenské historické ročence v roce 2001, z nichž v této práci cituji studie několika badatelů. Úvodního slova se ujala Milena Lenderová a vyjádřila se k dosavadnímu českému bádání v oblasti gender history. Sloupek nesoucí název Existují „ženské“ dějiny, který shrnul průběh semináře, byl vydán Janou Ratajovou: RATAJOVÁ, Jana: *Existují „ženské“ dějiny?* In: *Kuděj*, 2001, č. 1, s. 86-87.

3. Reflexe ženy v literárněvědném bádání

V této kapitole se chci zamyslet nad genezí a vývojem literárněvědného bádání, které se nějakým způsobem vyjadřovalo či vyjadřuje k ženám a jejich reflexi v literatuře raného novověku. Literární vědě a jejímu pohledu na mravokárné příručky a dějiny žen jsem vyčlenila samostatnou kapitolu. Domnívám se, že vzhledem k narativnímu a v mnohých případech literárnímu charakteru pramenů, se kterými pracuji, je žádoucí zohlednit literární vědu a její zájem o ženu v literatuře. Tímto postupem poukazuji na snahu poukázat na důležitost interdisciplinarity ve výzkumu narativních pramenů raného novověku.

Je nutné dodat, že zájem české historiografické obce o ženskou problematiku graduje až v posledních letech, proto si dovoluji upozornit na vývoj staršího literárněvědného bádání na příkladu výzkumu díla humanistické latinské básnířky Alžběty Johany Westonie, již byla v průběhu celého dvacátého století věnována pozornost literárních vědců jakožto reprezentantce humanistické literární obce v českých zemích.⁷² Jak jsem již výše uvedla, zájem o ženskou otázku v období raného novověku kulminuje až v posledních letech, jedná se o poměrně novou záležitost na poli českého literárního bádání. Tato skutečnost je dána pochopitelně všeobecně platným faktem, že ženy v epoše raného novověku neprodukovaly literární tvorbu v takové míře jako muži. Mnohé prameny, ke kterým se vyjádřím, jsou ve většině případů adresovány ženám jako konzumentkám těchto textů; aktivní úloha ženy – literátky je v raném novověku na českém území – co do kvantity - spíše marginální záležitostí. Dalším významným faktorem, který vysvětluje nárůst zájmu o ženskou problematiku v posledních letech je vliv zahraniční akademické feministické obce v 60. a 70. letech minulého století, který poukázal na nezanedbatelný podíl významu ženského pohlaví v dějinách a na nutnost výzkumu ženské otázky a problematiky. V českém prostředí nedošlo v této době vzhledem k politickým událostem a minimalizaci infiltrace vlivu západních literárních teorií k reakci na

⁷² Osobnosti a dílu Alžběty Johany Westonie jsem věnovala pozornost ve své bakalářské práci. KUBALOVÁ, Aneta: *Virgo clarissima in republica litteraria. Formování femininní stylizace v tvorbě Alžběty Johany Westonie*. Nevydaná bakalářská práce, obhájena na FF Univerzita Palackého Olomouc v roce 2013.

feminismus k nárůstu zájmu o dějiny žen. V roce 1993 proběhla konference,⁷³ iniciovaná Jiřím Peškem, na našem území, která se snažila reflektovat ženskou otázku v dějinách; v roce 2003 byl vydán sborník pod patronací Mileny Lenderové s názvem *Dějiny ženy aneb evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*. Od této doby můžeme zaznamenat nárůst zájmu o ženskou otázku v dějinách, ale také v literární vědě, proto se moje bádání zaměří hlavně na aktivitu v této oblasti zájmu zejména v posledních letech.

Jak jsem již naznačila v úvodu, v průběhu dvacátého století byla na poli literárního výzkumu věnována pozornost osobnosti a dílu Alžběty Johany Westonie. Alžběta Johana Westonie byla latinsky píšící humanistická básnířka, která žila v letech 1582 - 1612. Během pouhých třiceti let svého života se kromě několikanásobného mateřství dokázala také zapsat do dějin literatury, a to svým významným literárním počinem *Parthenicon ELISABETHAE IOANNAE WESTONIAE*⁷⁴ – a že byl opravdu významný, lze vysledovat také ze čtyřnásobného vydání této sbírky v relativně krátkých časových intervalech.⁷⁵ Westoniino básnické úsilí přitáhlo

⁷³ PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav: *Žena v dějinách Prahy. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*. Praha 1996.

⁷⁴ *Parthenicon ELISABETHAE IOANNAE WESTONIAE, Virginis nobilissimae, poëtriae florentissimae, linguarum plurimarum peritissimae, opera ac studio G[eorgius] Mart[in] á BALDHOVEN, Sil. collectus, [et] nunc denuo amicis desiderantibus communicatus. Pragae, Typis Pauli Sessii, (cca 1610), pracovala jsem s exemplářem z Vědecké knihovny v Olomouci sign. 35.678.*

⁷⁵ Poprvé byla sbírka vydaná ve Frankfurtu nad Odrou v roce 1602, poté přibližně do konce roku 1609 u Pavla Sessia (není známé přesné datum vydání), třetí vydání bylo zrealizováno v roce 1609 v Lipsku, další v Amsterdamu roku 1612 a poslední vydání ve Frankfurtu nad Mohanem, a to v roce 1723. Tento pramen nebyl vydán v žádné edici, pouze v rámci překladatelského úsilí Donalda Cheneyho a Brendy Hosington, z jejichž iniciativy byla sbírka přeložena do angličtiny: CHENEY, Donald–HOSINGTON, Brenda: *Collected Writtings. Jane Elisabeth Weston*. Toronto 2000. Westoniina sbírka se skládá ze tří knih (tres libros), z nichž první knihu tvoří soubor humanistických básní, které jsou převážně oslavného charakteru a také jsou dedikovány příslušníkům humanistické literární obce, jejíž součástí se stala také Westonie, ale také např. císaři Rudolfu II. anebo anglickému králi Jakubovi I.; druhá kniha je tvořena taktéž básněmi, které na rozdíl od první části sbírky mají spíše meditativní charakter a jsou intimního rázu. Třetí kniha má epistolární povahu, její součástí jsou dopisy, skrze něž probíhala komunikační výměna mezi Westonií a dalšími literárními soupeřky. Tyto dopisy mají – jak bylo v humanistických literárních kruzích běžné - otevřenou formu, jejich publikace se předpokládala, tudíž k tomuto prameni je třeba přistupovat se zřetelem k jeho primární funkci. Z hlediska ženského psaní je tento pramen velmi významný. I když se jedná o humanistickou tvorbu, pro kterou je příznačná vysoká míra formalistního rázu a taktéž snaha po nápodobě antických literárních vzorů, můžeme zde prostřednictvím tzv. panenské sebestylizace vyzorovat snahu Westonie prezentovat sebe samotnou jako příslušnici panenského stavu, což dokládala rozsáhlým repertoárem atributů a vlastností typických pro panenský stav – např. motivika slzí, stylizace slabosti typické pro ženské „mdlé“ pohlaví, potřeba protekce a mužského patronátu. Tento aspekt příznačný pro Westoniinu tvorbu má významnou hodnotu pro výzkum vnímání a postavení ženy v literatuře. Umožňuje nám totiž sledovat komunikační strategie mezi velmi vzdělanou ženou a dalšími humanistickými literáty,

pozornost mnoha literárních vědců, zabývajících se problematikou humanismu a literární situací předbělohorské doby, jednak z důvodů nesporných literárních kvalit Westoniina díla, ale také z důvodu autorčina ženství. Bohuslav Balbín ve svém díle *Bohemia docta* v části „*Feminae doctae*“ uvádí také osobnost⁷⁶ Westonie. V roce 1926 byla publikována práce⁷⁷ Antonína Koláře, který se věnoval výzkumu osobnosti a rozboru básnického díla této latinsky píšící autorky. Při snaze zachytit Westoniiny osudy se potýkal s absencí pramenného materiálu, proto se na základě její tvorby a rozboru dopisů snažil rekonstruovat vztahy Westonie k rodinným příslušníkům a také souputníkům humanistické literární republiky. Kolářova studie je přínosná také z důvodu filologického a metrického rozboru jejích básní. Tento příspěvek podnítil pozornost několika literárních vědců k zájmu o Westoniinu tvorbu, proto o dva roky později v roce 1928 vyšel článek Karla Hrdiny,⁷⁸ který se snažil o korekci některých nedostatků Kolářovy studie, zejména však v oblasti biografických údajů. Hrdina vnímá Alžbetu Johanu Westonii jako prostřednici mezi českým a anglickým kulturním odkazem, poukazuje tak na její anglický původ, který sama Westonie přiznávala také svým podpisem „*virgo Angla*“. Další reakcí na Kolářovu práci byly dvě krátké studie⁷⁹ Bohumila Ryby, které publikoval v roce 1929 a 1932 v Listech

dále pak proces začleňování se Westonie do humanistické literární republiky a její přijetí ostatními členy tohoto literárního uskupení, což byli převážně muži. Dá se tedy tvrdit, že charakter takovéto literární obce byl převážně maskulinní, i tak si tam ale Alžběta Johana Westonie dokázala vydobýt velmi významné místo a stala se tak uznávanou básnířkou – i přes – anebo možná spíše právě pro svoje ženství.

⁷⁶ „*Altera aetate Rudolphi Virgo in Bohemia conspicua eruditione, ac praeceptiue carminum condendorum elegantia ab Anglia Pragae adveniens fuit Elisabeth Westonia, cuius Poesis libro uno comprehensa, et typis Pragae vulgata, hodieque cum admiratione legitur; multum laudatur Westonia et Jano Deusa et a Daniele Heinsio, quam etiam Josephus Scaliger Vir, ut omnibus constat, eruditissimus saepius salutavit. Quid haec Virgo in Poesi potuerit, libri ab ea editi loquuntur.*“ – Balbín píše o Westonii jako o panně (opět důraz na panenský stav, do kterého se ona sama ve své tvorbě stylizovala), která žila v rudolfínské době a byla velmi vzdělaná, její poezie – básnická sbírka – je s obdivem čtena až dodnes (rozuměj do dob Balbína). Balbín uvádí její anglický původ, většinu života prožila v Čechách. Tento medailonek je uveden v desáté kapitole (Sectio X.) s podtitulem *Virgines et Matronae doctae, et Poetriae in Bohemia*. Uvádí zde také sv. Anežku, dále Alžbětu z Kaménka pod jménem Catharina Albertina (někdy je takto označována v literatuře), také Evu z Lobkovic. BALBÍN, Bohuslav: *Bohemia docta*, s. 234-238. Dílo je dostupné online: <http://www.clavmon.cz/bbbd>; k Alžbětě z Kaménka: VACULÍNOVÁ, Marta: *Včela na růžích...Alžběta z Kaménka, dcera pražského profesora hebrejštiny*. In: CÍSAŘOVÁ SMÍTKOVÁ, Alena a kol. (eds.): *Libri magistri muti sunt. Pocta Jaroslavě Kašpárkové*. Praha 2013, s. 383-401.

⁷⁷ KOLÁŘ, Antonín: *Humanistická básnířka Vestonia*. In: *Sborník filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě*. Č. 40., Bratislava 1926, s. 109–166.

⁷⁸ HRDINA, Karel: *Dvě práce z dějin českého humanismu*. In: *Listy filologické*, č. 55, 1928, s. 14–19.

⁷⁹ RYBA, Bohumil: *Westoniana*. In: *Listy filologické*, č. 56, 1929, s. 14–28.; RYBA, Bohumil: *Westoniin blahopřejný list anglickému králi Jakubovi I*. In: *Listy filologické*, č. 59, 1932, s. 385–390.

filologických. Bohumil Ryba opět doplňuje kritickými komentáři předchozí studie o Westonii a její literární tvorbě a zabývá se její nespokojeností s druhým vydáním knihy, která nebyla publikována dle jejích představ. Jméno Westonie je uvedeno také v edici⁸⁰ Jana Martínka *Rukověť humanistického básnictví*, na které se podílel také Antonín Truhlář. V této edici jsou v pěti svazcích zachycena jména významných autorů z období humanismu, jména a krátké medailonky a souhrn literární tvorby jednotlivých básníků je řazen abecedně. Významným literárním historikem, který věnoval Westonii pozornost, byl Eduard Petrů.⁸¹

Eduard Petrů je autorem několika publikací,⁸² které se zabývají středověkou a raně novověkou literaturou. Všeobecně Petrů v rámci českého humanismu poukazuje na didaktizující tendenci literatury a zdůrazňuje faktor informační exploze v průběhu 16. století, zabývá se také genologií⁸³ starší české literatury, což je patrné v jeho pracích, které jsou často členěny podle příslušných literárních žánrů (cestopisy, kroniky, memoáry apod.). Značnou pozornost věnuje Petrů také dílu Westonie – přeložil fragment jejích básní⁸⁴ - a také zdůrazňuje její význam v raně novověké literatuře z hlediska jejího ženství, i když se nesnaží její roli v humanistické republice přeceňovat. Implicitně si tak pokládá otázku, nakolik byla literární činnost Westonie skutečně ojedinělou a významnou a nakolik měla při formaci jejího začleňování se do okruhu humanistické republiky vliv její feminita. Na tuto otázku se snaží odpovědět Lucie Storchová, která jí věnuje pozornost ve své práci *Paupertate styloque connecti*.⁸⁵ K metodologickému postupu Lucie Storchové se vyjádřím ještě později v detailnější míře.

⁸⁰ MARTÍNEK, Jan: *Rukověť humanistického básnictví*. Sv. 1–5, Praha 1966–1982.

⁸¹ PETRŮ, Eduard: *Alžběta Jana Westonia a její místo v české literatuře*. In: *Vzdálené hlasy*. Olomouc 1996, s. 258–271. PETRŮ, Eduard: *Desátá Múza*. In: PETRŮ, Eduard: *Alžběta Johana Westonia. Proměny osudu*. Brno 2003, s. 141–148.

⁸² PETRŮ, Eduard: *Vzdálené hlasy*. Olomouc 1996.; PETRŮ, Eduard: *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*. Ostrava 1984.

⁸³ Petrů poukazuje na fakt, že v literární vědě 20. století se rozvíjí disciplína genologie (poukazuje na Josefa Hrabáka a Lichačeva), která se osamostatnila v rámci literární vědy, a jejímž úkolem je zjišťování žánrových změn mezi starším a novějším obdobím literárního vývoje. Podle něj mají názvy žánrů hledány přímo v literatuře, není třeba vymýšlet nové názvy žánrů a přenášet moderní pojetí žánrů

⁸⁴ PETRŮ, Eduard: *Vzdálené hlasy*. Olomouc 1996.

⁸⁵ STORCHOVÁ, Lucie: *Ecce novus! Gender, humanistické autorství a subjektové pozice v tzv. westonianech*. In: STORCHOVÁ, Lucie: *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích*. Praha 2009, s. 343–369.

Jak je patrné, starší literární vědu nenechala osobnost a tvorba Westonie chladnou;⁸⁶ nelze si tak ale vysvětlovat zájem o ni z hlediska genderové analýzy, zájem o Westonii byl sice dán její exkluzivitou, která vyvěrala z ženství autorky, ale absentuje zde snaha podívat se na její tvorbu prizmatem genderových konstruktů.⁸⁷ V posledních letech došlo k několika edičním počínům, jejichž úkolem bylo vydat české literární památky z období raného novověku. Jedná se často o díla moralistního či preskriptivního charakteru, která mají didaktickou funkci a která v předbělohorské době zaznamenávají rozmach. Mezi takové práce patří edice díla Šimona Lomnického z Budče,⁸⁸ Nathanaela Vodňanského z Uračova,⁸⁹ ale také literatura, která je věnovaná primárně ženské čtenářské obci, a která vyšla v průběhu let 2008-2013 ve čtyřech svazcích v nakladatelství Scriptorium zásluhou Lucie Storchové a Jany Ratajové.⁹⁰ Zásluhou Jany Ratajové byl vydán v roce 2002

⁸⁶ U Arneho Nováka jsem v jeho dějinách literatury zmínku o Westonii nenašla. NOVÁK, Arne: *Dějiny českého písemnictví*. Praha 1994.; NOVÁK, Arne: *Stručné dějiny literatury české. Zkrácené znění podle 4. vyd. Přehledných dějin literatury české*. Upravili Rudolf Havel a Antonín Grund. Olomouc 1946. Stručně se o ní v rámci všeobecného přehledu literatury zmiňuje Zdeňka Tichá, která ji označuje jako první jménem známou básnířku u nás: „...jediná žena, jejíž poezie nabyla velkého ohlasu pro půvab veršů i vybroušenou latinu a dočkala se opětovného vydání.“ TICHÁ, Zdeňka: *Starší české literatury*. Praha 1984, s. 205–207.

⁸⁷ Já osobně navazuji v chápání genderu na studii Joan Scottové, která je citovaná Lucíí Storchovou anebo Michaelou Hrubou. Joan Scottová svou studii definovala gender jako „konstitutivní prvek sociálních vztahů založených na vnímané diferenci pohlaví.“ SCOTT, Joan W.: *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. In: *The American Historical Review*, vol. 91, no. 5. 1986, s. 1053-1075. Dostupné online: <http://www.jstor.org/stable/1864376>

⁸⁸ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon, KRČ, Jakub (ed.): *Kupidova střela. Dětský řápek*. Brno 2000. Jakub Krč vydal komentář k edici obou děl Lomnického. Ve svém příspěvku uvádí životní osudy Lomnického z Budče, ale také rozebírá jeho tvorbu z literárního hlediska; vyzdvihuje tak jako hlavní kompoziční prostředek, typický pro tvorbu Lomnického, práci s exempli. Svým komentářem Krč poukazuje na skutečnost, že Lomnickému nebyla dosud v literární vědě věnována dostatečná pozornost, uvádí práci Petra Voita: VOIT, Petr: *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravně výchovné prózy*. Praha 1991.; KRČ, Jakub: *Malý portrét Šimona Lomnického z Budče*. In: KRČ, Jakub (ed.): *Kupidova střela. Dětský řápek*. Brno 2004, s. 443-464. Zajímavý příspěvek byl publikován Alexandrem Stichem, který poukazuje na projekci barokních tendencí tvorby Šimona Lomnického (drastický obraz pekelného trestu za nemravnost, naléhavá expresivita až vulgarita, symbolika barev) a také poukazuje na fakt, že si Lomnický dovolil překročit přípustný práh odvážnosti: „Májový sen Hynka z Poděbrad nebo předhusitský Mastičkář jsou proti tomu literatura pro lycejistky.“, který byl dovršen pojednáním o incestu. Incestu je v jeho tvorbě věnována značná pozornost a uplatňuje zde řadu exempli, která jsou pro Lomnického příznačná. In: STICH, Alexandr: *Kupido, incest a pomsta*. In: *Souvislosti. Revue pro křesťanství a kulturu*. Ročník 47, 2001, č. 1. Dostupné online: <http://www.souvislosti.cz/101/stich.html>

⁸⁹ VODŇANSKÝ Z URAČOVA, Nathanael, BOČKOVÁ, Hana - MATL, Jiří (eds.): *Theatrum mundi minoris*. Brno 2001. Příspěvek v rámci edice napsala: BOČKOVÁ, Hana: *Theatrum mundi minoris jako svědectví o člověku na sklonku jedné epochy*. In: BOČKOVÁ, Hana (ed.): *Nathanael Vodňanský z Uračova. Theatrum mundi minoris*. Brno 2004, s. 265-293.

⁹⁰ RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha 2008. RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie

deník⁹¹ raně barokní šlechtičny Alžběty Lidmily z Lisova. Každá edice má uvedenu zevrubnou ediční poznámku a také literární či literárně-historický komentář. V roce 2008 vyšla na stránkách Aluze recenze⁹² Daniela Soukupa, který se snaží zhodnotit význam a přínos ediční práce Lucie Storchové a Jany Ratajové. Soukup explicitně rozebírá první díl této edice, ale zamýšlí se mimo jiné obecně nad otázkou vydávání edic literárních děl, která jsou koncentrována spíše do oblasti literární periferie. Nesnaží se podat kritiku výběru literatury, svou poznámkou⁹³ se snaží otevřít diskusi nad vydáváním reprezentativnějších děl kánonu české literatury, které jsou více potřebné a důležitější. Tato poznámka poukazuje na charakter děl, která obě editorky vydávaly. Edice zahrnuje soubor preskriptivních textů z 16. až 18. století, které jsou věnovány ženám; jedná se o díla, která sice nepatří do ústředního proudu české literatury, nicméně já osobně se domnívám, že vydání těchto méně známých děl je velmi přínosné z hlediska literárně-vědného bádání i historiografie. Právě moralistní a didaktická tvorba tvoří velmi důležitou součást literárního života v raném novověku,⁹⁴ o čemž svědčí také časté vydávání literatury tohoto typu ve

(eds.): *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009. RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žádná ženská člověk není. Polarizace genderů v českojazyčné literatuře 18. a 19. století*. Praha 2010. RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Děti roditi jest Božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*. Praha 2013.

⁹¹ Alžběta Lidmila z Lisova se narodila v roce 1639, byla pravnučkou Tychona de Brahe po otci (rod Lissau pocházel z Bavorska). Ve stavu manželském setrvala 28 let, během nichž porodila 15 dětí. Zemřela ve věku 59 let v roce 1698. Deníky si ve druhé polovině 16. století aristokratky vedly často, nejednalo se o výjimečnou záležitost. Psaní deníků bylo motivováno snahou po utváření kolektivní, rodinné či historické paměti. In: RATAJOVÁ, Jana: *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*. Praha 2002.

⁹² SOUKUP, Daniel: *Genderová zrcadla v české literatuře raného novověku (Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku; eds. Jana Ratajová – Lucie Storchová. Praha, Scriptorium 2008)*. In: *Aluze (revue pro literaturu, filozofii a jiné)*, č. 3. Olomouc 2008, s. 104-108.

⁹³ „Edicemi opravdu zásadních a reprezentativních textů starší české literatury se mohla pochlubit především ediční řada *Thesaurus absconditus* iniciovaná Alexandrem Stichem a Jaromírem Lindou a realizovaná Jakubem Krčem, Martinem Valáškem a Lenkou Jirouškovou, která byla bohužel pozastavena roku 2003 vyčerpáním grantu.“ In: *Ibidem*, s. 104.

⁹⁴ Moralita byla v době raného novověku velmi rozšířeným literárním žánrem. Neotřesitelnou autoritou takových moralit, tzv. pretextem, je Písmo svaté a také spisy církevních otců, jak je patrné z rozboru jednotlivých pramenů. Ve studii Jany Kolářové jsou rozebrány díla Nathanaela Vodňanského z Uračova, Šimona Lomnického z Budče, Matouše Konečného, Bartoloměje Paprockého z Hlohola a Tobiáše Mouřenína z Litomyšle (jeho tvorba byla vydána edičně: KOPECKÝ, Milan: *Veršovaná tvorba*. Praha 1995.). Na tvorbě těchto autorů se snaží ukázat doklady renesančního manýrismu v českých zemích, věnuje se také žánru „theatrum“. Kolářová poukazuje také na přístupy literárních badatelů k otázce existence literárního manýrismu v českých zemích; zmiňuje tak tvrzení Eduarda Petru, který manýrismus chápal spíše jako přechod k novému uměleckému pohledu na svět, čímž manýrismus chápe v intencích každé velké umělecké epochy,

své době; proto se domnívám, že studium méně „reprezentativních“ textů je žádoucí, protože nám rozšíří obzory o situaci literárního života v raném novověku.

Z hlediska výzkumu postavení ženy v české literatuře je z těchto výše uvedených edic nejvýznamnější práce Lucie Storchové a Jany Ratajové. Velký přínos těchto autorek není pouze ve shromáždění materiálu, ale také v jejich průvodních studiích, které doprovázejí každý díl této edice. Obě autorky zde pracují s novými metodologickými postupy; shrnují také zahraniční i domácí historiografickou a literárněvědnou produkci věnovanou dějinám žen nebo ženám v literatuře. Při svém badatelském úsilí se opírají o poznatky psychologie a dějiny těla a sexuality, propojují tak dějiny žen s dalšími vědeckými disciplínami; jejich práce má značně interdisciplinární charakter. Propojuje tak historické pozadí problematiky s lingvistickým, zejména lexikálním, rozbohem jednotlivých textů. První svazek edice shrnuje texty konsekrované pannám a jeden text, který je dedikován vdovám; druhý díl se obrací ke stavu manželskému a třetí svatek se zabývá literárními texty druhé poloviny 18. století a obsahuje dvacet textů různého charakteru, které jsou věnovány ženské čtenářské obci. Jedná se o krátké spisy o feminitě a maskulinitě, dále o katechismy a raně obrozenskou milostnou lyriku, Poslední díl edice tematizuje problematiku těhotenství a porodů v raném novověku. V tomto díle bych ocenila zejména kladený důraz na medicínské poznatky, mezioborový charakter práce tak zasahuje i do kontextu lékařství a přírodních věd. Specifická práce autorek nespočívá tedy pouze ve vydávání dosud nevydaných a edičně nezpracovaných méně známých literárních děl, ale také ve snaze poukázat na možnosti výzkumu konceptu genderu a jeho možných reprezentacích v těchto textech. Domnívám se, že tyto metodologické postupy jsou velmi inspirativní při práci s raně novověkou literaturou.

nikoliv jako svébytný projev v přechodu renesance k baroku. Dále poukazuje na Milana Kopeckého, který existenci literárního humanismu v českém prostředí spojoval převážně s rokem 1583, kdy císař Rudolf II. přesídlil se svým dvorem do Prahy, a potom rok 1627, kdy bylo vydáno Obnovené zřízení zemské v Čechách. Kolářová literárním rozbohem děl výše uvedených autorů dospívá k závěru, že uvažovat o existenci literárního manýrismu u nás je opodstatněné. In: KOLÁŘOVÁ, Jana: *Projevy literárního manýrismu v předbělohorských moralitách*. In: *Bohemica Olomucensia 1. Litteraria*. Olomouc 2009, s. 10-17.

Další významnou literárněvědnou prací, která tematizuje gender, je monografie nesoucí název *Čechy královny Anny*⁹⁵ Thomase Alfreda. Tato práce se zabývá dobou vrcholného středověku, v úvodních kapitolách se snaží podat obraz vývoje literatury v Čechách v průběhu celého středověku, další kapitoly potom věnuje rozboru literárních děl z hlediska konceptu genderu. Jako platformu, ve které se mohou ženy literárně realizovat, vnímá především korespondenci, která v době středověku měla funkci převážně žádosti o radu. V době raného novověku poukazuje na uplatnění žen v epistolárním kontaktu např. mezi Zuzanou Černínovou a jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic.⁹⁶ Thomas si uvědomuje kontext vnímání ženy ve středověku a raném novověku, který je často podnícen misogynými útoky na ženy - tyto tendence se výrazně projevovaly v monastických hnutích. Na druhou stranu Thomas poukazuje na kult Panny Marie, panny a zároveň matky, který měl také vliv na vnímání ženy ve středověké literatuře. Zajímavým postřehem z hlediska genderu je také jeho kapitola o dílu *Mastičkář*, kde v závislosti na bachtinovském modelu pracuje s konceptem obscenity, který byl v době středověku směřován k často vysmívaným společenským skupinám, kam můžeme zařadit také ženy.

V posledních letech se náboženské tvorbě raného novověku věnuje Hana Bočková. Její příspěvky⁹⁷ se vyjadřují k roli žen v nábožensky vzdělávací literatuře. Tato literatura má převážně katechizační funkci, prostřednictvím níž se snaží ženy oslovit, ale také kultivovat.⁹⁸ Ve svých studiích pracuje převážně s nekatolickými tisky, které tematizují ženu v jejím každodenním životě – jako „služebnou děvečku,

⁹⁵ THOMAS, Alfred: *Čechy královny Anny. Česká literatura a společnost v letech 1310-1420*. Brno 2005.

⁹⁶ Soubor korespondence vyšla edičně roku 1941 z popudu Zdeňka Kalisty: KALISTA, Zdeněk: *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*. Praha 1941.

⁹⁷ BOČKOVÁ, Hana: *K reflexi ženy v nábožensky vzdělávací tvorbě*. In: AMBROŽOVÁ, Hana-DVOŘÁK, Tomáš (eds.): *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*. Brno 2009, s. 611-623; BOČKOVÁ, Hana: *Image of the Protestant in Religious Educational Literature*. In: BARTLOVÁ, Milena-ŠRONĚK, Michal (eds.): *Public Communication in European Reformation: Artistic and Other Media in Central Europe: 1380-1620*. Praha 2007, s. 299-308.

⁹⁸ *Ibidem*, s. 299.

kteřá „může být nejen vzorem všem ženám, ale jistým způsobem každému z početné obce prostých čtenářů, může být nástrojem jejich „duchovní emancipace“.“⁹⁹

Ve výše uvedeném přehledu jsem se alespoň stručně snažila nastínit téma ženy v literární vědě, a to v několika pozicích. Jednak jsem se snažila věnovat pozornost Alžbětě Johaně Westonii, která představuje v raném novověku básniřku, tudíž se podílela na produkci literárních textů - a vzhledem k její významné roli v rámci humanistické literární republiky jí byla věnována pozornost několika historiků a literárních vědců. Pozice ženy – recipientky byla v raně novověké literatuře uplatňována mnohem častěji. Práce moralistního charakteru byly často věnovány ženám, které se snažily nějakým způsobem poučit především o ctnostech, kterými by měly disponovat jakožto reprezentantky jednotlivých stavů ve schématu panna – manželka - vdova. V poslední době lze sledovat nárůst prací, které tematizují ženu v literatuře raného novověku, buď z pozice postavy - ženy v literárních textech, jak ji manifestoval Thomas Alfred, ale velká pozornost je zásluhou Lucie Storchové a Jany Ratajové věnována také otázce ženy jako recipientky literárních textů, které mají didaktickou funkci.

⁹⁹ BOČKOVÁ, Hana: *K reflexi ženy v nábožensky vzdělávací tvorbě*. In: AMBROŽOVÁ, Hana-DVOŘÁK, Tomáš (eds.): *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*. Brno 2009, s. 622.

4. Panenství a středověký křesťanský diskurz

Panenství hraje významnou roli ve středověkém křesťanském diskurzu. Hagiografická literatura klade důraz na panenství a cudnost křesťanských světic, popisuje nám boje světců a mučedníků s „tělesnými žádostmi“ vnímanými jako „dábelské pokušení“, askeze a s ní spojené odmítání těla a tělesných projevů prolíná nejen literaturu a teologický či filosofický diskurz, ale také infiltruje do sociální praxe středověkého člověka. Celibát je důležitou podmínkou pro řeholní život, je nastolen požadavek kontinence pro přijetí vyššího kněžského svěcení.¹⁰⁰ Přesto by bylo chybné se domnívat, že otázka po čistotě těla a panenství byla akcentována až ve středověku. Panenství a jeho různě odstupňovaná důležitost je záležitostí, která se manifestovala v různých kulturách nezávislých na křesťanském morálním normativu. Zajímavé v této problematice je sledovat závěry antropologických studií,¹⁰¹ které reflektují sexuální chování žen i mužů před svatbou. Na příkladech kmenů, nedotčených křesťanskou morálkou, můžeme zaznamenat, jak velký vliv měla sexualita na tamní utváření komunity a také na ritualizovanost života. V těchto kulturách můžeme sledovat určitou snahu o kontrolu ženského sexuálního chování a jeho restrikcí (*pater semper incertus*), a s tím souvisí důraz kladený na panenství a mu přiřkládaná exkluzivita v rámci společnosti: „*The notions of virginity is a symbol of exclusiveness and inaccessibility, nonavailability to the general masses,*

¹⁰⁰ DENZLER, Georg: *Dějiny celibátu*. Praha 1993, s. 9.; cf. CANTALAMESSA, Raniero: *Panenství*. Kostelní Vydří 1999.

¹⁰¹ Sherry Ortner ve studii *The Virgin and the State* přichází s teorií, že sexuální čistota žen (purity of women) je strukturálně, funkčně a symbolicky spojena se státními strukturami a evolucí lidstva, což odvozuje od reprodukční kapacity žen. In: ORTNER, Sherry: *The Virgin and the State*. In: *Feminist Studies*, Vol. 4., No. 3, s. 19-35., cf. ORTNER, Sherry: *Má se žena k muži jako příroda ke kultuře?* In: OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (ed.): *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha 1998, s. 89-114. V této studii se antropoložka vyjadřuje k pojetí dichotomie žena/muž v korelaci s přírodou/kulturou. Ženu tak vzhledem k jejím reprodukčním aktivitám a mateřství, ke kterým je biologicky determinovaná, vnímá ve spojení s přírodou. Příroda je ale vnímána méně reprezentativně než kultura, představovaná mužem. Ortner vzhledem k výchově dětí ženami, které se tak podílí na raných socializačních fázích, poukazuje na důležitost zařazení ženy do pojmu kultury. Tyto názory byly zpochybněny Natalií Zemon Davis, které angažovanost ženy při výchově dítěte nevnímá jako kladnou odpověď na otázku: „*Is Female to Male as Nature Is to Culture?*“. In: DAVIS, Natalie Zemon: „*Women's History*“ in Transition: *The European Case*. In: *The Feminist Studies*, vol. 3, no. 3, 1976, s. 92.; k rituálům svateb a zasnub také GENNEP, Arnold van: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha 1996., TURNER, Victor: *Průběh rituálu*. Praha 1997.

*something, in short, that is elite. A virgin is an elite female among females, withheld, untouched, exclusive.*¹⁰² Z této citace je patrné, že panenství jako svébytná kategorie spjatá s čistotou a neporušeností těla, provázená jakousi „nedotknutelností“, byla mnohdy vnímána jako výjimečná a exkluzivní také v primitivních kulturách. Alice Schlegel¹⁰³ vysvětluje panenství a s ním spojenou kontrolu předmanželského sexuálního styku (*restrictiveness*) na základě ekonomické hodnoty ženy ve společnosti (*women exchange*). Z její studie vyplývá, že panenství je ceněno zejména ve společnostech, ve kterých mladí muži hledají možnost lepšího ekonomického zázemí skrze výhodný sňatek (*dowry-giving societies*). Tento model lze morfologicky vyabstrahovat z evropských pohádek.¹⁰⁴ Příběhy chudých, ale čestných mužů, kteří získají překonáním překážek ruku krásné princezny a půl království jejího otce k tomu, tuto skutečnost implikují. Restrikce ženské předmanželské sexuality úzce souvisí také s obavou z těhotenství, protože „poskvrněnost“ dívky (*impregnation*) a její následné těhotenství dává muži, který ji „poskvrnil“, na tuto dívku určitý nárok, stejně tak jako na jejich společné dítě (*claiming fatherhood*); rodičovská obava z takovýchto nežádoucích aliancí podmiňuje mnohdy autoritativní kontrolu sexuálního života neprovdané ženy. Alice Schlegel si uvědomuje, že panenství není hodnoceno pouze skrze ekonomické vztahy, může nést také sekundární význam, který inkorporoval do více náboženství – jedná se o celibát, který je hodnocen jako duchovně vyšší stav, než manželství spjaté s praktikovanou sexualitou.¹⁰⁵

Je důležité si uvědomit, že panenství lze vnímat na dvou základních rovinách, ve kterých ho můžeme uchopit. První rovinou je biologický charakter panenství jako takového – narušení integrity ženského těla způsobené penetrací a porušením panenské blány (*hymen*) při prvním pohlavním styku je projevem vnějším, viditelným, a proto hraje první sexuální styk významnou roli v různých rituálech. Druhou rovinou je panenství a jeho role ve společnosti. Společenský rozměr je tedy platformou, v rámci níž se panenství uplatňuje, a je podmíněn právě biologickým

¹⁰² ORTNER, Sherry: *The Virgin and the State*. In: *Feminist Studies*, s. 32.

¹⁰³ SCHLEGEL, Alice: *Property, and the Value of Virginity*. In: *American Ethnologist*, vol. 18, no. 4, 1991, s. 719-734.

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 723-724

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 730.

statusem panny; v případě společenského panenství se nejedná pouze o fyziologické změny těla ženy - panny, ale spíše o optiku, skrze kterou je žena - panna nahlížena v určité společnosti. Panenství je status, je to stav, který zahrnuje sexuálně „nedotčené“ ženy, ale také je podmíněn řadou dalších aspektů, které zaručují ženě - panně příslušnou úctu náležející panenskému stavu skrze soubory ctností a vlastností, kterým tato žena - panna musí konvenovat. A opět se dostávám k otázce středověkého vnímání panenství a panenského stavu. Křesťanství akcentuje důležitost péče o duši a posmrtnou spásu a v důsledku toho nepřikládá tělesným potřebám velkou roli, naopak se je často snaží limitovat a potlačit. Tato skutečnost se podepsala také na chápání manželství. Ježíš Kristus vyhlásil nerozlučitelnost manželství a na rozdíl od antického pojetí manželství, které jej chápalo především v intencích práva, Ježíš Kristus povýšil toto spojení muže a ženy na Boží zákon.¹⁰⁶ Ženy v životě Ježíše Krista hrály velice důležitou roli, on sám k nim chová velice vstřícný postoj. Ježíšův postoj k ženám se jeví jako revoluční a v sociokulturním ovzduší dané doby velice obtížně přijatelný.¹⁰⁷ Tuto skutečnost lze doložit již na novozákonních listech sv. Pavla, ve kterých definuje roli ženy v církvi a její postavení v manželství. Radikální rétorika sv. Pavla a jeho postoje k ženám, tolik odlišné od mírnosti a láskyplnosti Ježíše Krista, jsou všeobecně v literatuře vnímány jako misogynní a vůči ženám odmítavé; jednoznačné je, že svými názory predestinoval inferiorní postavení ženy k muži.¹⁰⁸ V orientálním myšlení a ve starověkém světě¹⁰⁹ se postavení žen různilo podle kulturních podmínek určité země a doby, nicméně o rovnosti obou pohlaví se dá mluvit zřídka. Sv. Pavel nebyl ve svém vnímání ženy jako poddané k muži (*subordination*) novátorský, ale jeho listy

¹⁰⁶ LEWINSOHN, Richard: *Světové dějiny sexuality*. Praha 1956.

¹⁰⁷ Jean Delumeau poukazuje na novátorství Ježíše Krista, které ustoupilo před faktickými obtížemi danými kulturním kontextem, kterým se křesťanství šířilo. DELUMEAU, Jean: *Strach na Západě ve 14. - 18. století. II. díl*. Praha 1999.

¹⁰⁸ „Chtěl bych však, abyste si uvědomili, že hlavou každého muže je Kristus, hlavou ženy její muž a hlavou Krista Bůh.“ 1 Korintským 11, 3; „Muž přece nebyl stvořen z ženy, ale žena z muže. Muž také nebyl stvořen kvůli ženě, ale žena kvůli muži.“ 1 Korintským 11,8-9; „Manželky, poddávejte se svým mužům jako Pánu. Muž je hlavou své ženy, jako je Kristus hlavou církve, která je jeho tělem a on jejím zachráncem.“ 1 Efezským 5, 22-23

¹⁰⁹ V Lexikonu symbolů je pod heslem „panna“ uvedeno, že se jedná o „cudně žijící, neprovdanou ženu, v mnoha kulturách symbol asketického příklonu k nadsvětskému, přičemž roli nehrají vždy jen morální motivy, ale i magické ideály pohlavní abstinence.“ V tomto kontextu autor poukazuje na panenství římských vestálek a na existenci panenských věštkyň. Poukazuje také na význam tradičního astrologické symboliky, která znamená Panny prezentuje jako šesté znamení zvěrokruhu. In: BIEDERMANN, Hans: *Panna*. In: *Lexikon symbolů*. Praha 2008, s. 205-252.

se staly hojně citovaným pretextem pro spisy církevních Otců, kteří na něj myšlenkově navázali. Žena je podle sv. Pavla v manželském svazku vnímána jako pomocnice muže, která jej nemá převyšovat. Ve svých listech preferuje stav čistoty před stavem manželským. Je si vědom, že ne každý jedinec je schopen života v celibátu a zřeknutí se tělesných potřeb, jejichž ovládnutí může pomoci duchovnímu růstu a hlubšímu sepětí s Bohem. Sexuální potřeby tak mohou být uplatněny právě v manželství, nicméně jeho akcentace sexuální čistoty a potlačení požadavků těla je velmi zřetelná. Jak už jsem uvedla, názory sv. Pavla se staly jedním z nejvýznamnějších inspirativních zdrojů pro spisy církevních Otců, zejména sv. Augustina a sv. Řehoře, kteří se na jeho autoritu odvolávali a jeho myšlenky tak produkovali ve svých dílech. Dalším důležitým zdrojem, který predestinoval chápání žen ve středověku, byl antický myslitel Aristoteles. Aristotelova typologie, v rámci níž vycházel z přirozené fyziologické slabosti žen, kterou odvozoval od kombinatoriky žvlů, byla hojně citována ve středověkých a také raně novověkých morálkách a preskriptivních textech. Přirozenou „slabost“ žen, ze které pak byla odvozena jejich inferiorita k muži, odvozoval také z pozorování zvířat, protože samci příslušného zvířecího druhu se mu zdáli více vybavení a silní než samice. Sv. Pavel a Aristoteles se tak stali hlavními pilíři, které se podílely na formaci obrazu ženy v průběhu celého středověku a raného novověku. Aristotelovy myšlenky měly velký vliv na dílo Tomáše Akvinského. Akvinský se v jeho pojetí odchýlil od augustinovské tradice, přejal aristotelské pojetí duše jako formy těla. Podle Akvinského stvořil Bůh muže a ženu v jednom okamžiku, žena a muž jsou tak stejnou mírou stvořeni k obrazu Božímu. Žena je duchovní podstatou své duše Božím příbytkem jako muž, muž je ale principem lidského rodu jako je Bůh principem všehomíra, je tedy nadán větším rozumem než žena. Žena je pomocnicí při rozmnožování, tato pomocná funkce je podřadná pro ženu, protože v pohlavním aktu je semeno muže určující.¹¹⁰ Akvinský tak nabourává pojetí sv. Augustina, že nerovnost mezi mužem a ženou je dána už způsobem tvoření těla,¹¹¹ tím pádem aktem stvoření.¹¹² Misogynskou linii

¹¹⁰ KLAPISCH-ZUBER, Christiane: *Ženy a rodina*. In: LE GOFF, Jacques (ed.): *Středověký člověk a jeho svět*. Praha 2003, s. 241-263.

¹¹¹ Sv. Augustin ve svém stěžejním díle *De civitate Dei contra paganos libri XXII* jako původce hříchu označuje lidi „homines“, nevztahuje v kontextu této práce hřích výlučně na ženu – Evu: „*De lapsu primorum hominum, per quem est contracta mortalitas...[...] Quam mortem primis hominibus Deus, si*

ve 13. století upevnila scholastická teologie, která infiltruje do systému univerza ďábla.¹¹³

Elisabeth Castelli¹¹⁴ poukazuje na skutečnost, že patristický diskurz a jeho promýšlení panenství ovlivnila do značné míry také stoická filosofická tradice,¹¹⁵ která vnímala vášeň jako nepřitele. Podle stoiků se člověk stával rozumným tvorem v případě, kdy byl od vášní odproštěn. Panenství se ve druhém a třetím století staví do centra apologetických spisů. Ženský asketismus je spojován s expanzí monastických hnutí – Castelli upozorňuje na případ Marie, sestry Pachomia, spojovaného s cenobitskou komunitou. Marie se rozhodla svého opuštěného bratra na poušti navštívit. Pachomius ji odmítl vidět, ale umožnil jí postavit si na poušti chatičku a následovat tak asketický způsob života. Marie tímto životem inspirovala více žen a ustanovila ženský klášter. Ženy vedly přísný asketický život a s rozmachem monasticismu vznikaly panenské komunity v Egyptě, Sýrii, Římě a v Malé Asii.¹¹⁶ Castelli ale zdůrazňuje, že monastický ideál byl praktikován v různých formách, ve 4. století byl zejména v aristokratických vrstvách oblíbený tzv. *home monasticism* – žena - panna žila se svými rodiči neoddělena od světské společnosti. Formy askeze s formujícím se křesťanstvím tak byly odlišné: „*Women’s material experience of asceticism was diverse. Living at home, continently with husbands or religious men, in communities of virgins, ascetic women pursued their spiritual commitment in widely varying activities, including study, manual labor, and perhaps also commercial involvements. In doing so, they also avoided the conventional duties and potential dangers of marriage and motherhood.*“¹¹⁷ Ve středověké literatuře je topos panenské světice hojně uplatňován v hagiografii. Korpusy středověkých

mandatum eius transgredierentur, fuerit comminatus.“ In: *De civitate Dei contra paganos libri XXII*, liber XIII. Dostupné online: <http://www.augustinus.it/latino/cdd/index2.htm>

¹¹² LE GOFF, Jacques - TROUNG, Nicolas: *Tělo ve středověké kultuře*. Praha 2006.; LE GOFF, Jacques: *Středověká imaginace*, Praha 1998.

¹¹³ KOPIČKOVÁ, Božena: *Žena evropského středověku v zajetí své doby*. In: LENDEROVÁ, Milena (ed.): *Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha 2002., s. 13-44.

¹¹⁴ CASTELLI, Elisabeth: *Virginity and its Meaning for Women’s Sexuality in Early Christianity*. In: *Journal of Feminist Studies in Religion*. Vol. 2, no. 1, 1986, s. 61-88.

¹¹⁵ *Ibidem*, s. 71.

¹¹⁶ *Ibidem*, s. 79-80.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 84.

legend¹¹⁸ nám ukazují na příkladech života křesťanských světic a mučednic, že jejich panenství a čistota byly vnímány jako atribut příznačný a zásadní pro jejich konstrukci jejich role. Při četbě hagiografického materiálu je zřejmé, že tyto světic byly často již v útlém věku předurčeny ke svatosti. Sv. Anežka, dcera krále Přemysla Otakara I., již jako malé dítě vykazovala znaky panenské ctnosti: „*Neboť ležíc v kolébce, byla nejednou nalezena svou chůvou, jak má ruce a nohy po způsobu kříže přes sebe, aby tak naznačila, že ten, který pro nás podstoupil hořkosti kříže, bude stále přebývat mezi prsy myslí její jako svazeček myrhy a že jemu má povždy zachovati svoje květonostné panenství.*“¹¹⁹ Roli ženicha panenské nevěstě nahrazuje Ježíš Kristus jako nebeský manžel¹²⁰ a panny jsou nazývány „*pannamí Kristovými*“.¹²¹ Žena - panna si tak uchová panenství, „předrahý klenot“, aby si tak zajistila věčný život v Ježíši Kristu. V literatuře je toto „duchovní spojení“ panny s Ježíšem Kristem často vyjadřováno erotickým jazykem.¹²² Když se do sv. Anežky zamiloval syn

¹¹⁸ KOLÁR, Jaroslav-SELUCKÁ, Milena (eds.): *Středověké legendy o českých světcích*. Brno 2011.; VIDMANOVÁ, Anežka – BAHNÍK, Václav – ZACHOVÁ, Irena (eds.): VORAGINE, Jakub de: *Legenda aurea*. Praha 2012.

¹¹⁹ Legenda o blahoslavené Anežce. In: KOLÁR, Jaroslav-SELUCKÁ, Milena (eds.): *Středověké legendy*, s. 202.

¹²⁰ „*Virginity is called liberation from the physical exigencies of life as a woman (marriage, sexuality, childbirth); it is also called another kind of marriage, a bond where sexuality is spiritualized, where the virgins gives birth to virtues or Christ himself, where loyalty to the Bridegroom must be absolute. The feminine has no place in this virginal order; it is explicitly banished, along with the passion, materiality, and the body itself.*“ In: CASTELLI, Elisabeth: *Virginity*, s. 78.

¹²¹ Legenda o blahoslavené Anežce. In: KOLÁR, Jaroslav-SELUCKÁ, Milena (eds.): *Středověké legendy*, s. 206. Sv. Anežka pohrdla sňatkem s anglickým králem a přijala manželství Ježíše Krista, který převyšuje všechny pozemské muže: „*Ale veliký Bůh, odhalující tajemství v nebesích, chtěl naznačiti tímto snem, že Anežka stane se vbrzku nevěstou Kristovou a že místo korunou království porušitelného má od něho býti korunována korunou neproměnnou na věky.*“ In: *Ibidem*, s. 205.

¹²² V historiografii není panice vnímán jako přímá opozice panny. Souvisí to opět se strukturou hagiografické literatury, která poukazuje na odlišné vnímání světců a světic, jejichž životy zakládá na rozdílném existenčním modelu. Světic často svou determinaci svatosti měly napsanou již „ve vínku“, kdy od dětských let praktikovaly asketické rituály. Oproti tomu světci jsou často konstruováni jako hříšníci, kteří se později obrátí a směřují svůj život ke svatosti. Jako příklad je vhodné uvést Františka z Assisi. Je zřejmé, že takovýto model utváření svatosti koreluje se společenskými tendencemi; ženy neměly takovou možnost projevu vlastní vůle a ve velkém množství případů byl jejich osud odmala směřován k určitému cíli, s čímž souvisí také patrimoniální sňatková politika. Takové vnímání žen se transponovalo do obrazu světic ve středověkých legendách. Mimo jiné lze poukázat také na neustále přítomnou hrozbu ohrožení panenství u světic, naopak u světců - mužů prvek ohrožení jejich čistoty absentuje. Nedobrovolné odhalení nahého ženského těla je považováno v hagiografické produkci za hanebný akt, poskvřující čistotu panny, proto jsou často vizuální následky takového činu maskovány tím, že jsou intimní partie ženy zakryty vlasy, anebo jiným způsobem znepřístupněny pohledům okolních lidí. Na odhalení panice „hříšné tělesné schránky“, v níž duše přebývá, není nahlíženo s takovým silným předsudkem jako v případě panen. Tato skutečnost úzce souvisí mimo jiné také s anatomickou utvářeností ženského těla, které na rozdíl od těla mužského, nebylo v té době příliš prozkoumáno a známo. Také mateřství souvisí s jakousi nedotknutelnou posvátností

prefekta, tato „velmi moudrá panna“¹²³ ho příkře odmítla: „Odejdi ode mne, ty troude hříchu, potravo zločinu a pastvo smrti, protože já už mám jiného milého.“¹²⁴ a začala mu líčit svou lásku k Ježíši Kristu,¹²⁵ jejímu nebeskému choti: „Miluji toho, který je mnohem vznešenější a svým rodem důstojnější než ty, jehož matka je panna, jehož otec nepoznal ženu, jemuž slouží andělé, jehož krásu obdivuje slunce a měsíc, jehož bohatství nikdy neubude, jehož vůně probouzí mrtvé k životu, jehož dotyk posiluje slabé, jehož láska je čistota, dotyk svatost a spojení panenství.“¹²⁶ I když jsou svěťice popisovány jako velmi krásné a spanilé, je tato krása v kontextu křesťanského morálního kodexu vnímána spíše jako negativní – svěťice a mučednice trýzní svá těla a zahalují je. Sv. Petr apoštol se krásu své dcery Petronelly snažil potlačit tím, že na ni přivolal horečku. Když se jeho žáci zeptali, proč dovolí, aby jeho dcera takto vážně onemocněla, odpověď jejího otce zněla: „Protože jí to prospívá.“¹²⁷ Poškození těla a absence krásy byly účinné prostředky, kterými svěťice zaručeně odlákala nápadníky a mohla se oddat životu v křesťanské víře a zasnoubit se tak s Kristem. Zbožná panna svatá Brigita prosila Boha o seslání tělesné vady, aby se mohla vyhnout „dotěrným nápadníkům“. Prosba byla vyslyšena a sv. Brigitě

ženského těla, která vzbuzovala úctu, na druhou stranu v korelaci s již několikrát zmíněným dualistickým modelem také odpor a strach z „neznámého“. Jiřina van Leeuwen-Turnovcová zasvětila své bádání výzkumu sociálního prostoru s ohledem na pravou a levou polaritu jako mužskou a ženskou část. Upozorňuje na Aristotela, který již ve své *Metafyzice* stanovil opozici pravý/levý korespondující s opozicí mužský/ženský. Levý prostor je spojován se ženou, jak vyplývá z klasifikace lexikálně-sémantického rozboru pojmosloví, které v evropském kulturním rámci spadají do polarity levý/pravý. Dominance pravé strany je zřejmá a souvisí s mužem jako dominantním elementem, což je podmíněno vnímáním pravé ruky jako stěžejní v našem životě (s ohledem na majoritní praváckou společnost). Více: NODL, Martin: *Středověké dilema ženské svatosti*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.): *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice 2006, s. 105-114.; RATAJOVÁ, Jana: *Panna a panenství/panic a panictví v české literatuře raného novověku*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha 2008, s. 577 – 582.; LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, Jiřina van: *Polarita levé a pravé jako ženské a mužské části sociálního prostoru (aspekty semiotizace genderu v jazyce)*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (edd.): *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice 2006., s. 91 - 104.; ČADKOVÁ, Kateřina: *Ach, ta láska nebeská. Příspěvek k fenoménu duchovního manželství v prostoru středověké mystiky*. In: NODL, Martin (ed.): *Manželství v pozdním středověku: rituály a obyčeje*. Colloquia mediaevalia Pragensia 14. Praha 2014, s. 249-259.

¹²³ Svatá Anežka Panna. In: VIDMANOVÁ, Anežka – BAHNÍK, Václav – ZACHOVÁ, Irena (eds.): VORAGINE, Jakub de: *Legenda aurea*, s. 88.

¹²⁴ Ibidem, s. 88.

¹²⁵ Líčila mu pět vlastností, které dívky obdivují u svých ženichů – vznešenost rodu, spanilost krásy, hojnost bohatství, statečnost a účinnost moci a výtečnost lásky. In: Ibidem, s. 88.

¹²⁶ Ibidem, s. 88-89.

¹²⁷ Svatá Petronella. In: VIDMANOVÁ, Anežka – BAHNÍK, Václav – ZACHOVÁ, Irena (eds.): VORAGINE, Jakub de: *Legenda aurea*, s. 177.

„prasklo a vyteklo oko.“¹²⁸ Svatá Brigita si tak uchovala své panenství, mohla vstoupit do kláštera a věnovat se kontemplaci, pomáhat druhým lidem a konat zázraky. Raně středověké výtvarné umění minimalizuje a omezuje znázornění či naznačení ženských distinktivních pohlavních znaků, například odhalení ženských ňader konotuje jednoznačně negativní význam.¹²⁹

Středověké prameny dokládají, že panenství bylo vysoce ceněno a nadhodnoceno nad další dva stavy, ve kterých ženy mohly v průběhu jejich života figurovat. Důležitost panenství vychází z panictví a čistoty těla Ježíše Krista a Panny Marie, která disponovala charismatem panenství a mateřství. Panenství je stavem vrozeným, – každá žena bez ohledu na sociální status se pannou rodí - ale nenávratným. Žena, která prožila sexuální styk, se už nemohla ke statusu panny vrátit, a tudíž jí nebylo umožněno prožívat úctu, které jsou panny hodny. V tomto bodě se střetává biologická i společenská rovina panenství. Středověká společnost determinovala ženy dle jejich postavení v korelaci ke vztahu k muži, k legitimnímu manželovi, na stav panenský, vdovský a manželský.¹³⁰ Jinými slovy: přítomnost zákonného manžela v životě ženy a také naplnění pohlavního aktu byly v dané době prvky rozhodující o zařazení ženy do příslušného stavu - a v této souvislosti se dá mluvit o tzv. tripartitní hierarchizované společnosti (panna – manželka - vdova); tyto stavy si v hodnotové rovině nejsou rovny, primární je stav panenský, protože ženy spadající do tohoto stavu disponují čistotou těla, druhé místo v úctyhodnosti zahrnuje stav vdovský. Vdova po smrti manžela nabývala zpravidla relativní svobody

¹²⁸ Svatá Brigita. In: *Ibidem*, s. 384.

¹²⁹ „Zatímco ve starověkém světě byly prsy jedním z dominantních znaků posvátnosti, křesťanské umění dávalo na srozuměnou, že neklamným znakem svatosti je neexistence prsou.“ In: YALOMOVÁ, Marilyn: *Dějiny ňadra. Kulturní a sociální dějiny prsou od starověku až po současnost*. Praha 1999, s. 46. Autorka uvádí, že ve 14. století je typická revoluce v odívání; ženy začínají nosit odvážnější výstřihy a jejich oděv zdůrazňuje jejich poprsí, což se stalo terčem kritiky mnoha středověkých kazatelů a mravokárců.

¹³⁰ „Le categorie delle vergini, delle mogli e delle vedove rappresentano dei ruoli sociali che la donna attraversa nel corso della sua vita senza necessariamente svolgerli tutti.“ ČADKOVÁ, Kateřina: *Caterina da Siena e le sue guide spirituali. Storia di una santita*. Roma-Praha 2014, s. 162.; k postavení ženy v manželství v 15. století se vyjádřil John Klassen, ve studii poukázal na Perchtu z Romžberka a její korespondenci, která odrážela její tíživé postavení v manželství, které pramenilo z nedostatečného ekonomického zabezpečení manželem: KLASSEN, John M.: *The Challenge of Marriage through the Eyes of a Fifteenth Century Noble Woman*. In: PÁNEK, Jaroslav et kol. (eds.): *Husitství – reformace – renaissance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*. Praha 1994, s. 649-660.

– mohla se podruhé vdát podle vlastní volby - což neplatilo v případě dynastických vdov - mohla relativně volně nakládat s majetkem, který jí příslušel. Tato privilegia ztratila, když se podruhé vdala. Právě absence sexuálního styku, příznačná pro vdovský stav, činila z vdov úctyhodné osoby hned po panenském stavu. Každý takový stav ale disponoval atributem ctností a vlastností, kterými musely ženy v jednotlivých stavech oplývat, aby byly hodny úcty spojované s jejich příslušností do jednotlivých stavů. Spektrum těchto ctností a atributů opět naznačuje sv. Pavel, který definuje postavení ženy v církvi; na jeho myšlenky navazují církevní Otcové a další myslitelé, kteří tak postupně vytváří kánon vlastností a činností, které má žena mít a které má vykonávat, aby byla hodna patřičné úcty ve společnosti. Manželství je ve spisech církevních Otců reflektováno jako stav nejméně hodný úcty,¹³¹ nicméně sňatek prezentoval ve většině případů společenský zenit ženy, ale také určoval společenský status její rodiny a souvisel s ekonomickými poměry a přesuny majetku, akcentována je především problematika věna.¹³² V období raného novověku se pohled na panenství mění vlivem reformačních proudů; na tuto problematiku je vhodné se zaměřit skrze dílo Martina Luthera, kterému jsem věnovala následující kapitolu.

¹³¹ Ve 13. století se postupně v hagiografických schématech prosazuje model tzv. čistého manželství, kdy žena podstoupí manželský slib, ale i nadále v tomto svazku zachovává panenskou čistotu, takže tento svazek osvobodí od hříšného tělesného kontaktu s manželem. Tento uplatňovaný model lze nahlížet především u světic pocházejících z aristokratické vrstvy, k dobru se jim vzhledem k jejich zachování čistoty počítá také christianizace manžela, který rozhodnutí o uchování panenství přijímá. K této problematice: NODL, Martin: *Středověké dilema ženské svatosti*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.): *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice 2006, s. 111-113; RATAJOVÁ, Jana: *Panna a panenství/panic a panictví v české literatuře raného novověku*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha 2008, s. 583 - 585.

¹³² KLAPISCH-ZUBER, Christiane: *Ženy a rodina*. In: LE GOFF, Jacques (ed.): *Středověký člověk a jeho svět*. Praha 2003, s. 241-263.

5. Lutherovo přehodnocení manželského stavu

Vliv reformačních hnutí zasáhl hluboké struktury mezilidských vztahů, a v tomto kontextu mám na mysli především postoj protestantů k ženě a ke všem všem úrovním – stavům – ve kterých se žena v raném novověku měla možnost sociálně vyprofilovat. Martin Luther přehodnotil význam panství, vzhledem k němuž vyzdvihl manželský stav; tento počin se v literatuře často pojí s termínem tzv. luteránská reforma manželství a v české historiografii ho akcentují především Lucie Storchová a Jana Ratajová, které ve svých studiích věnovaných preskriptivním textům o panství a manželství tuto reformu zohledňují při posuzování pramenů protestantské provenience. Podíl Martina Luthera na transformaci¹³³ hodnotového systému v protestantských církvích, který se projektoval také do chápání manželství jako stavu,¹³⁴ který je Bohem požehnán a který je vnímán jako přirozený - tudíž je nadhodnocen nad věčné panství žen a panictví mužů - je nesporný. V tomto kontextu netřeba ale přeceňovat Lutherovy postoje, které v důsledku jeho přemýšlení nad manželstvím mohou vyznít jako příležitost k emancipaci žen v protestantských církvích. Ráda bych upozornila na editorský počin¹³⁵ Susan Karant-Nunn a Merry Wiesner-Hanks, které vybraly a shrnuly Lutherova kázání,¹³⁶ která se v několika rovinách vyjadřují k ženám. Práce obou editorek je odůvodněna skutečností, že dosud nebyla vydána monografie, která by komplexně shrnovala problematiku Martina Luthera a jeho názoru na ženy v různých oblastech a situacích v životě. Je pravda, že Martin Luther žádné dílo explicitně adresované ženským recipientkám nikdy nevydal. Jeho názory jsou fragmentárně zaznamenány v jeho

¹³³ Otázkám manželství se Martin Luther ve svých spisech věnoval v letech 1519 až 1530: GREINER, Albert: *Theologie lutherienne. L'Enseignement de Luther sur le mariage*. In: *Fac-Réflexion*, n. 16, s. 39-51.

¹³⁴ *Ibidem*, s. 42-44.

¹³⁵ KARANT-NUNN, Susan-WIESNER-HANKS, Merry: *Luther on Women. A Sourcebook*. Cambridge 2003. Z důvodu přehlednosti a úspornosti budu pro citace z této edice používat zkratku „*Luther on Women*“.

¹³⁶ Martin Luther není autorem komplexního díla, jeho názory je nutno abstrahovat z kázání, osobní korespondence. Na tuto skutečnost poukazuje také Martin Wernisch: „*A výroky padají jednou z té, podruhé z oné strany, v mnoha proměnlivých kontextech. V Lutherově díle se musíme obejít bez velké sumární monografie, která by je na jednom místě uvedla pod společný jmenovatel a pečlivě vymezila nalevo i napravo. Nezanechal ji po sobě, neboť by ani neodpovídala jeho literárnímu stylu, který spíše s velkou expresivitou vyjadřoval, o čem reformátor mluvil hic et nunc.*“ In: WERNISCH, Martin: *Mystika a reformace. Theologia deutsch. Text a dějinný kontext*. Praha 2007.

kázáních, v jeho listech a další jeho písemné pozůstalosti. Je důležité vzít proto v potaz, v jakém kontextu jsou jeho myšlenky uvedeny a komu jsou přímo směřovány, protože to může mít na jejich interpretaci markantní podíl. Práci obou autorek oceňuji zejména z toho důvodu, že se jim podařilo shromáždit Lutherova kázání a listy, které jsou v různých úhlech pohledu věnovány problematice žen. Tyto texty autorky čerpaly z edice Lutherových spisů *D. Martin Luthers Werke: Kritische Gesamtausgabe*,¹³⁷ které vycházely v letech 1883 – 1966. Přeložení fragmentu Lutherova díla z němčiny do angličtiny je dáno motivací povzbudit badatele k diskuzi o Lutherových názorech na ženy. Já osobně se domnívám, že tato práce je velmi zajímavá a přínosná a také mně se stala zajímavým zdrojem, který mi umožnil nahlédnout do úryvků Lutherovy práce a zhodnotit tak některá jeho stanoviska. Nicméně nepodceňovala bych skutečnost, že tato problematika je natolik diskutabilní a komplexní, že je ji třeba zkoumat nejen v kontextu Lutherovy celé dochované tvorby, ale také ji zahrnout do evropského rámce a zohlednit recepci Lutherových textů jeho následovníky.

Autorky výše zmíněné edice v úvodu poukazují na skutečnost, že chápání Lutherova postoje k ženám, není v historiografii konzistentní; historiografická obec se tak dělí na dva proudy, z nichž jeden prezentují převážně starší historiografické práce, které staví Luthera do pozice „zachránce instituce manželství“¹³⁸ a které hodnotí Lutherovy názory na ženy jako inovativní (obávám se použít termín „emancipovaný“). Pozdější práce ale tyto názory značně problematizují a poukazují na skutečnost, že význam, který Luther přikládal stavu manželskému, neimplikuje povýšení statusu ženy ve společnosti.¹³⁹ Některé názory dokonce tvrdí, že reformace ženu sice vyňala z prostředí klášterů, ale uzavřela ji do prostoru domácnosti. Susan Karant-Nunn a Merry Wiesner-Hanks poukazují na skutečnost, že Luther silně navazoval na středověké teologické názory a v žádném případě se nesnažil ženu „emancipovat“ ve smyslu vzestupu jejího sociálního statusu ani

¹³⁷ NACHFOGLER, Hermann Böhlau (ed.): *D. Martin Luthers Werke: Kritische Gesamtausgabe*. 65 vol., Weimar 1883-1966.

¹³⁸ „...older studies of Luther's and other Protestant thinkers' ideas about marriage and the family, often written from a clear confessional viewpoint, frequently describe Luther as rescuing marriage (and by extension women) from the depths of dishonor created by the medieval Catholic championing of virginity.“ In: *Luther on Women*, s. 7.

¹³⁹ *Ibidem*, s. 7-8.

nevnímal ženu jako rovnoprávnou bytost s mužem co do hlediska anatomické stavby těla a k němu korelujícímu mentálnímu horizontu ženské psychiky. Skutečnost je lepší nahlížet z perspektivy pramenů, které nám pomohou interpretovat Lutherovy postoje na ženy, což pochopitelně mělo nezanedbatelný vliv na formující se luteránskou církev.

Jak jsem již uvedla výše, obraz ženy ve středověku byl formován také antickými mysliteli – mám na mysli především Aristotela a jeho typologii živlů - ale signifikantní podíl a také argumentační podklad pro inferioritu žen v rámci křesťanského diskurzu a společnosti nacházíme v Písmu svatém. Hned v prvních kapitolách knihy Genesis nacházíme zásadní argument pro pozdější spisy církevních Otců, ale také raně novověkých mravokárců, který ženskému pohlaví přisuzoval atributy jako „mdlé“ či „slabé“. Tento argument prezentuje postava první ženy, starozákonní Evy, která svým hříchem, kdy se nechala zlákat ďáblem a pozřela jablko z Bohem zakázaného stromu, stojí na počátku veškerého strastiplného údělu lidstva.¹⁴⁰ K tomuto hříchu navedla také svého muže Adama, který také zhřešil. Tento hřích – dědičný hřích¹⁴¹ – zanechal stopu na dalších nespočet generací v podobě strastiplného života mimo ráj. Vinu Evy, která si svůj hřích musela odpykat rozením dětí v bolestech,¹⁴² ale také nadvládou muže Adama nad její osobou, zdůrazňovali kazatelé a církevní autority ve svých pracích po celá staletí, protože Evin hřích poskvřnil ženské pokolení po celé generace. Evin provinění tvořilo zdůvodnění pro její mdlost, slabost, zranitelnost a také větší náchylnost k hříchu,

¹⁴⁰ Gn 3,1-6; v Písmu svatém se lze argumentačně opřít o dvě verze stvoření člověka. První verze je obsažena v knize Genesis (Gn 1, 27-29): „*Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil. A Bůh jim požehnal a řekl jim: „Plodte a množte se a naplňte zemi. Podmaňte ji a panujte nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nade vším živým, co se na zemi hýbe.“*“ Druhá verze už ukazuje ženu jako mužovu pomocnici, která byla stvořena z jeho žebra, byla tak stvořena sekundárně (Gn 2, 18; 2, 21-22) : „*I řekl Hospodin Bůh: „Není dobré, aby člověk byl sám. Učiním mu pomoc jemu rovnou.“ [...] I uvedl Hospodin Bůh na člověka mrákotu, až usnul. Vzal jedno z jeho žeber a uzavřel to místo masem. A Hospodin Bůh utvořil z žebra, které vzal z člověka, ženu a přivedl ji k němu. Člověk zvolal: „Toto je kost z mých kostí a tělo z mého těla! Ať muženu se nazývá, vždyť z muže vzata jest.“* Křesťanství operovalo především s druhou verzí stvoření, ze které odvozovalo inferioritu ženy k muži. Cf. KREJČÍ, Jaroslav: *Ženy ve spektru civilizací. Klíčový problém ve vývojové perspektivě*. In: TOMEŠ, Josef (ed.): *Ženy ve spektru civilizací. K proměnám postavení žen ve vývoji lidské společnosti*. Praha 2009, s. 9-23.

¹⁴¹ Postupné šíření hříchu plozením – s předáváním života je předáván zároveň hřích. CASAGRANDE, Carla-VECCHIO-Silvana: *Hřích*: In: LE GOFF, Jacques (ed.): *Encyklopedie středověku*. Praha 2008, s. 219-229.

¹⁴² Gn 3,16

keré bylo následovně transponováno na ženské pohlaví obecně. Postoje Martina Luthera k Evě jako prvotní hříšnici, se neodlišovaly od tradičního úzu, stejně tak jeho chápání ženy v inferiorním postavení vzhledem k muži. Už z jeho kázání můžeme sledovat, že Luther zůstal tomuto konceptu věrný, i když si uvědomuje, že Adamova vina na prvotním hříchu je také velká a činí ho rovněž zodpovědným za první hřích: „*But she [Eve] was not aware that the devil was there. For Paul says, „Adam was not seduced but rather the woman, and she introduced sin.“ This is much as to say that Eve was not as intelligent as Adam...that God spoke with Adam himself and ordered him to teach Eve. For that reason, he intends to say that Adam well knew and understood, but she was simpler and too weak for the crafty devil and was not aware of him. But Adam was well aware; he should and could be defended himself if he had wanted to.“¹⁴³*

Křesťanské náboženství si vytvořilo jako opozici k hříšné Evě kult Panny Marie, která představovala jakýsi prototyp reprezentující „ideální ženství“, tato představa je ale značně problematická. Panna Marie ve své podstatě zahrnovala dvojí charisma, a to panenství a mateřství, byla matkou Ježíše Krista, což bylo privilegium, kterého už žádná jiná žena nemohla dosáhnout. Tato skutečnost staví Pannu Marii na piedestal uctívání po celý středověk a také raný novověk. Někteří autoři vnímají kult Panny Marie a mu projevovanou hlubokou úctu a zbožnost jako projev či snahu o vyrovnání inferiorního postavení žen v minulých dobách. Je nutné si ale uvědomit, že nedosažitelnost pozice Panny Marie z ní činí ideál,¹⁴⁴ který byl

¹⁴³ Sermons on Genesis, 1527. In: *Luther on Women*, s. 18 (WA XXIV)

¹⁴⁴ V literatuře se diskutuje také o konceptu dvorské lásky, který stavěl ženu do pozice nedotknutelné paní, pro kterou muž - rytíř umírá touhou, snaží se získat její srdce, taková láska ale zůstává zpravidla nenaplněna. Nedosažitelnost a nedotknutelnost urozené paní z ní činí čím dál tím více objekt mužovy touhy. Koncept dvorské lásky, který se tak často objevuje ve středověké milostné literatuře a kurtoazní lyrice, nesevřčí o větším významu žen ve společnosti, jedná se opět o konstrukt, který nereflektoval sociální realitu (a už vůbec ne v nižších vrstvách společnosti). Podle teorie Daniella Régniera-Bohlera milostná žádost, konkrétně vztah vdaná žena – rytíř, kopíruje model feudál – vazal. Metafory šípů, které zasáhly do srdce zamilované milence, psychosomatické rozměry vášně a mystické stavy hrdinů středověké lyriky předznamenaly vnímání žen na Západě – bez tohoto modelu by nebyla francouzská preciozita 17. století možná. V konceptu dvorské lásky má ženy dominantní postavení, ale tato moc ženy nad mužem byla pouze imaginární, skutečným činitelem v tomto vztahu byl muž. Tento model tak nelze vnímat jako svědectví o rovnoprávném postavení žen. K této problematice: RÉGNIER-BOHLER, Danielle: *Dvorská láska*. In: LE GOFF, Jacques (ed.): *Encyklopedie středověku*. Praha 2008, s. 128-136.; KELLY-GADOL, Joan: *Did Women Have a Renaissance?* In: BRIDENTHAL, Renate (ed.): *Becoming Visible: Women in European History*. Boston 1977, s. 175-201. Cf: V českém překladu Kateřiny Hilské: Hojně citovaný text Joan Kelly-Gadol komparuje středověké a

pro ženu v jakékoliv sociální pozici nedosažitelný, proto není možno interpretovat zbožnost směřovanou k Panně Marii jako toleranci a respektování ženského pohlaví, i když v mnoha kázáních se objevují pasáže, v nichž kazatelé glorifikují či vyzdvihují ženy na základě příběhů ctnostných starozákonních i novozákonních žen. Jejich životní osudy, vlastnosti a příběhy tak tvoří vzory, podle kterých by se ženy měly řídit (anebo také řídit neměly - jako vděčný příklad poslouží postava Putifarovy ženy),¹⁴⁵ ale v některých případech slouží příklady těchto biblických žen jako důkaz Boží milosti spjaté s ženským pohlavím. Takový případ v českém prostředí lze dokumentovat v tvorbě Havla Žalanského Phaëtona,¹⁴⁶ utrakvistického kazatele, který ve svých pracích vyjmenovává široké spektrum ženských kladných vlastností prezentovaných biblickými ženami. Tato strategie je motivována snahou ukázat, že i žena je stvoření Bohu milé, je Bohem stvořena, a proto není třeba hanět ženské pohlaví, ale je třeba si ho vážit a uctívat ho s patřičnou náležitostí.¹⁴⁷ Také v Lutherových kázáních můžeme objevit aluze na biblické ženy, zejména na Sáru,¹⁴⁸ Rebeku,¹⁴⁹ Hagar¹⁵⁰ a Tamar¹⁵¹. Zajímavé ale je, že příběh Judity,¹⁵² která podle

raně novověké prameny a poukazuje na skutečnost, že renesanční představy o lásce byly více tvořeny muži (ve středověku byly autorkami milostné lyriky také ženy, např. Marie de France) a šlechtična se tak stala spíše „estetickým předmětem“, který byl více závislý na manželovi a na knížeti (husband as well as the prince).

¹⁴⁵ Putifarova žena, v případě moralistního textu Šimona Lomnického z Budče „Putyfarka smilná“, která se pokoušela svést Josefa. In: KRČ, Jakub (ed.): *Šimon Lomnický z Budče. Kupidova střela. Dětský řápek*. Brno 2000, s. 71. K Putifarově ženě se vyjadřuje také Luther, a ne zrovna lichotivým způsobem: „*This, to be sure, was a very fierce battle against the very wicked and shameless harlot...[...] When women accomplish nothing with their blandishments and charms, they are driven to madness, so that they want those whose love they are not permitted to enjoy to be destroyed.*“ In: *Lectures on Genesis*. In: *Luther on Women*, s. 73-74. (LW VII)

¹⁴⁶ „*Nebo Buh, když již všechny věci stvořil, naposledy ženu stvořil, aby znáti dal, že to jeho stvoření poslední jest nejdokonalejší, v němž by všecku svou rozkoš a zalíbení míti chtěl...*“ In: ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Ku poctivosti a k potěšení počestnému pohlaví ženskému*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha 2008., s. 362-365. Žalanský argumentuje také faktem, že Ježíš Kristus se jako první zjevil Máří Magdaléně, čímž demonstroval svou přízeň k ženskému pohlaví. Žalanský poukazuje na zvýšenou ženskou poslušnost a zbožnost, která leckdy předčí mužskou zbožnost a velice pěkně apeluje na muže, aby si pobožných a poctivých žen vážili: „*Muž jest ovšem hlava ženy, ale ona jest sláva a koruna jeho a on se k ní jako k tovaryši života a království Božího dědičce chovati má*“. In: *Ibidem*, s. 380-381.

¹⁴⁷ *Ibidem*, s. 360-361.

¹⁴⁸ *Lectures on Genesis*. In: *Luther on Women*, s. 63-65 (LW III, IV).

¹⁴⁹ *Lectures on Genesis*. In: *Luther on Women*, s. 67-69. (LW IV, V)

¹⁵⁰ *Lectures on Genesis*. In: *Luther on Women*, s. 66 (LW IV)

¹⁵¹ *Lectures on Genesis*. In: *Luther on Women*, s. 72-73 (LW VII).

¹⁵² Radmila Pavlíčková ve své studii poukazuje na příkladu pohřebních kázání pro ženy uplatnění obrazu Judity, reprezentující sílu a odvahu, což jsou maskulinní atributy související se silou a odvahou typickou pro muže. PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Rituál umírání a smrti v pohřebních kázáních nad muži a*

starozákonního příběhu překonala Holoferna, a stala se tak symbolem ženské síly a odvahy, je v Lutherově pojetí vnímán spíše metaforicky.

Novozákonní ženy jsou v literatuře raného novověku prezentovány zejména na příkladu Panny Marie a Marie Magdalény. Luteránská reformace podrobila vnímání Panny Marie výrazné proměně. Luther se snaží nalézt pro zkoumání života Panny Marie podklady v Bibli¹⁵³ a odmítá církevní svátky zasvěcené Panně Marii, které nemají v Novém zákoně písemnou oporu. Lutherovu pozornost přitáhl svátek Zvěstování¹⁵⁴ a Navštívení,¹⁵⁵ ale ostatní svátky konsekrované Panně Marii nerefletoval.¹⁵⁶ Luteráni nezpochybňovali panenství Panny Marie a zároveň její mateřství (mluví se o dvojím charismatu), naopak v postavě Panny Marie vidí výborný příklad zbožnosti a víry,¹⁵⁷ když přijala Hospodinou zprávu, že se jí narodí Mesiáš.

ženami v raném novověku. In: HUTEČKA, Jiří (ed.): *Konstrukce maskulinní identity v minulosti, současnosti. Koncepty, metody, perspektivy.* Praha 2012.

¹⁵³ „The Evangelist discusses matters that concern the person of the Virgin Mary only very briefly. He does not report about her social rank or position, what she was doing when the angel appeared to her, or in what form the angel appeared to her [...] The Evangelist does not speak one word about the ancestors or the family of the Virgin...” In: Sermon the day of the Annunciation 1532. In: *Luther on Women*, s. 39.

¹⁵⁴ Sermon on the day of the Annunciation 1532. In: *Luther on Women*, s. 38-40 (WA LII, pp. 625-27, 632-33).

¹⁵⁵ Sermon of the Feast of the Visitation [2 July], 1523. In: *Luther on Women*, s. 41-45. (WA XII, pp. 608-17).

¹⁵⁶ „The feast of the Ascension of Mary is completely papist, that is, full of blasphemy and established without any grounding in Scripture. For that reason we have let it lapse in our churches and have used the day to preach about the story of how Mary went over the mountains to visit her relative Elisabeth and what happened there. [...] ...how is anyone supposed to know this when there is nothing in Scripture about? ...[...] We, however, even if she has already gone to heaven, cannot enjoy her ascension, and should not for that reason call to her or take comfort in her intercession as the pope teaches and through this shames and dishonors the Ascension of our Lord Christ, because he wants to make the mother equal to the son in everything.” In: Sermon on the Visitation, held according to the ordinances of Brandenburg and Nuremburg on the day of Mary's ascension, 1532. In: *Luther on Women*, s. 46-47. (WA LII, pp. 681-88).

¹⁵⁷ „She [Mary] wishes this from her heart and she is happy that God will use her for this [birth of Jesus Christ], not because of her person or her honor, but because she knows that through this child she and the whole world full of sin and death will be helped. For she believes both that God will do through her work that the angel has mentioned, and also that this child has an eternal empire, and will save her and the whole world from the realm of the devil and from the death. And through such faith alone is she blessed and freed from sin, and not through the work of bringing the Son of God into the world...[...] But she is God's child and comes to eternal life only because she held her child to be what the angel had foretold him to be.” Sermon on the day of the Annunciation 1532. In: *Luther on Women*, s. 40 (WA LII, pp. 625-27, 632-33). Zde můžeme zaznamenat, jak skutečnost, že Panna Marie přivedla na svět Spasitele, kompenzuje prvotní hřích Evy. To je jedním z důvodů, proč Panna Marie je uváděna v opozici k hříšné Evě – skrze lůno Panny Marie a skrze její víru byla lidem dána naděje na spásu skrze Ježíše Krista.

Velkou změnou, kterou přineslo Lutherovo přemýšlení nad sexualitou, je kritika celibátu katolického kléru a řádových bratrů a sester. Lutherovo chápání sexuality se promítá do jeho odmítnutí kněžského celibátu¹⁵⁸ a hraje také velkou úlohu v jeho přehodnocení chápání manželství. Argumenty pro zamítnutí celoživotní sexuální zdrženlivosti opět nachází v Písmu svatém.¹⁵⁹ Sexualitu vnímá Luther jako Bohem stvořenou, sexuální akt slouží k prokreaci a k zachování lidské rasy, je součástí Božího plánu, a proto je nežádoucí ho vytěsnit ze života člověka. Rovinu, ve které lze ale svou sexuální touhu uplatnit, vidí pouze v manželství.¹⁶⁰ Do této instituce uzavírá sexualitu provozovanou jako akt mezi mužem a ženou, nicméně sex uplatňovaný mimo manželství, vnímá Luther jako hříšný a zhoubný. Můžeme tak vyvodit, že Luther chápe manželství jako vzájemný vztah muže a ženy, ve kterém se dá přirozená potřeba sexuality uplatnit nehříšným způsobem; navíc je podle něj manželství stav přirozený a Bohem ustanovený. Jeho kritika celibátu a nepřirozenost sexuální abstinence vyvěrá také z Lutherova odsouzení sodomitských praktik¹⁶¹ a heterosexuálního konkubinátu v prostředí katolického kléru. Bylo by ale chybné se domnívat, že Martin Luther vnímá manželství pouze jako svazek potřebný k ukojení sexuálního chtíce; pro Luthera a pro protestantské hnutí obecně je důležité také fungování manželského svazku jako instituce, ve které se uplatňuje dělba práce

¹⁵⁸ „...the fourth reason for leaving the convent and the veil is probably the most important, although one must almost be ashamed of it: that is, that it is impossible that the gift of chastity is as common as the convent. A woman is not created to be a virgin, but to bear children.“ In: An Open Letter to Leonard Koppe, „Why Virgins Are Allowed to Leave the Convent in a Godly Way“, 1523. In: Luther on Women, s. 140. (WA XI, pp. 398-99)

¹⁵⁹ „...In Genesis God was not speaking just to Adam, but also to Eve when He said, „Be fruitful and multiply,“ as the female sex organs of a woman’s body, which God has created for this reason, prove.“ In: Ibidem, s. 140.

¹⁶⁰ GREINER, Albert: *Theologie lutherienne...*, s. 46, 49.

¹⁶¹ Do repertoáru sexuálních deviací, které můžeme zastřešit termínem „sodomie“, nepatřily pouze homosexuální praktiky, jak to můžeme chápat v dnešním slova smyslu. Rozsáhlý výčet sodomitských hříchů nám předkládá například Šimon Lomnický z Budče, který se ve své Kupidově střele výmluvně rozhořčuje nad těmito „hanebnými proti přirození hříchy“. Název „sodomie“ odvozuje od měšťanů Sodomy a Gomory, kteří „...tímto hříchem zprzněni byli...“ a řadí sem autoerotiku, homosexuální styky mezi muži i mezi ženami (v tomto kontextu bych ráda upozornila na využití pojmu „porušení“ při sexuálním styku dvou žen, protože je zřejmé, že při něm nedochází k penetraci ženy, zde však Lomnický i tento styk vnímá jako styk narušující panenství), zoolofilii a také sexuální polohy mimo „přirozenou povahu“. Zajímavá je také skutečnost, že Lomnický poznamenává, že záměna sexuálních poloh „proti přirozenosti“ je nesitelnější, když je praktikována mužem a nevěstkou, než mužem se svou vlastní manželkou. Tato poznámka mě směřuje k zamyšlení se nad tím, že v sexu praktikovaném s nevěstkou se tyto sexuální deviace více tolerovaly a snad i předpokládaly. In: KRČ, Jakub (ed.): *Šimon Lomnický z Budče. Kupidova střela. Dětský rápek*. Brno 2000, s. 132-141.

mezi mužem a ženou. Můžeme tak mluvit o komplementaritě manželského páru¹⁶² a o reciprocitě, v rámci níž je mužova aktivita koncentrována do ekonomického zaopatření rodiny, za to žena je spíše udržována v prostředí domácnosti, kde se pracovní uplatňuje. Tento vztah je tudíž reciproční, protože aktivita ženy a muže v tomto svazku vytváří vzájemnost, která je nezbytná mimo jiné také pro ekonomický chod manželství.¹⁶³ Reciprocita těchto činností a aktivita ale není pro Luthera důvodem k „povýšení“ ženy v tomto svazku na roveň muži. Luther jednoznačně chápe ženu jako inferiorní ve vztahu k muži, nesnaží se ji vyvýšit – ostatně, jak je zřejmé z listů sv. Pavla – úkolem ženy je muže poslouchat a stát po jeho boku. Z tohoto důvodu někteří historikové vytýkají luteránské reformaci skutečnost, že zavřela ženu do prostředí domova a učinila z ní tak hospodyně (*Hausfrau*).

Jak už jsem uvedla, Luther chápe sexualitu v intenci manželství. Funkce sexuality je dána prokreací, ale správné fungování sexuality také podmiňuje úspěch a harmonii v manželství, což jsou důvody, proč Luther dovoluje v případě nenaplnění této stránky manželství rozvod.¹⁶⁴ Mezi výčet aspektů nenaplněné sexuality se řadí impotence, frigidita a cizoložství. Rozvod tak mohl pomoci uplatnit sexualitu v jiném manželském svazku.¹⁶⁵ Dá se odhadovat, že toto opatření mělo

¹⁶² Teorii o komplementaritě manželského páru zpracovala v německém prostředí Heide Wunder. In: STORCHOVÁ, Lucie: *Konceptualizace genderu v Historische Anthropologie*. In: STORCHOVÁ, Lucie (ed.): *Conditio humana – konstanta (č) i historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretické reflexe v současné historiografii*. Praha 2007, s. 59-82.

¹⁶³ K produktivní aktivitě žen a participaci na ekonomickém životě města: DAVIS, Natalie Zemon: *City Women and Religious Change*. In: *Society and Culture in Early Modern France*. Stanford 1975, s. 65-95.; ENNEN, Edith: *Žena ve středověku*. Praha 2001.

¹⁶⁴ „I know of three grounds for divorce. The first, which has jsut been mentioned and was discussed above, is the situation in which the husband or wife is not equipped of marriage because of bodily or natural deficiencies of any sort...[...] The second ground is adultery. [...] ...in the case of adultery Christ permits the divorce of husband and wife, so that the innocent person may remarry. [...]... The third case for divorce is that in which one of the parties deprives and avoids the other, refusing to fulfill the conjugal duty or to live with the other person.“ In: *The Estate of Marriage, 1522*. In: *Luther on Women*, s. 100-109.

¹⁶⁵ Na problematiku rozvodu naráží také vynikající historička Natalie Zemon Davis ve své monografii *Ženy na okraji*. Popisuje poutavý příběh entomoložky Marie Sibylly Merianové, která odešla se svými dcerami od manžela, stala se členkou protestantské labadistické komunity ve Frísku. Když ji o nějakou dobu později navštívil její manžel Johann Andreas Graff, aby přemluvil svou ženu k návratu, Marie Sibylla ho odmítla a on tedy pro neplnění manželských povinností mohl podat žádost o rozvod, které bylo vyhověno. In: DAVIS, Natalie Zemon: *Ženy na okraji. Tři životy 17. století*. Praha 2013, s. 131-133.

pomoci vyvarovat se tak cizoložství a smilstvu, které byly v luteránském prostředí chápány jako smrtelné hříchy.¹⁶⁶

Problematika cizoložství a smilstva je v dějinách lidstva dalším velkým tématem. Pramenně je tato problematika uchopitelná především z hlediska pramenů právní povahy, jelikož tyto sexuální delikty se vyšetřovaly soudním procesem, najdeme tak o nich záznamy ve výsleších, protokolech apod. V české historiografii tuto otázku reflektují práce především Daniely Tinkové,¹⁶⁷ Jaroslava Čechury,¹⁶⁸ Jaroslava Dibelky;¹⁶⁹ poslední dva zmiňovaní historici se věnují pramenům deponovaným v třeboňském archivu, v němž je pramenná základna k této problematice neobyčejně široká. Všeobecně bylo cizoložství vnímáno jako hřích horší než smilstvo, také následky tohoto mravního poklesku byly trestány v mnohem větší míře, často také trestem smrti. V trestních protokolech můžeme najít odpověď na otázku, v jaké míře se trest smrti za cizoložství skutečně uplatňoval,¹⁷⁰ v 18. století jsou mravní delikty souzeny mnohem mírněji, často pouze“ vězením, ale k trestům smrti dochází v české provenienci relativně zřídka.¹⁷¹

¹⁶⁶ „Adultery includes all immorality. Yet nevertheless the worst is expressly adultery that is committed publicly...[...] God created men and women, not so that whoring would happen because of rules of celibacy, but He gave the body its nature and form, in order to be fruitful and multiply. [...] But God wanted through this to keep the bodies of men and women in chastity, to be given up [to each other].“ In: Sermon on the Sixth Commandment. In: *Luther on Women*, s. 149. (WA XXX/I).

¹⁶⁷ TINKOVÁ, Daniela: *Hřích, zločin a šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha 2004.

¹⁶⁸ ČECHURA, Jaroslav: „Jakou jste měla známost s myslivcem? Skrze bílé šaty, které jsem jemu prala!“ In: PLÁVEK, Aleš (ed.): *Archivum Trebonense*, Třeboň 2011, sv. 12, s. 235-268.; ČECHURA, Jaroslav: *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a z cizoložství: panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*. In: ČMM, r. 132, č. 1, 2013, s. 207-214.; ČECHURA, Jaroslav: *Vztahy a sex v epoše renesance a baroka*. In: CEJNKOVÁ, Dana (ed.): *100 000 let sexu: o lásce, plodnosti a rozkoši: sborník a katalog výstavy: Brno 14. 11. 2008 – 15. 2. 2009*. Brno 2008, s. 89-104.; ČECHURA, Jaroslav: *Sex v době temna. Sexuální život na českém jihu v prvním století Schwarzenberků (1660-1770)*. Praha 2015.

¹⁶⁹ DIBELKA, Jaroslav: *Obranné strategie mužů a žen obviněných z cizoložství na třeboňském panství na přelomu 17. a 18. století*. In: *Rodina a domácnost v 16. - 20. století*. Praha 2010, s. 23-29.

¹⁷⁰ Zde chci odkázat na známý případ Martina Guerra, který byl zfilmován, a ve své studii ho reflektuje Natalie Zemon Davis. V tomto případě došlo k odsouzení Guerra k trestu smrti Arnauda Tihla, jelikož se vydával za Martina Guerra a následkem této „změny identity“ se dopustil deliktu cizoložství. Za tuto opovážlivost byl oběšen a jeho tělo následně upáleno. DAVIS, Natalie Zemon: *Návrat pravého Sommersbyho. Část druhá*. Praha 1998, s. 111-237.

¹⁷¹ V českých zemích byl uplatňován městský zákoník Kristiána Koldína, který delikt cizoložství trestal na hrdle. Tento zákoník platil v časovém rozmezí 1579-1811. In: ČECHURA, Jaroslav: *Vztahy...*, In: CEJNKOVÁ, Dana (ed.): *100 000 let sexu...*, s. 89-104.; HRUBÁ, Michaela: *Zvonění na sv. Alžbětu. Odraz norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*. Praha 2011.

Porušení šestého přikázání: „Nesesmilníš!“ úzce souvisí s tematizací panenství a sexuální čistoty. Mravokárné příručky nám dovolují poznat, s jakou vervou často kazatelé připomínali nutnost zdržovat se předmanželského sexuálního styku. Požadavek sexuální čistoty byl obecně tématem více reflektovaným v kázáních směřovaným ženám. Důvod je nasnadě – ženy byly podle představ středověkých kazatelů a teologů pohlaví slabší, více náchylnější k hříchu, ale tento motiv se z kázání a preskriptivních textů nevytrácí ani v raném novověku a nevyvrací ho ani Martin Luther, jak lze vyčíst z tohoto poněkud úsměvného příkladu: „*Satan's cleverness is perceived also in this, that he attacks the weak part of the human nature, Eve the woman, not Adam the man. Although both were created equally righteous, nevertheless Adam had some advantages over Eve. Just as in all the rest of nature the strength of the male surpasses that of the other sex, so also in the perfect nature the male somewhat excelled the female. Because Satan sees that Adam is more excellent, he does not dare assail him; for he fears that his attempt may turn out to be useless. And I, too, believe that if he had tempted Adam first, the victory would have been Adam's. He would have crushed the serpent with his foot and would have said: „Shut up! The Lord's command was different.“ Satan, therefore, directs his attack on Eve as the weaker part and puts her valor to the test, for he sees that she is so dependent on her husband that she thinks she cannot sin.*“¹⁷²

Ženám tak často přisuzovaná náchylnost k hříchu je také jedním z důvodů masivního rozšíření čarodějnictví a honu na čarodějnice (*Witchcraze*)¹⁷³ v průběhu raného novověku. Téma čarodějnických procesů je velkým a hojně diskutovaným

¹⁷² Lectures on Genesis, 1535. In: *Luther on Women*, s. 27. (LW I)

¹⁷³ Zajímavou prací je monografie *Světice nebo čarodějky?* Petera Dinzlbachera. Autor v této publikaci tvrdí, že skrze *Malleus Maleficarum* církev šířila obraz „ideální čarodějnice“; zabývá se obrazy ideálních světic, které jsou reflektovány v hagiografické literatuře, ale také si všímá, že mnohé atributy těchto světic a projevy jejich exaltované zbožnosti, se později stávají naopak příznakem čarodějnických sil. Projevy exaltované náboženské mystiky se postupně transponují v průvodní znaky hereze, což Dinzlbacher vnímá jako důsledek navýšení skepticismu k těmto mystickým projevům, ke kterému přispěla nová reglementace kontroly církve předpisy Tridentského koncilu. Tuto skutečnost potvrzuje i zpřísnění kanonizačních procesů v raném novověku. Jako důkaz ženské svatosti už nefigurují ve velké míře mystické a extatické stavy, ale spíše důraz na ctnostný život – a v tomto prvku vidím také vliv protestantského apelu na důležitost morálních ctností v životě. DINZELBACHER, Peter: *Světice, nebo čarodějky? Osudy „jiných“ žen ve středověku a novověku*. Praha 2003. Výbornou monografií na toto téma viz: ROPER, Lyndal: *Witchcraze. Terror and Fantasy in Baroque Germany*. Suffolk 2004.

tématem na poli historiografie, v mé práci nemám v úmyslu se mu věnovat; nicméně v souvislosti s otázkou ženství v raném novověku, panenstvím, sexuální morálkou a všechny tématy, které jsem zde akcentovala, považuji za nutné alespoň rámcově zdůraznit, že problematika čarodějnictví je neodlučitelně spjata s etapou raného novověku, zejména s ženskou otázkou, a byla hojně diskutovaná také v protestantských kruzích. V první řadě je důležité upozornit na skutečnost, že hony na čarodějnice nejsou spjaty pouze s katolickou proveniencí, naopak protestantská hnutí mají na těchto procesech také obrovský podíl. Martin Luther tuto problematiku také reflektuje, jeho názory na čarodějnictví a démonologickou teorii pěstovanou na poli teologických rozprav a příruček, z nichž je neznámější *Malleus Maleficarum*,¹⁷⁴ můžeme abstrahovat především z jeho kázání. V zásadě protestantská hnutí pracovala s příručkou *Malleus Maleficarum*, i když je hned v úvodu této knihy poznamenáno, že víra v čarodějnice je prvkem katolického náboženství, což je pochopitelné, protože příručka vznikla v době, která německé reformaci předcházela.¹⁷⁵ Z Lutherova kázání nad deseti Božími přikázáními můžeme zaznamenat, že dualisticky vnímal jakékoliv ďáblov konání v přesné opozici k Bohu, což je typické také pro *Malleus Maleficarum*: „*For the devil holds the*

¹⁷⁴ *MALLEVS MALEFICARVM, MALEFICAS ET EARVM haerejim frameâ conterens, EX VARIIS AVCTORIBVS COMPILATVS, & in quatuor Tomos iufte diftributus, QUORUM DVO PRIOES VANAS DAEMONVM verfutias, praeftigiofas eorum delufiones, Superftitiofas Strigimagarum caeremonias, horrendos etiam cum illis congressus; exactam denique tam peftiferae fectae difquifitionem, punitionem complectuntur. Tertius praxim Exorciftarum ad Daemonum, Strigimagarum maleficia de Christi fidelibus pellenda; Quartus vero Artem Doctrinalem, Benedictionalem, Exorcifmalem continent. TOMVS PRIMVS. Indices Auctorum, capitum, cerumque non defunt. Editio nouiffima, infinitis pene mendis expurgata; cuique acceffit Fuga Daemonum & Complementum artis exorcifticae. Vir five mulier, in quibus Pythonicus, vel divinationis fuerit fpiritus, morte moriatur, Leuitici dap. 10. LVGDVNI, Sumptibus CLAVDII BOVRGEAT fub figno Mercurii Galli. M. DC. LX IX. CVM PRIVILEGIO REGIS. Toto vydání Malleus Maleficarum (česky Kladivo na čarodějnice) vyšelo v překladu Jitky Lenkové v Praze v roce 2000 a zahrnuje fotokopie latinského tisku z roku 1669, potom také český překlad. Domnívám se, že pro účely této práce je lepší využít fotokopii latinského tisku, jelikož některé slovní obraty je lepší v dané problematice pojmout v latině a uplatnit tak vlastní překlady.*

¹⁷⁵ „*Asserere Maleficas effe, an ita fit Catholicum, quod eius oppofitum pertinaciter defendere fit haereticum.*“ In: Ibidem, s. 18. Čarodějnice je zde označena termínem „malefica“, nikoliv „sortilex“. Termín „malefica“ představuje femininum; již tato skutečnost implikuje v postavě čarodějnice přítomnost ženy, nikoliv muže, což je projev patrný také v českém jazyce. V první části, otázce šesté, je vysvětleno, proč jsou ženy náchylnější k čarodějnictví (Cur magis faeminae Superftitiofae reperiantur). Vysvětluje se to množstvím svedeckých výpovědí, ale není zde opomenuta také návaznost na církevní autority, podle nichž ženy neznají místnosti v dobrotě a hříchu: „*Qvo ad primum, cur in sexu tam fragili mulierum maior multitudo Maleficarum reperitur, quam inter viros. [...] ...Nam aliqui Doctores hanc rationem tradunt. Dicunt enim tria effe in rerum natura, Lingua, Ecclefiafticus, & Foemina medium in bonitate & malitia tenere nesciunt...[...] In malitia vero quando a malo fpiritu reguntur, vnde & peffima efficiuntur.*“ In: Ibidem, s. 104.

*female sex organ [organum sexum foemineum] as his servant, so that he admits it to his holy rites, proclaims his laws and his superstitions through it, in every way contrary to God, who has imposed His sacred rites and priesthood and His word on men [viris]. For a long time this feminine priesthood has prevailed and it has filled these lands with innumerable superstitions, charms, and frivolous teachings, which for a long time people have feared more than the laws and rights of masculine and divine priesthood.*¹⁷⁶ V literatuře je všeobecně fenomén čarodějnictví vysvětlován jako vrchol misogynických útoků na ženy, který se uplatňoval v řadách protestantských reformačních hnutí, ale také v prostředí katolické církve. V zásadě protestanti neodmítali démonologii vypěstovanou katolickou církví v průběhu staletí.

Martin Luther a jeho učení ovlivnilo řadu teologických myslitelů, ale také obyčejných lidí, kteří jeho názory recipovali, tudíž jeho přehodnocení manželství a panenství se brzy uplatnilo v širších vrstvách společnosti. Tuto skutečnost lze doložit na příkladech preskriptivní a normativní literatury, příruček, které byly věnovány otázce sociálního statusu ženy. Většina těchto příruček protestantské provenience je poznamenána Lutherovými názory – panenství už není vnímáno jako primární stav hodný úcty a obdivu, ale také skrze instituci manželství lze vést zbožný život a dojít ke spáse, i když je tento stav poznamenán sexuální aktivitou. V dalších kapitolách lze na příkladech příruček, tvořených zejména teology a duchovními utrakvistického a luteránského vyznání, ale také měšťany, vysledovat tyto tendence a zhodnotit, jak se proměnila představa ženy - panny a ženy - manželky od středověké tendence preference panenského stavu. S těmito představami se hojně pojí exempla, literární strategie a modely, podle kterých autoři postupovali, aby co nejlépe recipientkám těchto příruček vysvětlili jejich poselství a umožnili jim tak naplnit svou roli v životě podle intence křesťanské morálky.

¹⁷⁶ Sermon on the Ten Commandments, 1516. In: *Luther on Women*, s. 230. (WA I)

6. „*Sicut mundus sine sole, ita domus sine muliere.*“¹⁷⁷

Tematizace panenství a reflexe luteránské reformy manželství v preskriptivních příručkách utrakvistů a luteránů v předbělohorské době

„Protož kdo ženy tupí, ten dílo a stvoření samého Boha tupí, ten i své rodiče a matku tupí, a ták podlé zákona Božího smrti jest hoden. Kdo ženy tupí, ten i pohlaví mužské i sám sebe tupí a hyzdí, nebo žena z muže svůj původ má.“¹⁷⁸

V českém prostředí vznikaly zejména v předbělohorském období preskriptivní a mravokárné příručky, které se vyjadřovaly k otázce panenského stavu a manželství. Již výše zmiňované autorky Lucie Storchová a Jana Ratajová se podílely na čtyřdílné edici,¹⁷⁹ která tyto texty¹⁸⁰ duchovních osob obvykle luteránského nebo

¹⁷⁷ PAČUDA, Matouš: *Kázání svatební ku poctivosti a na památku poctivého manželského sňatku počestných a bohobojných manželů*. Praha 1616. Knihopis K06690, pp. 11.

¹⁷⁸ ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Ku poctivosti a k potěšení počestnému pohlaví ženskému*, s. 362

¹⁷⁹ RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha 2008.; RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009.; RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žádná ženská člověk není. Polarizace genderů v českojazyčné literatuře 18. a 19. století*. Praha 2010.; RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Děti roditi jest Božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*. Praha 2013.

¹⁸⁰ Jedná se o tyto texty: ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Ku poctivosti a k potěšení počestnému pohlaví ženskému*; ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Knížka o ctnosti anjelské, totiž o čistotě duše i těla, ctnosti ze všech nejkrásnější a nejdůstojnější, ve všech třech stavích, panickém, manželském i vdovském, velice potřebná, všem poctivým mládencům, pannám, manželům a manželkám, vdovcům a vdovám k spasitedlnému vynučení sepsaná a vydaná od kněze Havla Phaëtona Žalanského, slova a svátosti Kristových na Horách Kutných u sv. panny Barbory služebníka*; ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *O ctných manželkách těhotných a rodičkách křesťanských, o jejich před Bohem vzácnosti a nebezpečném kříž, kdo jej na ně a proč vzkládá a jak se ony v něm chovati a čím těšiti mají, spis krátký, vnově složený, všem počestným matronám ku potěšení od Havla Žalanského, služebníka církve Boží u svatého Jiljí. S povolením vrchnosti. Vytisknuto v Novém Městě pražském u Daniele Karla z Karlšperka; Čest a nevina pohlaví ženského/Rozmlouvání o bezpráví a křivdě, kteráž se děje poctivým manželkám i všemu ženskému pohlaví jak od mudrákův pohanských, tak od některých jalových křesťanů, ježto se na to vydali, aby všecky ženy haněli a o nich nestydatě a potupně mluvili i psali, předně ku poctivosti Pánu Bohu a svatého manželství, od něho nařízeného, ku pochvale sepsané a vydané, při němž se mnozí ušlechtilí příkladové z historií a mnohá užitečná i pobožná naučení lidem obojího pohlaví v stavu manželském pracujícím na svých místech pokládají. Léta Páně MDLXXXIII. Sirach XXVI. Jako slunce vzešlé ozdobuje okršlek světa, tak šlechtná žena ozdobuje svůj dům.*; PLZEŇSKÝ, Adam Klemens: *Rozkoš a zvule panenská, k zvláštnímu rozjímání, naučení a potěšení všem poctivým*

utrakvistického vyznání, ale také v některých případech měšťanů,¹⁸¹ shromáždily a napsaly k nim průvodní studie. V této kapitole chci přiblížit přemýšlení těchto autorů nad otázkou panenství a manželství. Není mým cílem rozebrat strukturu jednotlivých pramenů, tuto práci již učinily obě autorky, budu se snažit spíše rozebrat jednotlivé motivy a myšlenkové obraty, které jsou reflektovány v textech tohoto charakteru. Chci poukázat na změny, které Lutherovo promýšlení manželství a panenství vneslo také do českého protestantského prostředí; položím si otázku, jakými prostředky a argumenty je v těchto textech nahlíženo na ženské pohlaví ve stavu panenském a manželském, potažmo i vdovském, kterému ale věnuji pouze marginální pozornost.

Všeobecně je nutné si uvědomit, že prameny tohoto charakteru jsou psány muži, ve většině případů se dokonce jedná o autory s teologickým vzděláním, kteří v praktickém životě neměli anebo neměli mít sexuální zkušenost, a tak tyto prameny postrádají autenticitu ženského prožitku. K pramenům je tak nutno přistupovat s tímto zřetelem a chápat je jako reflexi ideálních představ o hodnotách, mravech a příkladného chování raně novověké ženy jako panny i jako manželky. Prameny s touto výpovědní hodnotou lze chápat jako normativní, i když postrádáme informaci, do jaké míry se skutečně podílely a zda opravdu formovaly výchovu

pannám i jiným pobožným obojího pohlaví lidem složená a vydaná od kněze Adama Klementa Plzeňského, správce církve Boží u svatého Václava nad Zderazem v Novém Městě pražském. Dejž nám BVh svatost, pokánl v Ctnostl zVstat i v skonánl. Vytištěno u Jana Stříbrského.; MARTINOVSKÝ, Lukáš: Křesťanských pobožných panen věnček poctivosti, v němž se všickni jejich ctnosti pod obyčejným kvítkem k věncům náležitým připodobňují a najevo vykládají, skrze mistra Lukáše Martinovského sepsané, s předmluvou od doktora Jana Hobermana vydané a s pilností na česko přeložené. Anno MDLXXXI.; MEZIŘÍČSKÝ, Jan Thadeus: Vysvětlení o stavu manželském artikulů některých, jako o původu, příčinách, požehnání a kříži stavu manželského, též o povinnostech lidí v něj vstupujících i v něm bydlejících, s předložením užitek pobožného a škod bezbožného v něm se chování, všem upřímným manželům i jiným k užitečnému čítání vydané od kněze Jana Thadeusa Meziříčského, služebníka církve Boží v městě Hradišti nad Jizerou.; SUŠICKÝ, Jan Rosacius: O svornosti manželské. Knižka všechnem věrným a křesťanským manželům obojího pohlaví velmi užitečná a potřebná, nyní vnově z n[ě]mecké řeči do české přeložená od Magistra Jana Rosacia Sušického léta Páně MDLXXXIII.; HERTVICIUS, Jan Pražský: Vdovství křesťanské, ku potěšení všech ovdovělých s povolením vrchnosti zřízené, na světlo vydané od kněze Jana Hertvitcia Pražského, času toho faráře kostela velikého sv. Štěpána.; KOCÍN, Jan z Kocinětu: Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně, tj. výklad dvamecítma veršův o ctnostech dobré a šlechetné ženy pořádkem liter abecedy hebrejské v poslední kapitole Přísloví moudrého krále Šalomouna od Ducha svatého položených, těchto posledních zlých a rozpustilých časův všechnem, jak ženám, tak mužům, v stavu manželském pracujícím velmi užitečný a prospěšný. Léta MDLXXXV.; [Korunka aneb vínek panenský, všechnem pobožným a šlechetným pannám národu českého k zvláštnímu potěšení a užitku oddaný]; PACOVSKÝ, Daniel Hussonius: [Zahrada panenská].

¹⁸¹ Jan Kocín z Kocinětu

mladých žen. Můžeme v nich zachytit myšlenky přejímané ze spisů středověkých autorit, ale jak jsem naznačila výše, lze zachytit návaznost na spisy Martina Luthera; někdy se v těchto silně intertextuálních pramenech dá recipovat subjektivita¹⁸² autora textu. Všeobecně se autoři těchto preskriptivních příruček odvolávají na autoritu Písma svatého, které tvoří primární zdroj jejich argumentace. V dalších případech tvoří vydatný zdroj citací sv. Pavel, někteří církevní Otcové, zejména sv. Augustin, v některých případech je citován také Aristoteles. Všeobecně vliv antických myslitelů a literátů je v těchto pramenech silný; i když někteří autoři výrazně problematizují jejich pohanství, uznávají antické myslitele za velice moudré a často na ně myšlenkově navazují. Podobně se tendence návaznosti na antickou literaturu dá abstrahovat také z exempl, která v moralistní literatuře hrají významnou a důležitou roli. Exempla a příklady, někdy dlouhé příběhy a „historie“ stvrzují správnost předkládaných argumentů a dokazují jejich funkčnost v praxi. Účel těchto exempl spočívá v utvrzení čtenáře ve správnosti předkládaného tvrzení a utváří tak možný inspirativní zdroj hodný následování. Autoři hledají pro exempla oporu v Písmu svatém, zejména na příkladech starozákonních a novozákonních žen, jejichž osudy mají v těchto pramenech prvenství, sekundárně se odvolávají na antické ženy a středověké ženy – zejména manželky králů, v některých případech slouží jako příklad také anglická královna Alžběta I.¹⁸³ anebo Olympia Fulvia Morata, „...pani ctná a pobožná a v jazyku latinském a řeckém ku podivu učená a zběhlá“.¹⁸⁴

Na rozdíl od středověkých textů postrádáme v těchto raně novověkých pramenech kvantitativně výrazné zastoupení panenských řeholnic.¹⁸⁵ V některých

¹⁸² V některých případech se setkáme s kritikou soudobých mravů. Časté vydávání příruček moralistního charakteru může svědčit nejen o jejich oblibě, ale také o potřebě kazatelů a mravokárců napravovat prostřednictvím svých děl mravy mládeže. V případě Lukáše Martinovského, luteránského faráře, můžeme zachytit snahu podat své dílo zajímavou formou s využitím florálních motivů. Z repertoáru panenských ctností vytváří věneček a využívá tak poznatků čerpaných z Mathioliho a Dioscoridova herbáře. Neobvyklou strukturaci textu provázeného ilustracemi Martinovský odůvodňuje snahou zaujmout čtenáře, protože „...podlé zdání mého a po mnohých rodičích naříkání nebyla jest mládež na větším díle nikdá všetečnější, nemravnější a bezbožnější, jakož jest nynějšího času a býti se nachází, což rodičům velikou starost činí.“ In: MARTINOVSKÝ, Lukáš: *Křesťanských...*, s. 17.

¹⁸³ ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Ku poctivosti...*, s. 380.

¹⁸⁴ Ibidem, s. 379.

¹⁸⁵ Výjimku tvoří torzo spisu Daniela Hussonia Pacovského [*Zahrada panenská*], které obsahuje soubory legend o pannách a panicích. Podle Jany Ratajové by se mohlo jednat o vliv západních hagiografických prací, které byly v té době vydávány, také je možno spekulovat, že by snaha o

případech se autoři odvolávají na panenské ctnosti křesťanských světic a kladou důraz na jejich cudnost, nicméně centrální roli křesťanské řeholnice a světice v těchto pramenech nehrají. Řeholní život v textech není akcentován, naopak panenství je chápáno jako přechodný stav, na který kontinuálně navazuje manželství. Manželství je po vzoru Martina Luthera chápáno jako přirozený stav podle Božího řádu; pozornost autorů se tak nekoncentruje k radám, jak si udržet věčné panenství, soustředí se především k nabádání mladým ženám, jak si panenství až do manželství udržet a zachovat. Panenství má zde sociální charakter – jako panna je vnímána mladá žena, která v tomto stavu setrvává až do chvíle sňatku.¹⁸⁶ Tento stav je v preskriptivních pramenech chápán jako čistotný a ctnostný, ale velký důraz je kladen na nutnost zbožnosti ženy, také na její cudnost, pracovitost¹⁸⁷ a výchovu. Lukáš Martinovský ve svém spise klade velký důraz na výchovu mladých dívek, apeluje na nutnost vzdělání. Výchovu dělí do několika stupňů: první stupeň je víra a poslušnost Bohu, druhý stupeň představuje rodičovská výchova, další možnosti vzdělání jsou tzv. panenské školy.¹⁸⁸ Martinovský požaduje zřízení dívčích škol, které by měly být „drženy při městech“ a jejichž náplní by byla především výuka katechismu a opakování „řečí z Písem svatých...[...] obzvláště z Nového zákona“.¹⁸⁹ Dalším prostředkem k výchově panen spatřuje Martinovský v ustanoveních a dohledu světské moci nad kázní mládeže, dále didaktickou funkci kázání, příklady a tresty rodičů, také „pia meditatio“, „pilné bohobojné přísné náboženství a rozjímání“¹⁹⁰ a „devota invocatio, nábožené vzývání Pána Boha, aby k tomu duchovnímu povíjení ráčil dáti prospěch a své svaté požehnání.“¹⁹¹ Požadavek vzdělání pro mladé ženy nastolil také Adam Klemens Plzeňský, který

zachycení legend mohla poukazovat na zvýšený (barokní) zájem o světce. In: RATAJOVÁ, Jana: *Panna a panenství/panic a panictví v české literatuře raného novověku*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha 2008, s. 574. V tomto kontextu bych ráda upozornila, že text jako jediný z textů analyzovaných v této kapitole vyšel v pobělohorském období, v roce 1630. Je zřejmé, že v rámci pobělohorské náboženské situace v českých zemích se jedná o text katolického autora, z čehož vyplývá také hagiografická tematizace ve spisu.

¹⁸⁶ V pramenech je přechod z panenského stavu do manželství vyjadřován termínem „proměna“, „proměnění“. In: MEZIŘÍČSKÝ, Jan Thadeus: *Vysvětlení o stavu manželském*, s. 391.

¹⁸⁷ „Znáti mají opatrné panny, že nestvořil Pán Bůh žádného člověka k zahálce a rozmařilosti, ale po své cti a chvále také i k hmotné práci.“ In: KLEMENS, Adam Plzeňský: *Rozkoš a zvule...*, s. 177.

¹⁸⁸ In: MARTINOVSKÝ, Lukáš: *Křesťanských...*, s. 130-140.

¹⁸⁹ Ibidem, s. 132-133.

¹⁹⁰ Ibidem, s. 136.

¹⁹¹ Ibidem, s. 140.

zdůrazňuje nutnost „literního umění“, které není podle Písma svatého ženám zakázáno. Nutnost čtení a psaní v Plzeňského pojetí neznamena zanevření na povinnosti a práci, které „dobré, spravené a rozšafné hospodyně“¹⁹² přináležejí.¹⁹³

Na mladou ženu je kladen také požadavek střídmosti v jídle a pití;¹⁹⁴ velká pozornost je často věnována apelu na vyvarování se „zbytečným toulkám, divadlům, modlářství, tancům[m], společnosti, tovaryšení a družebnosti nepoctivých osob, místům samotným a všem zlým příčinám řečí i skutkem se vyhejbáním a vyvarováním, srdce, myslí, uší i očí od nich jako od podnětů nepočestných věcí odvracováním. Velmi mdlícké nádoby a osudičko jsou panny, k oklamání, ochlachení, namluvení a přemožení snadnické, k odpírání pak náramně nečacké a nestatečné.“¹⁹⁵ Neschopnost žen odolat světským svodům, je argumentačně zakotvena v jejich přirozené slabosti a „mdlosti“. V korelaci s tímto tématem se v pramenech často objevuje příběh Diny,¹⁹⁶ dcery Jákobovy, sloužící jako výstraha před vnějším světem. Dina byla svedena Sichemem, který ji ponížil a přivedl k „pádu“. V tomto kontextu bývá zpravidla uváděn tanec jako „podnět mnohých hříchů“,¹⁹⁷ stejně jako „tovaryšení se a družebnost“ nepoctivých osob a konzumace alkoholu.

Korunka anebo vínek panenský je text velmi často vydávaný, je známo celem sedm vydání tohoto díla, které nese tento název. Exemplář, který byl vydán v edici, je počin přibližně poloviny 16. století a uvádí ve veršované formě seznam ctností, kterými dívka musí disponovat, aby byla hodna úcty přináležející k panenskému

¹⁹² KLEMENS, Adam Plzeňský: *Rozkoš a zvule...*, s. 172.

¹⁹³ DÜLMEN, Richard van: *Každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Náboženství, magie, osvícenství. III.* Praha 2006. Richard van Dülmen poukazuje na skutečnost, že reformační hnutí nastolila požadavky vzdělání také pro ženy, zejména četby. Protestantské náboženství se výrazně opíralo o Písmo svaté, tudíž čtení Písma bylo základním předpokladem protestantské zbožnosti.

¹⁹⁴ Adam Klemens Plzeňský kritizuje oblibu nošení nádherného šatstva v Čechách: „Co se dotýče nádherného šatstva, divnoproměnného a prvé nevidaného kroje, to vše na nejvyšší vzrostlo a mnohonásobně se v Čechách spatřuje něžli za panování Andronika mladšího, císaře konstantinopolitánského. [...] Povstala předešle i v Čechách veliká pejcha a zbytečnoproměnná v rouše nadhernost a v životřě mezi všemi stavy rozmařilost...“ In: KLEMENS, Adam Plzeňský: *Rozkoš a zvule...*, s. 194.

¹⁹⁵ *Ibidem*, s. 182.

¹⁹⁶ *Ibidem*, s. 183.

¹⁹⁷ *Ibidem*, s. 184.

stavu. Jedná se o klasický repertoár ctností,¹⁹⁸ které jsou často reflektovány mravokárnými texty a jsou úzce spjaty s ženskou zbožností a zdůrazněním křesťanské morálky – čistota je zde opět chápána jako čistota těla i srdce a může být uplatněna jak v panenském, tak v manželském stavu: „Čistého těla, též i srdce svého, ostřihám jako pokladu drahého. Buďto v panenském, neb v manželském stavu, vím, že se líbím svému Pánu Bohu.“¹⁹⁹

Všeobecně lze konstatovat, že výše uvedené prameny akcentují ženu jako inferiorní vzhledem k muži, a to bez výjimky. Argumentační rámec pro poddanost ženy muži se opírá podobně jako v případě středověkých autorit a také Martina Luthera o koncept stvoření a prvotního hříchu. Podřazenost ženy vůli muže v manželském svazku je obvykle paralelně komparováno s metaforou vztahu Ježíše Krista a církve. Muž je hlavou ženy, jako je Ježíš hlavou církve.²⁰⁰ Hierarchizace je znázorněna trojčlenným schématem Bůh – muž – žena. Inferiorita ženy je chápána jako pokuta a Boží trest za prvotní hřích. Autoři textů si ale uvědomují, že nerovnost ženy a muže není dána aktem Stvoření, ale pádem – hříchem. V důsledku tohoto hříchu musí žena být poddána muži a být mu pomocnicí v životě. Vzepření se vůli muže znamená vzepřít se Božímu řádu a vzpoura ženy proti muži je vzpourou proti Bohu.²⁰¹ V tomto kontextu je manželství vnímáno jako řád ustanovený Bohem.²⁰²

V textech se inferiorita ženy - manželky projevuje v několika rovinách. Jednak má být žena pomocnicí²⁰³ muže při rozmnožování, ale také v hospodaření,²⁰⁴

¹⁹⁸ Jedná se o ctnosti uvedené v tomto pořadí: víra, naděje, láska, pobožnost, bázeň Páně, pokora, trpělivost, tichost, svornost, milosrdenství, spravedlnost, síla, snažnost, opatrnost, vděčnost, uctivost, čistota, středmost, pravda, mlčelivost, upřímnost, přívětivost, stálost, setrvaní. In: *Korunka*, s. 223-231.

¹⁹⁹ *Ibidem*, s. 229.

²⁰⁰ „A aby snad někdo na tom se nezastavoval, kterak by Kristus a církev Kristova stavu manželskému za příklad býti mohla, oznamuje, že i Kristus také s chotí svú duchovní manželstvo má a to že v tělesném manželstvu znamená jest, ač tejně a hlubokým tajemství. A protož jakož Kristus a církev jeho láskou a poslušností k sobě se věrně ukazují, tak že také křesťanští manželé vespolek jeden k druhému chovati se mají.“ SUŠICKÝ, Jan Rosacius: *O svornosti...*, s. 97.

²⁰¹ SUŠICKÝ, Jan Rosacius: *O svornosti...*, s. 75.

²⁰² „...že ustanovitel svatého stavu manželského jest sám všemohoucí a věčný Pán Bůh...[...] kterýžto člověka, muže a ženu, stvořil a je k témuž svatému manželství v jedno tělo oddati a spojití ráčil.“ In: MEZIŘÍČSKÝ, Jan Thadeus: *Vysvětlení o stavu manželském...*, s. 355.

²⁰³ „V čem pak pomocnice a věrná tovaryška má býti manželka manželů svému? Ve dvojích věcech, duchovních a tělesných, v nichžto povinnost všeliká člověka každého se obsahuje.“ Manželství v tomto má být naplněno v tělesné rovině, skrze kterou jsou plozeny děti, také má mít duchovní rozměr. Zde bych ráda upozornila na skutečnost, že manželství je vnímáno jako stav, který má člověk

vedení domácnosti a výchově dětí. Autoři vyjmenovávají kánon ctností, kterými by žena jako manželka měla oplývat. Zde je důležité upozornit, že texty duchovních autorů ve větší míře apelují na důležitost zbožnosti ženy než texty měšťanů, kteří se naopak více soustředí na hospodářskou činnost a vedení domácnosti. Důležitým aspektem, který je všeobecně akcentován v souvislosti s ženami, je již výše zmíněná střídmost, a to jak v pití a jídle, tak v odívání. Lze poukázat na všeobecnou nelibost vůči ženskému „fiflování“ a zdobení, které jsou velmi často kritizovány a vnímány negativně. Jedním z důvodů této kritiky je snaha o zachování přirozené krásy, protože žena je stvořena k Božímu obrazu, ale také motivace zalíbit se mužům. Krása ženy nebyla v tomto kontextu vnímána jako atribut „dobré manželky“. Krása je v diskurzu často pojena s marnivostí a nestydatostí, proto se všeobecně doporučuje při výběru manželky více zohlednit její zbožnost a dobrou povahu než krásnou tvář: *„Od krásy tělesné začátek lásky manželské bráti jiného není než na písku grunt domu svého zakládati aneb očima toliko se ženiti, poněvadž krása jest věc velmi brzo buď věkem, aneb neduhem pomíjející. [...] A protož když žena jest na pohledění pěkná, avšak buď nestydatá, aneb nešlechtná, nic nad ni mrzutějšího a ohyzdnějšího býti nemůže, kterouž Šalomoum připodobňuje svini na šiji zavěšený zlatý řetěz mající. Nebo jako zlato k tomu nejnečistšímu hovadu přivěšené jeho mrzkost a ohavu zvětšuje, tak krása při ženě nestydaté a chlipné větší mrzkost její ukazuje.“*²⁰⁵

chránit před smilstvem a cizoložstvím, nicméně sexualita je v mravokárných pramenech motivována prokreací, plozením dětí. Někteří mravokárci jako Šimon Lomnický z Budče nebo Jan Thadaeus Meziříčský se zaníceně rozhořčují nad nemravnou sexuální morálkou. Manželství v intencích normativů nesloužilo k volnému provozování sexuálních aktů, které ve své době byly vnímány jako deviantní. Když pomínu sodomii, kritika je směřována také k nepatřičným sexuálním polohám. MEZIŘÍČSKÝ, Jan Thadeus: *Vysvětlení o stavu...*, s. 365-366, 371-372.

²⁰⁴ Často citovaným dílem v tomto kontextu bývá pramen Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně, který byl napsán Janem Kocínem z Kocinétu jako příslušníka měšťanské sociální vrstvy, jednalo se o písaře a spolupracovníka Daniela Adama z Veleslavína. Toto dílo citoval také Josef Janáček ve své monografii *Ženy české renesance*. Jan Kocín z Kocinétu na rozdíl od ostatních uvedených autorů se vzhledem ke svému společenskému statusu a absenci hlubšího teologického vzdělání více akcentuje „praktickou“ stránku života, méně se soustředí na duchovní výklady ženské inferiority, i když předpoklad pobožnosti jako vlastnosti příznačné pro dorou manželku a hospodyni je zde samozřejmý. Také tento autor se snaží hledat si manželku nesvárlivou, ctnou a nepřiliš hezkou. KOCÍN, Jan z Kocinétu: *Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně*, s. 265-312.

²⁰⁵ Ibidem, s. 275.

K tématu ženské krásy bych ráda upozornila na spisek *Líčidlo krásné pannám a paním*,²⁰⁶ který vyšel v roce 1594 v Praze. Autorem spisu je Vincenc Portius, ale na překladu díla do češtiny se podílel Tobiáš Mouřenín z Litomyšle,²⁰⁷ který je zároveň autorem předmluvy ke čtenáři. Dílo se skládá ze čtyř kapitol a závěrečného apendixu a je tematicky zasvěceno, jak už název napovídá, otázce líčení a zdobení žen. Autor spisu kritizuje používání líčidla a zkrášlovacích prostředků, zejména cizích vlasů, které se mezi ženami hojně rozmohlo; jednoznačně odsuzuje jakékoliv líčení žen jako projev „bezbožné proklaté pejchy...[...].jehož obyčejné nevěstky mrzuté užívají“.²⁰⁸ Důvodem zamítnutí „chlípných“ líčidel je především „zohavení“ přirozené krásy – člověk je dílo Boží, je stvořen Bohem k jeho obrazu, tudíž snaha o užívání líčidel, je chápána jako „dábelské umění“. Autor se neostýchá užít disfemismů při popisu ženského líčení: „*Ó mrzutosti, styď se, že jsi Pánu svému Kristu Ježíši ústa i oči své oddáti a posvětiti směl, a teď je zprzňuješ takovou dábelskou ohyzdností a lejnem, kterýmž se mažeš a líčíš. Jdeš potom k zrcadlu a rozhlídáš se, žes tak pěkným maňáskem.*“²⁰⁹ Výrazným prvkem této morality je dichotomie vnější krásy a vnitřní ošklivosti. Autor poukazuje na pomíjivost pozemského života, uvědomuje si, že tělo je prach a země, tudíž vnější krása je také pomíjivá a klamná, protože se za krásnou tvář skrývá ošklivá až nechutná vnitřní stránka člověka: „*Nebo ta krása, kteráž tě jímá, vpravdě nic jiného není, jediné hnis a nečistota, ssedlá krev a kousek těla z shnilého pokrmu v žaludku, kterýž skrze přirozenou stolici vychází.*“²¹⁰ V díle je patrné, že autor velmi často zdůrazňuje smrtelnost a pomíjivost těla, nevyhýbá se popisům rozkladu těla, jeho kanalizaci,

²⁰⁶ PORTIUS, Vincenc: *Líčidlo krásné pannám a paním i jiným osobám, kteréž se rády po tváři šlechtí a líčí užitečné. Při tom je jisté umění, čeho se užívati má, aby jeden druhého milovati musil. Všechněm mladým lidem, ano, i starým darováno a v český jazyk přeloženo od Tobiáše Mouřenína Litomyšlského*. Praha 1594. Překlad Tobiáš Mouřenín z Litomyšle. Knihopis K14180.

²⁰⁷ KOPECKÝ, Milan: *Problematika tvorby Tobiáše Mouřenína*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia minora Facultatis philosophicae universitatis brunensis*. Brno 1991, s. 131-139. O Tobiášovi Mouřenínovi z Litomyšle není známo mnoho biografických dat, Kopecký uvádí rok 1590 jako rok jeho sňatku, uvádí také, že Mouřenín byl vyslýchán v aféře Sixta Palmy Močidlanského, který byl obviněn z šíření politicky závadných spisů.

²⁰⁸ PORTIUS, Vincenc: *Líčidlo krásné pannám a paním*, nefol.

²⁰⁹ Ibidem, nefol.

²¹⁰ Ibidem, nefol.

poukazuje na obraz mrtvého těla,²¹¹ které přirovnává ke sklepu, ze kterého vychází nepříjemný zápach.²¹² Častým motivem, který je používán pro znázornění vnitřní hniloby a špíny, která je dílem ďábla, jsou také červi a had. Autor se snaží upozornit na skutečnost, že není nutno se hyzdit „vlašskými mastmi“,²¹³ protože důležitá je vnitřní krása a přirozená krása. Pravou krásou ženy jsou její ctnosti, nikoliv vzhled, který je akceptován pouze v případě, že se slučuje se ctnostmi a že je přirozený, tudíž bez použití líčidel a parfémů.²¹⁴ Zajímavá je citace Cicerona, ve které uvádí, že „...jest dvojí způsob krásy, jeden způsob jest mužský, kterýž on ctí a počestností jmenuje, druhý ženský, a ten on pěknému obličejí přivlastňuje.“²¹⁵ Z této poznámky je patrné, že otázka fyzické krásy tváře a těla je rozeznávána spíše u žen, u muže se krása slučuje především s jeho vnitřními kvalitami, otázka fyzické atraktivity zde není akcentována. Z tohoto dílka, ale také již z výše uvedených moralit je patrné, že líčení tváře a snaha zalíbit se opačnému pohlaví byla chápána jako „dábelské pokušení“ a byla kazateli a mravokárci jednoznačně odsuzována. Ženská krása se tolerovala (často spíše trpěla) v případě, že byla přirozená a že ji doprovázely také vnitřní kvality, které musely nad vzhledem kvantitativně i kvalitativně převažovat.

Velkou pozornost věnují autoři mravokárných textů důležitosti práce a kritice zahálky, která „...jest polštář satanu, dcera Sodomy, dobrých mravů zhouba, zlých žádostí příčina a kořen všeho zlého.“²¹⁶ Prostor je věnován také výčtu činností, které žena musí během dne zvládnout. Práce se komplementárně dělí mezi muže a ženu, ženská práce zahrnuje výchovu a péči o děti, čeleď, chod domácnosti, často se podílí také na ekonomických aktivitách domácnosti, předesílaným atributem je „hospodárnost“ a „šetřivost“ ženy a její zapojení do veškerých domácích prací.

²¹¹ „...nic jiného, než což také, mnohem pěknější, před časem byly [těla], již čímž nyní teprva právě učiněny jsou, jakž zemřely, a v hrobě hnily a se z smradily, od červův sežrány i od hadův rozšlapány bývají...“ In: Ibidem, nefol.

²¹² „...z nějakého dušeného sklepu a smradlavého sekretu, všelijaký puch a nečistota ven vychází...“ In: Ibidem, nefol.

²¹³ V textu se několikrát objevuje narážka na vlašské zlovyky jako je zdobení vlasů přičesky z vlasů zesnulých, autor tak většinu těchto „nešvarů“ vnímá jako vliv Itálie. Ibidem, nefol.; V případě Italů kritizuje také líčení a úpravu zesnulých těl: „Nejsme zajisté po smrti takoví, jacíž jsouce živi byli, proč se pak tak příliš s mrtvým tělem vynáseti máme jako někteří po Vlaších, kteříž své mrtvé, zvláště manželky, děvečky aneb dcery své tak ozdobují a červenou barvou líčí a šperkují, že mnohokráte mrtvé jsouc, pěknější bývají, nežli když jsou živy byly.“ In: Ibidem, nefol.

²¹⁴ Ibidem, nefol.

²¹⁵ Ibidem, nefol.

²¹⁶ ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Ku poctivosti...*, s. 503.

V případě manželství je důležité zachování „tovaryšství“, společné sdílení a také láska; ke sňatku by mělo docházet se zřetelem k vůli rodičů a s rozvahou, nikoliv z mladické nerozvážnosti. Manželství je založeno na reciprocitě manželů – muž ochraňuje svou ženu a miluje ji,²¹⁷ toleruje její inferioritu, úkolem ženy je reprodukce, výchova dětí, péče o domácnost a také pomoc a poddanost manželovi. Manželství má být protkáno zbožností obou manželů, vzýváním Boha, konáním pobožností a modlitbami a je prezentováno jako tovaryšství založené na soudržnosti a vzájemné shodě obou manželů. Jan Rosacius Sušický zakládá pojetí svornosti v manželství na vzájemnosti vztahu ženy a muže. Žena je muži poddána a musí mu být poslušná, ale muž je ženě povinen láskou.²¹⁸ Sušický vnímá vzájemnost muže a ženy v manželském svazku komplementárně, poukazuje na ženskou inferioritu, kterou jí muž ale vynahrazuje láskou. Tento funkční princip manželského svazku podepírá častý motiv, že muž a žena jsou po sňatku jedno tělo: *„...žádného většího svazku není nad stav manželský. A poněvadž to pravé jest, tedy manželé, jsouc jedno tělo, mají se vespolek upřímně a cele milovati a tak se jeden k druhému chovati, jakž obecný příklad toho na hlavě a těle svém při sobě spatřují, kterak to jedno druhého se přidrží, vespolek sebe šetří, sobě slouží, pomáhají, nedostatky na sobě snáší, od sebe se neloučí, ani komu jinému co toho při sobě učiniti dobrovolně dopouští.“*²¹⁹ V pramenech moralistního charakteru je kritika směřována také k výrazným věkovým rozdílům mezi manžely – věková diskrepance je chápána jako přečin proti Božímu řádu. Jako přirozené je vnímáno, že muž je ve vztahu starší než žena, což je odvozeno z dřívějšího stvoření Adama před Evou.²²⁰ Větší prostor je věnován výčtu ženských povinností než mužských povinností, ale autoři často nabádají také muže ke zbožnosti a vzornému chování; muži jsou vybízeni k šetrnému zacházení

²¹⁷ Pro vzájemné fungování manželů je důležitá svornost, která je chápána jako *„...když dva aneb více jich jednotejným srdcem, myslí i řečí vespolek se snášejí, a to v věcech dobrých, které nejsou proti vůli a přikázání Božímu.“* SUŠICKÝ, Jan Rosacius: *O svornosti...*, s. 13

²¹⁸ Raně novověcí mravokárci si uvědomují, že některé ženy svými kvalitami a dobrotou mohou muže převýšit; není zde uplatněna misogynie ani jednoznačné odsouzení žen, pohled na ženy se vzhledem ke středověkým pramenům značně liberalizuje: *„...že pak některé ženského pohlaví osoby někdy zvláštní Boží dary mají, jimiž mnohé z mužského pohlaví osoby převyšují, jako sílou, smělostí, udatností, rozumností a správou věcí domovních i jiných...“* In: MEZIRÍČSKÝ, Jan Thadeus: *Vysvětlení o stavu...*, s. 381.

²¹⁹ *Ibidem*, s. 360.

²²⁰ SUŠICKÝ, Jan Rosacius: *O svornosti...*, s. 26.

s manželkami a k trpělivosti a toleranci k ženské „mdlosti“ a také nezneužívání přirozené mužské nadvlády nad ženou.

Problematika vdovství je zakotvena opět v představě muže jakožto hlavy své manželky – v tomto případě však absence muže podmiňuje „neúplnost ženy“ po smrti jejího manžela. Jan Hertivicius Pražský, luteránský kazatel při kostele sv. Štěpána, vnímá vdovství především jako smutný úděl ženy vyvěrající z truchlení po skonu manžela.²²¹ Sv. Pavel ve svých listech definoval úděl vdov - v tomto stavu je rozhodující pohlavní čistota a sexuální abstinence, sv. Pavel nepodporoval vdovám se vdávat, obzvláště pokud se jednalo o vdovu staršího věku. Mladým vdovám se všeobecně další sňatek doporučoval, protože mladá žena tak mohla být sváděna k mnoha neřestem, zároveň disponovala větší volností - pokud se nevdala, nepodléhala vůli manžela, dokonce se mohla vdát podle vlastní volby: „*Pakli by umřel muž její, svobodná jest, může se vdáti, za kohož chce, toliko v Pánu.*“²²² Hertivicius přiznává vdovám možnost větší pohodlnosti, než může přinášet manželský stav; vdovám je také věnována větší Boží přízeň. Hertivicius operuje s příběhem Noemi a Rut, na nichž dokládá důkaz Boží ochrany vdovám a opuštěným sirotkům, příkladem je také sv. Anna. Povinností vdovy je poslušnost Bohu a konání pobožností, také náležitý pohřeb manžela.²²³ Zajímavá je skutečnost, že paralelně k panenskému duchovnímu sňatku s Ježíšem Kristem v případě vdov nahrazuje roli absentujícího manžela a zároveň poručníka osamělé ženy Bůh - Otec.

Někteří duchovní, jako například Havel Phaëton Žalanský, utrakvistický farář, se snaží ve svých spisech výrazně demonstrovat přednosti ženského pohlaví, které dokonce v některých případech glorifikuje a ve chválách nadnáší nad mužské pohlaví.²²⁴ Argumentační strategie Havla Žalanského je na rozdíl od výše uvedených

²²¹ K problematice vdovství: KOPIČKOVÁ, Božena: *Ideální modely života ovdovělých královen, kněžen a šlechticů v českém středověku ve světle reality*. In ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.): *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice 2006, s. 223-240. Výběr ženicha pro vdovu byl neomezen pouze v případě, že se nejednalo o tzv. dynastickou vdovu, která nestanula v centru sňatkové politiky.

²²² HERTVICIUS, Jan Pražský: *Vdovství křesťanské...*, s. 321.

²²³ „*Předně, aby smrt manželův svých nejmilejších a s nimi své žalostivé rozloučení sobě v náležité počestnosti hleděly ku paměti přivozovati.*“ Ibidem, s. 348.

²²⁴ „*Nebo Buh, když již všecky věci stvořil, naposledy ženu stvořil, aby znáti dal, že to jeho stvoření poslední jest nejdokonalejší, v němž by všecku svou rozkoš a zalíbení míti chtěl, a potom, jako by již k stvořování nic počestnějšího před rukama neměl, od díla stvoření přestal. A to své poslední stvoření,*

textů často více liberální a vstřícná v pohledu na ženské pohlaví. Žalanský vnímá největší kříž ženy v područí žen opačnému pohlaví: „*Ženy pod mocí mužův svých býti a vůli svou k vůli jejich nakloňovati a k nim své zření musí míti a vůli svou k vůli jejich nakloňovati...*“, a také v těhotenství a porodech.²²⁵ Těhotenství a porod jsou výlučně femininní záležitosti, stejně jako šestinedělí, v rámci něhož byla žena „v koutě“, probíhalo ve společnosti ženského kolektivu; všeobecně lze z výše uvedených pramenů abstrahovat, že autoři často porod vnímali jednak jako riziko smrti pro ženu i dítě, jako bolestivý akt, ale často je porod vnímán velmi pejorativně jako něco nečistého a špinavého. Na druhou stranu jsou právě těhotenství a porod ryze ženskou záležitostí a skrze ně bývá určena role ženy v pohlavním řádu. Žalanský jako třetí kříž ženského pohlaví vnímá urážky, kterými jsou ženy často častovány.²²⁶ V tomto případě bych ráda upozornila na Giselle Bock a její monografii,²²⁷ ve které se zabývá problematikou *querelle des femmes*.²²⁸ V této knize je zřejmé, že spory o pohlaví byly na denním pořádku, v evropském rozměru vycházela řada publikací, která akcentovala vztahy mezi muži a ženami. Žalanský konstatuje, že „*mnohem víc pošlo zlého od mužů než od žen, mnoho tisíc válek vzešlo příčinou samých mužů*“ a „*kdyby ženy kníhy psáti uměly, s právem by muže, své hance, z klamu obviniti mohly.*“²²⁹ Při četbě Žalanského spisů zjistíme, že se vytratilo všudypřítomné obviňování žen, Žalanský na příklad vidí příčinu zkázy trojanské v Paridovi, nevidí

totiž ženu, na svět jako královnu na palác královský ozdobený a všemi dobrými věcmi zasobený uvedl, ano i žena slavnější jméno přijala než muž; Adam zajisté vykládá se země, Eva pak živa neb život.“ In: ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Ku poctivosti...*, s. 367.

²²⁵ Havel Žalanský Phaëton je také autorem spisu, který se vyjadřuje k těhotným ženám a rodičkám a snaží se je povzbudit v jejich nelehkém údělu rození dětí. ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *O ctných manželkách těhotných a rodičkách křesťanských*, s. 419-461.

²²⁶ „*K tomu kříži svému ženy mnohým utržkám poddány sou: někdy pohané a nyní s nimi zpohanilí křesťané mluví, že nad ženu nic horšího není, že každá žena jest zlá, že se všečky v jedné školy zlosti učily, že vlastní povaha ženy jest se zlobiti, oklamávati, ouklady strojiti, z moudrých blázny činiti, že sou ženy břemeno nejtěžší, příčina bouří a největších těžkostí. [...] Ale pohané byli zlého satana oudové a nástrojové, a což tu potupu stvoření Božího mluvili, to vnuknutím toho ducha lživého, ďábla a puzení souce mluvili. Nebo kdež se praví, že ženy všečky sou zlé, toť jest s velikou lží spojené.*“ In: *Ibidem*, s. 360.

²²⁷ BOCK, Giselle: *Ženy v evropských dějinách. Od středověku do současnosti*. Praha 2007.

²²⁸ *Querelle des femmes* označuje tzv. spory o pohlaví. Giselle Bock poukazuje na spoustu případů vydávání obran na jednotlivá pohlaví, na kterých zprvu participovali převážně muži, ale postupně do těchto názorových různic infiltrovaly také ženy. Jako příklad lze uvést Christiane de Pizan, která se ohradila proti hojně vydávanému středověkému Románu o růži dílem *Kniha o městě žen*. V této knize vnímá ženské tělo i duši jako rovnocenné s mužským tělem a duší, toto dílo se ve své době počátkem 15. století stalo bestsellerem. In: *Ibidem*, s. 28.

²²⁹ ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Ku poctivosti...*, s. 361.

krásnou Helenu jako důvod desetileté války.²³⁰ Největší přínos ženského pohlaví vidí v již zmiňovaném porodu a také ve výchově dětí: „Žena lépeji jedním prstem dítek se dotýkati a s nimi zacházeti umí nežli muž všemi oudy těla.“²³¹ Názory Havla Žalanského Phaëtona jsou velmi zajímavé také jeho zaměřením se na život Ježíše Krista. V jeho kristocentrismu jsou zakořeněny mnohé jeho postoje k ženám; Žalanský se více odvolává na Ježíše Krista, než na slova sv. Pavla, který je často v mravokárné literatuře označován jako „apoštol“. V tomto kontextu se uplatňuje binární opozice Evy a Panny Marie, která je typická pro texty tohoto charakteru; Pannu Marii vnímá Žalanský jako matku Spasitele, narození Krista prostřednictvím ženy vnímá jako svrchované Boží dílo.²³² Další významnou ženu v Kristově životě představuje postava Marie Magdalény. Marii Magdalénu vnímá Žalanský velice pozitivně, jelikož právě jí se Ježíš Kristus po své smrti zjevil jako první. Právě tato skutečnost je jedním z důvodů, proč Žalanský vnímá ženy jako více schopné víry a následování Ježíše Krista – Ježíš Kristus si zvolil Marii Magdalénu za „*apoštolyni apoštolů*“,²³³ aby zvěstovala novinu o zmrtvýchvstání, čímž zahanbila muže: „*Ženám, mdlým nádobám, Pán se zjevil, aby znáti dal, že vždycky mívá obyčej voliti to, což jest u světa mdlého, aby zahanbil to, což jest silného.*“²³⁴ Ve svém spise *O ctnosti anjelské* se Žalanský často odvolává na učení sv. Augustina, ve kterém navazuje také na pojetí čistoty, kterou vnímá jako andělskou ctnost.²³⁵ Na rozdíl od středověkých textů, ve kterých si zejména panenský stav nárokuje čistotu a s ní spojenou úctu, Žalanský diferencuje tři způsoby čistoty, a to čistotu panickou, manželskou a vdovskou, čímž poukazuje také na nutnost čistoty duše, ne pouze těla. Čistota duše se udržuje čtením Písma svatého, častými modlitbami a zbožným životem, střídmostí v jídle, pití a oblékání a krocením smyslů. Žalanský vnímá panenský stav, stejně jako ostatní výše uvedení autoři, jako stav předcházející

²³⁰ Obrana Heleny je též užitá v dílu *Čest a nevina pohlaví ženského*: „*Strany pak Heleny, ne onať sama trojanskou válkou vinna jest jako více Paris, nebo on k ní přišed a ne ona k němu, ulisnými slovy, velikými dary a mnohými sliby ji podvedl.*“ In: ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Čest a nevina pohlaví ženského*, s. 142.

²³¹ Ibidem, s. 361.

²³² „...největší chvála žen jest, že skrze semeno ženy hlava hada jest potřína, že žena porodila Božího Syna, pravého Boha a Spasitele světa.“ Ibidem.

²³³ Ibidem, s. 368.

²³⁴ Ibidem, s. 370.

²³⁵ Ibidem, s. 495.

manželství, které je „svaté, čisté a nepoškrvněné“,²³⁶ kritizuje také nadhodnocování panenského stavu nad dalšími dalšími dvěma stavy: „Z toho znejme, že čistotu nemáme zavíratí v samém stavu panickém, což mnozí lidé blázniví činí, kteří když přespříliš stav panický vychvalují, sotva nějaké poctivé místo mezi křesťany svatému manželství zanechávají, jako by panna již poctivou býti přestala, když by se za muže vdala. Neodnímá se ona skrze manželství, než skrze smilství.“²³⁷ Ve druhém díle dokonce manželství vnímá jako stav, který „má větší chválu v Písmě“, než stav panenský, a to zejména z důvodu neplodnosti tohoto stavu.²³⁸ Je tedy evidentní, že utrakvistický kněz Havel Žalanský byl Lutherovým hlediskem v pohledu na panenství silně ovlivněn.

Obdobnou argumentaci lze pozorovat ve svatebním kázání²³⁹ utrakvistického teologa Matouše Pačudy Dobromilického, které vyšlo tiskem u Daniela Karla z Karlšperka na Novém Městě Pražském v roce 1616. V tomto kázání absentují jakékoliv misogynní projevy, a i přes skutečnost, že je věnováno oběma novomanželům, Janovi Zruckému z Chřenovic a Anně Jeronýsové z Libušína, je jeho obsah směřován převážně k ženě – budoucí manželce. Žena je zde představena jako hospodyně, jejímž primárním posláním je líbit se Bohu a pečovat o muže, děti a čeleď.²⁴⁰ Autor odkazuje na Siracha, čerpá také z Pavlova 1. listu Korintským a cituje 31. kapitulu z knihy Přísloví,²⁴¹ poznamenává, že v Písmu svatém jsou ženy chváleny:

²³⁶ ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Knížka o ctnosti anjelské*, s. 512

²³⁷ Ibidem, s. 512.

²³⁸ Ibidem, s. 537; často se objevuje na obhajobu manželství a rozmnožování kontext Noemovy archy – Noe a jeho synové si s sebou vzali také své ženy, stejně tak v případě zvířat museli z každého zvířecího druhu povolat na archu samici a samce, což zdůrazňuje nutnost zachování jak zvířecího, tak lidského druhu.

²³⁹ PAČUDA, Matouš: *Kázání svatební ku poctivosti a na památku poctivého manželského sňatku počestných a bohobojných manželů*. Praha 1616. Knihopis K06690, pp. 2.

²⁴⁰ „Druhé, aby činily [ženy] povolání své v věci domácí a hospodářské tak, aby bylo k oužitku práce jejich manželům, dítkám i čeládce, pročez staří naši předkové k tomu vzbuditi chtěje manželky své v domích svých i jinde, ženy hospodyňské a pilné malovati dali stojící na hlemejždi, aby ukázali, že žena má býti v hospodyňství a pilnosti podobná hlemejždi, kterýžto domček svůj vždycky s sebou nosí, tak i ony na každém místě o hospodyňství aby myslyly, nikdy na ně nezapomínaly.“ In: Ibidem, pp. 10-11.

²⁴¹ Tato kapitola je také centrem spisu bratra Jiříka Strejce Zábřežského, o kterém se zmiňují v následujících kapitolách. STREJEC, Jiří Zábřežský: *Zrcadlo poctivé a šlechtné ženy a hospodyně, z knihy Přísloví Šalomounových vzaté, českými rytmy vysvětlené a krapet porozšířené, všechněm poctivým mladickým, učiti se žádostivým, k užitku vydané od Jiříka Strejce Zábřežského. Vytisštěné léta MDCX*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žena není přišera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009, s. 313-338.

„Veliké tuto potěšení k pohlaví ženskému se vztahuje, kdy vědí, jak velice o nich v Písmě svatém od pobožných a Bohu věrných lidí zaznamenáno jest a jak obzvláštní chvála se jim dává tak, že netoliko nejsou k hlíně připodobněny, ale ještě nad všeliké drahé kamení a perly vyvešeny a k Slunci, k kterémuž se sám Pán a spasitel náš Ježíš Kristus připodobňuje, připodobněny.“²⁴² Komparace ženského pohlaví a manželského stavu ke Slunci je motiv, který prolíná celé kázání – Pačuda ve velké míře užívá solárních metafor, Slunce je životodárný nositel tepla a světla, manželka je jako Slunce, „...netoliko pro ozdobu, ale také pro užitek. Nebo rovně jako Slunce svou horkostí všecko zachovává a zahřívá Zemi, aby ona schopná byla v vydávání všelikého ovotce. A summou nade všechny jiné věci Slunce nám slouží k dobrému, když netoliko k vyživení našemu ourody spravuje, ale také nám slouží, temnosti zahání a cesty i místa tmavá osvětluje.“²⁴³ Stav manželský je v Pačudově pojetí stav ctnostný a svatý, je stvořen Bohem, občasné sváry a nepříjemnosti provázející tento stav nemají odradit od vstupu do manželské instituce. V textu není přítomno nabádání k opatrnosti před tímto stavem či snad preference panenství, ale pro občasné manželské neshody netřeba manželství zatracovat: „Jako Slunce mívá své zatemnění, v manželství bývají obzvláštní nedostatkové, svárové, pracné vyživení, starosti, zármutkové, fresování, jakož to na Jobovi, Tobiášovi a mnohých jiných patrně jest viděti. [...] A jakož pro mračno a zastínění nemáme v nenávisti Slunce, aniž mu zlořečíme, a toho nejjasnějšího stvoření Božího neproklínáme, tak ani tuto v nedostacích činiti to náleží, zdaliž se kdo domnívá, že již nikdy více Slunce nevyjde. Nikoli, ale říkáme, že po mračnu bude čas tak i tu mysliti náleží, jestliže nedostatkové nějací jsou, ne hned se vespolek proklínati, zlořečiti, bítí, mordovati aneb sobě zoufati, ale zase času veselého jako po západu, vejchodu Slunce s plesáním očekávati máme.“²⁴⁴ Matouš Pačuda deskribuje panenský stav tradiční rétorikou, která poukazuje na to, že ne každý je schopen v tomto stavu vydržet, panenství ale nevyvyšuje nad manželský stav, naopak manželství vnímá jako ctnostné, jeho spis se tak soustředí spíše na vymezení povinností ženy v manželském stavu.

²⁴² PAČUDA, Matouš: *Kázání svatební*, pp. 9.

²⁴³ *Ibidem*, pp. 7.

²⁴⁴ *Ibidem*, pp. 14.

Ve výše uvedeném textu jsem se snažila představit nejčastější motivy, toposy a témata, která se objevují v mravokárné literatuře konsekrované ženskému pohlaví v předbělohorském období. Všechny výše uvedené spisy jsou pracemi luteránských teologů, můžeme zde zahrnout Lukáše Martinovského nebo český překlad spisu *Čest a nevina pohlaví ženského* od německého luteránského autora,²⁴⁵ a utrakvistických farářů,²⁴⁶ Havla Phaëtona Žalanského, Adama Klemense Plzeňského a Matouše Pačudy Dobromilického, v případě Jana Kocína z Kocínětu se jedná o měšťana utrakvistického vyznání. V komparaci s předchozí kapitolou, která demonstrovala Lutherovo přemýšlení o ženách a jeho nadhodnocení manželství nad věčné panenství, můžeme zachytit ve výše uvedených českých spisech 16. a počátku 17. století silnou rezonanci těchto myšlenek, i když autoři textů Luthera zřídka explicitně citují.²⁴⁷ Tito autoři české předbělohorské doby, a to utrakvistické i luteránské konfese, přijali Lutherovu koncepci preference manželského stavu. Lze

²⁴⁵ RATAJOVÁ, Jana: *Manželství v české literatuře raného novověku*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009, s. 740.

²⁴⁶ Konfesijní situace v předbělohorské době v českých zemích je velmi pestrá. K této problematice se vyjádřil Ferdinand Hrejsa a František Hrubý, kteří vedli diskusi na platformě Českého časopisu historického. František Hrubý vydal v roce 1934 článek *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*, kde se vymezil proti Hrejsovu pojetí, ve kterém vnímal utrakvistickou církev pod vlivem raně novověké reformace, popřel však úplnou recepci luteránské reformy. Hrejsa tak vytýčil dva směry, na které se utrakvismus rozpadl, a to na směr staroutrakvistický, který byl konzervativní a přibližoval se ideově k římskokatolické církvi, a novoutrakvistický, který vyvěral z táborského hnutí, a dále poukazuje v Čechách na přítomnost luteránské konfese. František Hrubý se od Hrejsova stanoviska distancoval a vysvětlil, že na Moravě došlo ke konfesijní synkrezí a k recepci luterského vyznání, zatímco utrakvistická církev zde téměř vymizela, jak usoudil z rozboru církevní správy té doby. Moderní hledisko na předbělohorskou konfesijní situaci podává Zdeněk V. David, který se snaží ukázat utrakvisty jako prostředníky mezi římskokatolickou církvi a luteránskou reformací, bojí tak některá tvrzení starší české i zahraniční historiografie a reformuluje problematiku utrakvismu v českých zemích v 16. a na počátku 17. století. V této práci se kloním k používání pojmu „utrakvisté“ pro přívržence církve podobojí v českých zemích v pojetí Zdeňka V. Davida, který vnímá v českých zemích teology utrakvistické a luteránské a pojem „novoutrakvismus“ zavrhuje, protože „...nikdo dosud ani neodhalil novoutrakvistický teologický text, a dokonce ani nemohl nastínit způsob, kterým by se hodnověrné věroučné a liturgické sloučení utrakvismu s luteránstvím dalo uskutečnit.“ DAVID, Zdeněk V.: *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*. Praha 2012, s. 29.; HREJSA, Ferdinand: *Luterství, kalvinismus a podobojí na Moravě před Bílou horou*. In: ČČH, 1938, r. 45, s. 296-326, s. 474-485.; HRUBÝ, František: *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*. In: ČČH, 1934, r. 41, s. 265-309.; HRUBÝ, František: *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*. In: ČČH, 1935, r. 41, s. 1-40, s. 237-258.; HRUBÝ, František: *Luterství a novoutrakvismus v českých zemích v 16. a 17. stol.* In: ČČH, 1939, s. 31-44.; DAVID, Zdeněk V.: *A Cohabitation of Convenience: The Utraquists and the Lutherans Under the Letter of Majesty, 1609-1620*. In: *The Bohemian Reformation and Religious Practice*. Vol. 3, Prague 2000, s. 173-214.; DAVID, Zdeněk V.: *Lutherans, and the Bohemian Confession of 1575*. In: *Church History*, vol. 68, 1999, s. 294-336.

²⁴⁷ Adam Klemens Plzeňský cituje Martina Luthera, když poukazuje na nutnost četby Písma svatého a evangelia. In: KLEMENS, Adam Plzeňský: *Rozkoš a zvule...*, s. 174.

tak usoudit především z důvodu absence uvažování nad věčným panenstvím, jelikož panenství se zde chápe jako dočasný stav, na který navazuje manželství. Této skutečnosti je přizpůsobena také myšlenková výstavba jednotlivých spisů, které se nevěnují pouze nabádání dívky k ochraně panenství (ve smyslu panenství jako stavu předcházejícímu manželství) a výčtu katalogu panenských ctností, ale také se jí snaží připravit na roli manželky tím, že zdůrazňují povinnosti ženy - hospodyně a její začlenění do sociální praxe a fungování v manželském svazku. S tím souvisí také obhajoba manželského stavu,²⁴⁸ pro kterou nachází autoři oporu v Písmu svatém a zejména v argumentu, že „*ustanovitel svatého stavu manželského jest sám všemohoucí a věčný Pán Bůh.*“²⁴⁹ Zásadní Lutherova myšlenka přehodnocení manželského stavu se tedy výrazně promítá do českých textů, je zřejmé, že úzce souvisí také s prosazováním kněžských manželství. Tento posun můžeme zachytit také v české konfesi, společném vyznání víry²⁵⁰ utrakvistů, luteránů a také Jednoty bratrské v českých zemích. Ve člancích české konfese se píše: „*A ačkoliv bychom tomu rádi byli, aby kněží bez manželek zdrželiví býti a svou služebnou povinnost snažněji vykonávati mohli, však šetříce přitom rady a nařízení Ducha svatého a apoštola Pavla, a zvláště znajíce, že i oni lidé, a též hříchu a křehkosti, podle obecného přirození lidského, na větším díle poddáni jsou, protož to podle vyměření písem svatých zůstati má, aby, kdož nemá daru zdrželivosti, pobožně se a vedle nařízení církve ženil...[...]. A zvláště pak těm, kteříž slovem Božím a svátostmi přisluhují a jiným ku příkladu dobrému býti mají vedle napomenutí Božího.*“²⁵¹ Tato myšlenka v českých zemích expanduje až s příchodem luteránů,²⁵² v rámci husitského hnutí a utrakvistického prostředí byla před infiltrací německého

²⁴⁸ „...žádného většího svazku není nad stav manželský. A poněvadž to pravé jest, tedy manželé, jsouc jedno tělo, mají se vespolek upřímně a cele milovati...“ In: MEZIŘÍČSKÝ, Jan Thadeus: *Vysvětlení o stavu...*, s. 360.

²⁴⁹ Ibidem, s. 355.

²⁵⁰ DAVID, Zdeněk V.: *Lutherans, and the Bohemian Confession of 1575*. In: *Church History*, vol. 68, 1999, s. 294-336.

²⁵¹ *České vyznání, totiž vyznání víry svatě křesťanské všech tří stavů království českého z víry tělo a krev Krista Pána pod obojí přijímajících, roku 1575 Maxmiliánovi II. podané a roku 1609 majestátem císaře Rudolfa II., jakožto krále českého potvrzené*. Vydala Evanjelická Matice. Opatovice 1903, s. 52-53. Jak vyplývá z textu, postoj k manželství kněží je formulován opatrně – možnost sňatku pro utrakvistického, luteránského či bratrského kněze je omluvena odkazem na lidskou křehkost.

²⁵² I přes uvedený citát z české konfese utrakvistická konzistoř odmítla možnost sňatku kléru v roce 1577, dva roky po zveřejnění české konfese. Je tedy zřejmé, že utrakvistická církev se ke zrušení nutnosti celibátu kléru stavěla opatrně. In: DAVID, Zdeněk V.: *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*. Praha 2012.

reformačního živlu neznámá,²⁵³ také kazatel Mistr Jan Hus vnímal panenský stav jako primární, preferovaný,²⁵⁴ jeho přemýšlení v tomto ohledu nevybočuje ze středověké mentality, tudíž nezavrhne kněžský celibát, ale pranýřuje smilstvo a cizoložství kléru. I když historiografická produkce²⁵⁵ často poukazovala na to, že husitské hnutí v jistém smyslu ženu „emancipovalo“ vzhledem k častému přijímání podobojí také pro ženy anebo větší angažovaností ženy v církevním životě, je nutno poznamenat, že reformátoři husitského hnutí se neodklonili od středověké tendence preference panenského stavu. Mistr Jan Hus ve svém spise *O manželství* hodnotí sice manželství jako „stav vysoký, od boha v ráji ustavený“,²⁵⁶ tudíž si uvědomuje, že manželství je posvátný stav, nicméně v komparaci se stavem panenským přiděluje manželství sekundární roli. Je možné polemizovat nad vlivem díla Mistra Jana Husa na Martina Luthera, o kterém je známo, že Husovy práce znal,²⁵⁷ nicméně popření nutnosti kněžského celibátu, a z toho vyvěrající přehodnocení manželství, jsou záležitosti, které jsou pro husitské hnutí 15. století

²⁵³ V radikálních tábořských kruzích docházelo ke sňatkům kněží, tato praxe se ale nestala směrodatnou pro české reformační prostředí. Také Zdeněk V. David uvádí, že v 16. století manželství utrakvistického kléru infiltrovalo do sociální praxe. DAVID, Zdeněk V.: *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*. Praha 2012.

²⁵⁴ Preference panenství je zřejmá v traktátu *Dcerka* již z fiktivní recipientky „dcerky“, která uzavřela s Ježíšem Kristem, nebeským chotěm, mystický sňatek: „Pravá věrná manželka ta vždy svého chotě miluje, dej jí neb nedej, trpí s ním ráda všelijakou nouzi. Též choť Kristova. Toho milování dokázaly i mladé dívky: svatě Kateřina, Margareta, Dorothea, Lucia i Barbora.“ In: ŽILKA, František (ed.): HUS, Jan: *Dcerka. O poznání cesty pravé k spasení*. Praha 1946, s. 66-67.

²⁵⁵ V českém prostředí se problematice ženy v husitském hnutí věnovala Anna Císařová-Kolářová. Autorka nevyhnula velké míře patosu, nicméně v otázce Husových předchůdců jako byl Konrád Waldhauser, Jan Milíč z Kroměříže nebo Matěj z Janova poukázala na míru misogynie, vystupňovanou až do strachu z ženského pohlaví, snahu o vykořenění prostituce (uvádí dům kajcnic, tzv. Jeruzalém, který zřídil Matěj z Janova pro bývalé nevěstky. Morálka v tomto domě se nesla v duchu velice přísné askeze), v případě Matěje z Janova hodnotí kladně jeho agitace za časté přijímání eucharistie v případě žen. CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna: *Žena v hnutí husitském*. Praha 1915.; REJCHRTOVÁ, Noemi: *Ženy na utrakvistických farách doby předbělohorské*. In: PÁNEK, Jaroslav et kol. (eds.): *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*. Praha 1994, s. 747-753.

²⁵⁶ ERBEN, Karel Jaromír (ed.): *Sebrané spisy Mistra Jana Husi*. 3. sv. Praha 1865., s. 197.; u Mistra Jana Husa páchá panna, která se zaslíbila k věčnému panenství Bohu, cizoložství; je patrné, že již příslibení, „zavázanie“ se, manželství je nerozlučitelné (nedodržení příslibu je cizoložství, stejně jako v případě panen, které se zaslíbí Bohu, ale svůj slib nedodrží a chtějí vstoupit ve stav manželský). Rozlišuje smilstvo duchovní a tělesné. In: ERBEN, Karel Jaromír (ed.): *Sebrané spisy Mistra Jana Husi*. 1. sv. Praha 1865, s. 190. Husův apel na slib je v jeho rétorice silný: „A na znamenie toho, že sú sobě prvě věrnost manželé drželi, když sú sobě sľibovali, tehdy jeden druhému dal, jakožto panic panně, prsten na ten prst, kterýž jest vedlé najmenšieho na rucě: neb ot toho prstka jde žila jedna až do srdce, tiem ukazující, že sobě věrnost srdečnú chtie držeti.“ In: ERBEN, Karel Jaromír (ed.): *Sebrané spisy Mistra Jana Husi*. 3. sv., s. 206-208.

²⁵⁷ DAVID, Zdeněk V.: *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*. Praha 2012, s. 113-115.

nemyslitelné.²⁵⁸ Také v kázáních *Jana Rokycany*, teologa českého reformního hnutí 15. století a duchovního otce Jednoty bratrské,²⁵⁹ lze pozorovat, že větší pravděpodobnost spasení náleží pannám, panicům a také vdovám: „...*panny, panici a vdovy, ti jako po mostu jdau a ti jsau najbezpečnější a ti najsnáze přijdou do nebe...[...]*...Á, ubozí manželé, jak ste u velikém nebezpečnstvie! Pomáhajž vám milý Buoh, abyšte mohli vybřísti! Ach, nebožátka, nebožátka manželé! nastojte! jak vy neviete, kterak ste u velikém nebezpečnství a nechcete slyšeti, co se vám praví?!“²⁶⁰ Spasení je tedy podmíněno tělesnou čistotou, v případě vstupu do manželství je možnost posmrtné spásy ohrožena, proto do tohoto stavu mohou vstoupit pouze svatí lidé.²⁶¹ Manželství je tak nezbytná nutnost, pokud člověk „...*boje se, aby duše nezavedl.*“²⁶² Vliv německé reformace na přehodnocení manželství je tedy v textech autorů utrakvistického vyznání v předbělohorské době evidentní.

Dalším zajímavým podnětem, ve kterém vidím vliv a zároveň přínos reformačního myšlení, je také důraz na vzdělání mladých žen a panen a nutnost časté a pravidelné četby Písma svatého, pravidelných modliteb a zpěvu. Je zřejmé, že už v rámci českého reformního prostředí 15. století byl kladen velký apel na četbu Písma svatého, v některých táborských radikálních kruzích docházelo dokonce k extrémním emancipačním snahám.²⁶³ Požadavek vzdělání pro dívky rozvinula také Jednota bratrská, ale až v pozdějším období. K otázce vzdělání pro dívky a ženy se zajímavě vyjadřuje saský kazatel Lukáš Martinovský, jak jsem již naznačila výše.²⁶⁴

²⁵⁸ ČÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna: *Žena v hnutí husitském*, s. 186.

²⁵⁹ ŠIMEK, František (ed.): *M. Jan Rokycana, obránce pravdy a zákona Božího. Výbor z kázání, obrany kalicha a z listů*. Praha 1949, s. 6.

²⁶⁰ *Ibidem*, s. 71.

²⁶¹ „...*ktož pak kolivěk, jsauce v smrteľném hřiechu v kterém, a vstupují v manželstvie, žádnému tomu to manželstvie neobráti spasení, ale k horauciemu peklu.*“ *Ibidem*, s. 72

²⁶² *Ibidem*, s. 71.

²⁶³ *Ibidem*, s. 113; často se v literatuře objevuje odkaz na Eneáše Silvia Piccolominiho, který se při svém navštívení Tábora divil, jak dobře znají české ženy Písmo svaté.

²⁶⁴ Vliv reformace je zde patrný také v důrazu na časté přijímání eucharistie, kdy Martinovský navrhuje pro dívky: „...*častokrát k Večeři Páně přistupovati.*“ In: MARTINOVSKÝ, Lukáš: *Křesťanských...*, s. 36.; k problematice častého přijímání eucharistie v reformačním prostředí: HALAMA, Oto: *Kázání o poctivosti a cti, kterou má věrný člověk učiniti Tělu a Krvi Boží, Mistra Jakoubka ze Stříbra. A Sermon on Honesty and Dignity which a Faithful Man shall Show to the Body and Blood of God by Master Jakoubek of Stříbro*. In: KŮRKA, Pavel – PÁNEK, Jaroslav (eds.): *Angelus pacis. Sborník prací k poctě Noemi Rejchrtové*. Praha 2008, s. 191-208.; HOLETON, David R.: *The Bohemian Eucharistic Movement in its European Context*. In: *Bohemian Reformation and Religious*

Mravokárné texty předbělohorského období také zahrnují kategorizaci panen do čtyř skupin dle míry jejich čistoty těla i duše, jak lze vysledovat ve středověkých textech. Adam Klemens Plzeňský, přísedící utrakvistické konzistoře, kritizuje dělení panen na různé skupiny dle míry jejich čistoty (čtyři stupně); Plzeňský si uvědomuje, že také panna hřeší a není třeba ji přitom dělit do několika stupňů: „*Neznal služebník Bohu věrný, v víře stálý, v lásce k Stvořiteli a Vykupiteli svému neproměnitelný a od ní neodlučitelný* [sv. Pavel] *těch stupňův čtverých panen, o nichž někteří příliš moudří bájí. První (prý) jsou toliko jménem, ale ne skutkem. Druhé na těle čisté, a ne na mysl, neumějí toho, že kde jest tělo čisté a oči jasné, tu i mysl s všemi případnostmi při vyvolených čirá jest. Třetí pravé, dobré, ale nedokonalé. Jestliže pravé a dobré jsou, tedy nepravé a zlé býti nemohou. Čtvrté sou (tlachají) pravé a dokonalé...[...].není člověka, který by nezhrěšil, tedy i panny.*“²⁶⁵ Také Havel Žalanský Phaëton poukazuje na skutečnost, že v Písmu svatém se nachází pouze dvojí čistota, jedna je dokonalá, „*kteřou žádný člověk nemá*“²⁶⁶ a druhá čistota je „*sprostnost, upřímnost a pravost srdce.*“²⁶⁷ Dělení panen na čtyři stupně je prvek, se kterým se setkáváme na příklad u českého zemana, označovaného jako předchůdce Husova ve 14. století, Tomáše Štítného ze Štítného, který se věnoval také otázce panenství a manželství.²⁶⁸ Snížení počtu skupin čtyřčlenné panenské kategorizace na

Practise. Bratislava 1994, s. 23-47.; HOLETON, David R.: *The Evolution of Utraquist Eucharistic Liturgy: a textual study*. In: *Bohemian Reformation and Religious Practise*. Prague - Brno 1996, s. 97-127.; CHADIMA, Martin: Husovo pojetí eucharistie. In: *Sborník Univerzity Hradec Králové*. Trutnov 2008, s. 7-17.; KRMÍČKOVÁ, Helena: *Fifteenth Century Origins of Lay Communion sub utraque in Bohemia*. In: *Bohemian Reformation and Religious Practise*. Brno 1996, s. 57-65.; MARIN, Olivier: *Hus et l'eucharistie: Notes sur la critique de la Stella clericorum*. In: *Bohemian Reformation and Religious Practise*, Prague 1998, s. 45-77.; MORÉE, Peter: *Od kázání k společenství a častému přijímání. Eucharistie v Milíčových kázáních pro svátek Božího těla. From preaching to Community and Frequent Dommunion. Eucharist in Milíč's sermons fort the Corpus Christi Feast*. In: KŮRKA, Pavel – PÁNEK, Jaroslav (eds.): *Angelus pacis. Sborník prací k počtě Noemi Rejchrtové*. Praha 2008, s. 143-158.; k přijímání dětí a nemluvnat: REJCHRTOVÁ, Noemi: *Dětská otázka v husitství*. In: *ČČH*, 28, 1980, s. 53-77.

²⁶⁵ KLEMENS, Adam Plzeňský: *Rozkoš a zvule...*, s. 155.

²⁶⁶ ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Čest a nevina pohlaví ženského*, s. 492.

²⁶⁷ *Ibidem*, s. 493.

²⁶⁸ ŠTÍTNÝ, Tomáš ze Štítného: *Knížky druhé. O trojích stáviech: panenském, vdovském a manželském*. In: ERBEN, Karel Jaromír (ed.): ŠTÍTNÝ, Tomáš ze Štítného: *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*. Praha 1852, s. 60-96., Tomáš Štítný ze Štítného dělí panny do dvou skupin na panny věčné a dočasné („ješto chtie za muž“), panny dočasné dělí na dvě podskupiny, a to na panny s úmyslem sprostým a čestným. Tomáš Štítný glorifikuje panenský stav, důstojnost jednotlivých stavů klesá v pořadí panna – vdova – manželka (její míra je měřena absencí pohlavního styku, tj. tělesné čistoty). Štítný kritizuje domýšlivost panen, kterou vnímá jako příznak hříchu. Od manželského stavu se snaží odradit upozorněním na manželské „nesnadnosti“, které mají těžiště především v práci, ale

jednodušší rozdělení panen na hříšné a nehříšné snímá aureolu středověké posvátnosti věčného panenství – je patrné, že hřích je stigmatem každého člověka, ctnostné panny nevyjímaje.

V této práci označuji přívržence církve podobojí jako utrakvisty, ale je zřejmé, že v sémantické náplni jejich moralit se výrazně projektují myšlenky německé reformace (hodnotím přístup k panenství a manželství). Proto konfesijní identitu jednotlivých autorů čerpám z publikovaných informací;²⁶⁹ mezi texty luteránských i utrakvistických autorů shledávám velmi podobnou argumentaci v hodnocení panenského a manželského stavu; některé spisy mají dokonce přímé německé pretexty, jako v případě morality *Čest a nevina pohlaví ženského*.²⁷⁰ Všechny spisy, se kterými jsem pracovala, byly vydány ve druhé polovině 16. století a v rámci mého bádání jsem se zatím s preskriptivními příručkami pro panenský stav staršího data v utrakvistické provenienci nesetkala, domnívám se tedy, že v publikování těchto příruček mohla hrát silnou roli konfesijní polemika 16. století, která se odrazila také v sepsání české konfese. Na projevy luteránské reformy manželství jsem se snažila poukázat ve výše zmíněné analýze jednotlivých spisů. Je ale zřejmé, že tato problematika by si v budoucnu zasloužila mnohem širší výzkum na pozadí moralit z německého prostředí v 16. století.

Závěrem této kapitoly chci upozornit na to, že v otázce přístupu k panenskému stavu a k manželství není třeba stavět hermetickou hranici mezi středověkem a raným novověkem. Z výše uvedeného vyplývá, že texty luteránských i utrakvistických autorů druhé poloviny 16. století disponují prvky zahrnující vědomí Lutherovy „reformy“ manželství, což lze chápat jako výraznou změnu oproti středověkým textům, ať už hagiografickým, kazatelským nebo mravokárným, jako

také v porodu. Upozorňuje, že za absenci pohlavního života panen a vdov je žena ctnostná a cudná žena ušetřena námahy, kterou manželství přináší, ale také přijde o svou důstojnost. Štítný doporučuje pannám práci, aby nebyly náchylné k smilstvu či obžerství. Nad důstojnost panenského stavu ale staví pokoru: „*Panenství radě; ale pokoruť přikazuji. Ku panenství tě zovu; ale ku pokoře nutě.*“ V manželství poukazuje na důležitost lásky, ale klade důraz na regulaci sexuality dle církevních nařízení (v době půstu apod.). Ibidem, s. 27.

²⁶⁹ RATAJOVÁ, Jana: *Panna a panenství/panic a panictví v české literatuře raného novověku*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha 2008, s. 547.

²⁷⁰ RATAJOVÁ, Jana: *Manželství v české literatuře raného novověku*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009, s. 740.

třeba v případě Mistra Jana Husa nebo Jana Rokycany. Nicméně silná intertextualita a vazba na autoritu slova církevních Otců je stejně jako ve středověkých textech patrná v pramenech druhé poloviny 16. století. Panenství není zatracováno či snad pranýřováno, žena je ve vztahu k muži v subordinačním vztahu (a to bez výjimky), důležitá je pokora a další kánon křesťanských ctností a povinností, Eva je prezentována jako původkyně hříchu, odvíjí se od ní vina ženského pokolení a texty překypují citacemi církevních Otců, soupisy exempel a „historií“ – to všechno jsou prvky, které se uplatňují ve středověké hagiografii anebo v kázáních teologa Mistra Jana Husa či spisech Tomáše Štítného, ale také v normativních textech předbělohorské doby. Ostatně, jak jsem již zmínila výše, v práci Daniela Hussonia Pacovského z roku 1630, tedy již v období po bitvě na Bílé hoře, nalezneme repertoár svatých věčných panen a paniců a apel na důležitost věčné, trvalé čistoty tělesné, neposvrněné hříchem. Je tedy nutné chápat všechny uvedené mravokárné příručky jako silně intertextuální, metatextové, do nichž se prolíná dědictví středověkého uvažování nad ženou, ale také je v nich patrná rezonance mentálního horizontu člověka 16. století, ovlivněného renesancí, humanismem a samozřejmě - reformací.

7. Jednota bratrská

Jak už jsem naznačila v předchozích kapitolách, konfesijní situace v českých zemích v době předbělohorské byla velmi různorodá a pestrá. Z myšlenkového dědictví husitství vycházela podoba církve podobojí, utrakvismus, který se formoval během husitských náboženských válek a později se postupně sblížoval s tradicí, liturgií a myšlením římskokatolické církve, stavěl ale na odkazu českého reformačního hnutí. Zdeněk V. David²⁷¹ ukazuje, že se přívrženci utrakvistické církve, která měla v českých zemích obrovský ohlas, vnímali jako součástí západního kontextu křesťanství, nikoliv jako kacíři či odpadlíci od římskokatolické církve. Utrakvisté dodržovali církevní tradice a také respektovali liturgický rok a na rozdíl od postupně pronikajícího luteránského hnutí z německých oblastí v první polovině 16. století se neomezovali pouze na biblicismus.²⁷² Po vystoupení Martina Luthera ve Wittenbergu začaly jeho myšlenky expandovat do českých zemí, stejně jako myšlenky Jana Kalvína nebo Ulricha Zwingliho. Martin Luther se snažil o komunikaci s českým utrakvistickým prostředím, již na Lipské disputaci v roce 1519 obhajoval některé články Mistra Jana Husa s tvrzením o jejich pravověrnosti a popřel Husův odklon od křesťanské církve. České utrakvistické prostředí se s Lutherovým vystoupením potýkalo rozporuplně, jeho zásada sola fide vzbuzovala v utrakvistických kruzích nedůvěru. Postupně Lutherovy reformní názory získaly v českém prostředí ohlas a odezvu; názorové polemiky a diskuze jednotlivých konfesí na sebe nenechaly dlouho čekat. Zásadní otázka, která se projednávala, směřovala k problematice přijímání eucharistie, zrušení kněžského celibátu, solafideismu a církevních tradic, které Luther neuznával, za to v utrakvistickém prostředí měly církevní tradice své důležité místo.²⁷³ V rámci pronikání německé reformace na naše území se starší historiografie²⁷⁴ snažila oddělit přívržence

²⁷¹ DAVID, Zdeněk V.: *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*. Praha 2012.

²⁷² Ibidem, s. 27-30.

²⁷³ Událostí, která reagovala na Lutherovo učení, byl tzv. Hromniční sjezd v roce 1524, který byl ve starší historiografii hodnocen jako luteránsky orientovaný. Zdeněk V. David ale poukazuje, že některé hromniční články lze spíše vnímat jako protiluteránské. Ibidem, s. 128-140.

²⁷⁴ Na polemiku mezi Ferdinandem Hrejsou a Františkem Hrubým jsem již odkázala v předchozí kapitole; spor se koncentroval na náboženské poměry na Moravě. Hrejsa byl zastáncem existence domácí tradice utrakvismu, Hrubý mu jeho názory vyvrací a přiklání se k absolutní recepci luteránství

„starých pořádků“ a konsenzu s římskokatolickou církví v řadách utrakvistů jejich označením „staroutrakvisté“, za to směr, který byl ovlivněn luteránským myšlením, vedl k synkrezí s původním utrakvismem a výsledkem se stali přívrženci tzv. „novoutrakvismu“. Proti tomuto konfesijnímu vymezování se postavil Zdeněk V. David, který takovéto dělení zavrhuje a ve svých pracích dokazuje, že v rámci definice „novoutrakvismu“, tak, jak byl chápán v intencích starších historiografických prací, nenašel jedinou osobu, která by splňovala předpoklad úplného spojení české reformní tradice a učení Martina Luthera: „*Při pozornějším pohledu vychází najevo, že zájem utrakvistů o Lutherovu věrouku nebyl známkou souhlasu, ale spíše zvědavosti na reformní hnutí, které charakterizovala určitá povrchní podobnost s českou reformací.*“²⁷⁵ Ve své práci Zdeněk V. David ukazuje, jak komplikovaná situace po vystoupení Martina Luthera nastala a jak byly procesy konfesijního vyjednávání složité a svébytné. Na pozadí této konfesijní plurality v českých zemích figurovala také Jednota bratrská.

Jednota bratrská se od utrakvistické církve oddělila v roce 1457 a ideově navázala na učení a biblismus Petra Chelčického,²⁷⁶ který se pod vlivem tábořského křídla husitského hnutí radikálně stavěl proti nároku papežů a dalších církevních hodnostářů na autoritu v církvi, také odmítl kult svatých,²⁷⁷ existenci očištnice a přísahu, negoval význam ušní zpovědi a zejména se snažil distancovat od světských záležitostí a politiky, což se stalo direktivou pro Jednotu bratrskou, alespoň v jejich počátcích. Na Chelčického učení a spisy navázal bratr Řehoř, který se se skupinou svých přívrženců usadil v roce 1457 nebo 1458 na panství litickém ve vsi Kunvaldu.²⁷⁸ V roce 1464 byl vydán spis „*Spisek starých Bratří*“, který obsahoval text

na Moravě. HREJSA, Ferdinand: *Luterství, kalvinismus a podobojí na Moravě před Bílou horou*. In: ČČH, 1938, r. 45, s. 296-326, s. 474-485.; HRUBÝ, František: *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*. In: ČČH, 1934, r. 41, s. 265-309.; HRUBÝ, František: *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*. In: ČČH, 1935, r. 41, s. 1-40, s. 237-258.; HRUBÝ, František: *Luterství a novoutrakvismus v českých zemích v 16. a 17. stol.* In: ČČH, 1939, s. 31-44.

²⁷⁵ DAVID, Zdeněk V.: *Nalezení střední cesty.*, s. 128.

²⁷⁶ ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha 1957, s. 28-29.

²⁷⁷ „*Zjevné pak a holé pohanské modlářství pod jmenem svatých a světic i Pána Krista, Panny Marie, jsou obrazové, malování neb rytí, ku počtě a ku pokloně postavení, a neb jimž se Božská část děje. Též svatí vyšli z životův a svěťice, neb kosti a ostatci jich.*“ In: GINDELY, Antonín (ed.): *Dekrety Jednoty bratrské*. Praha 1865, s. 4.

²⁷⁸ *Ibidem*, s. 35-37.

pronesený při svolání „na horách rychnovských“,²⁷⁹ ve kterém byla ustanovena věroučná základna Jednoty, která stála na pilířích víry, lásky a naděje.²⁸⁰ Jednota bratrská v té době komunikovala také se sektou valdenských,²⁸¹ s nimiž ji spojovalo podobné myšlení, nicméně k většímu spojení obou sekt nedošlo. Jednota bratrská nebyla legální konfesí, a tak její dějiny prolínají vlny pronásledování a perzekuce jejích členů, zejména za doby vlády Jiřího z Poděbrad; za Vladislava Jagellonského se situace uklidnila, když vyhlásil po svém nástupu na trůn amnestii, která členy Jednoty bratrské vyvedla z vězení,²⁸² nicméně již v roce 1481 král Matyáš vydal příkaz k vystěhování bratří z Moravy, tak došlo k prvnímu velkému exilu - exil se v dějinách Jednoty opakoval ještě několikrát. Po smrti bratra Řehoře začali Jednotu vést významní bratři jako Lukáš Pražský a Vavřinec Krasonický, kteří svým působením předznamenovali novou generaci a zároveň nový směr v Jednotě.²⁸³ Bratr Lukáš působil v roce 1494 v Mladé Boleslavi, významném sídle členů Jednoty bratrské, pod patronátem Johanky Krajířové z Krajku.²⁸⁴ Bratr Lukáš představuje synonymum nového myšlení v Jednotě bratrské, podnikl cestu do Itálie a rozšířil si svůj horizont znalostí a zkušeností - a tato synkreze se projevila také v jeho působení v roli biskupa Jednoty.²⁸⁵ I když byla Jednota bratrská nelegální konfesí, neprobíhalo pronásledování jejích členů kontinuálně, přívrženci Jednoty se snažili žít separátně, izolovaně od okolního světa a neprovokovat veřejné mínění svými spisy či apologiemi. V roce 1508 byl vydán svatojakubský mandát, který byl následně zapsán do zemských desek, a po jehož vydání se strhla další vlna pronásledování členů Jednoty. Postupně dodržování svatojakubského mandátu stagnovalo a v roce 1516 po smrti krále Vladislava mohli páni vládnoucí na svých panstvích tohoto nařízení

²⁷⁹ Ibidem, s. 42.

²⁸⁰ Zde vnímám paralelu v návaznosti na učení Mistra Jana Husa, který ve svém spisu *Provázek třípramenný* poukazuje, na pramen víry, lásky a naděje, které se spojí společně v provázku. Tohoto provázku se má držet každý křesťan, který „*chce do věčného blahoslavenství přijít.*“ In: ERBEN, Karel Jaromír (ed.): *Sebrané spisy Mistra Jana Husa*. 3. sv. Praha 1865, s. 152.

²⁸¹ Odpůrci Jednoty bratrské její členy titulovali jako „pikharty“, vnímali je jako sektu, také se lze setkat s označením „valdenští“ pro Jednotu bratrskou.

²⁸² ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 53.

²⁸³ HALAMA, Jindřich: *Sociální učení českých Bratří. 1464-1618*. Brno 2003, s. 23-39.

²⁸⁴ Ibidem, s. 78.

²⁸⁵ Zikmund Winter popisuje správu a organizaci Jednoty bratrské, také inventář „bratrského domu“. Jednota bratrská volila 4 biskupy, dva působili na Moravě a dva v Čechách, tato skutečnost měla zamezit vedoucí pozici jediného člověka, aby nebyla napodobena struktura papežské církevní organizace. In: WINTER, Zikmund: *Život církevní v Čechách. I*. Praha 1895, s. 480.

nedbat; v roce 1517 vybídl bratr Lukáš sbory, aby obnovily konání bohoslužeb.²⁸⁶ Jednota bratrská se častokrát stala terčem kritiky jiných konfesí - nejen katolíků jako v případě Augustina Olomouckého či Jakoba Zieglera (později také útoky jezuitů, např. Václava Šturma), ale spočinula v ohnisku kritiky utrakvistů a luteránů.²⁸⁷ Také Martin Luther vnímal Jednotu jako sektu a bludaře, a i když později svůj postoj k nim zmírnil, oficiální styky ustaly.²⁸⁸ Bratr Lukáš adresoval Lutherovi *Odpověď Bratří na spis Martina Luthera*²⁸⁹ jménem „Bratří starší z Čech i z Moravy“,²⁹⁰ ve kterém mu odpověděl na jeho spis.²⁹¹ Nicméně vliv Luthera na Jednotu byl poměrně významný, naléhavým se stal požadavek vyššího vzdělání kněží,²⁹² v roce 1531 dochází k výslovné změně orientace Jednoty (ke změně už došlo 1495, kdy se Jednota odklonila od učení bratra Řehoře);²⁹³ další významný představitel Jednoty bratrské

²⁸⁶ ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 106-112.

²⁸⁷ KUBIŠTA, Albert: *Jednota bratrská jako terč konfesijních polemik*. In: WERNISCH, Martin (ed.): *Unitatis Fratrum 1457-2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. Studie a texty Evangelické teologické fakulty*, č. 15, Praha 2009, s. 7-10. Spory se týkaly především otázky eucharistie, jezuitská argumentace Jednotě vytýkala také učení Petra Chelčického, který odmítá světský pořádek; utrakvisté napadali Jednotu zejména v ohledu svěcení kněží, které vzhledem k tomu, že Jednota neuznávala apoštolskou sukcesi, se jevílo jako neplatné – nejznámějším oponentem Jednoty bratrské z řad utrakvistů byl Samuel Martinius z Dražic. In: URBÁNEK, Vladimír: *Konfesijní identity a irénické snahy: Texty a kontexty ve sporu Bratří se Samuelem Martiniem z Dražova*. In: WERNISCH, Martin (ed.): *Unitatis Fratrum 1457-2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. Studie a texty Evangelické teologické fakulty*, č. 15, Praha 2009, s. 30-53.

²⁸⁸ ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 127.

²⁸⁹ PRAŽSKÝ, Lukáš: *Odpověď Bratří na spis Martina Luthera, kterýž německým jazykem učiniv vytisknutí dal, v němž oznamuje, co by se mu při Bratřích vidělo za pravé a co v pochybnosti, neb v nesrozumění, načež mu zase zprávu podle Písem svatých činie*. Litomyšl 1530. Vědecká knihovna Olomouc, sign. 32.147.

²⁹⁰ *Ibidem*, ff. 2r.

²⁹¹ Luther oceňoval u Jednoty bratrské její odmítnutí papeže, očištění a kultu svatých, také vnímal pozitivně jejich kázeň a apel na mravní pořádek. ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 134.

²⁹² V Jednotě bratrské byl kladen velký důraz na pospolitost, sdílení a zejména přísnou kázeň. Poukazuje na to, že Jednota bratrská změnila svůj názor na vzdělávání, kterým dříve pohrdala, po intervenci Martina Luthera, který její členy napomenul k tomu, aby „...jazyků k teologii připojovala.“ In: WINTER, Zikmund: *Život církevní v Čechách. I*. Praha 1895, s. 480.

²⁹³ Studie Jaroslava Bidla se zaměřila na otázku proměnlivosti dogmatiky Jednoty bratrské, která pro své „změny orientace“ byla často napadána jako konfesijně nestálá. Ve svém článku poukazuje na konfesi z roku 1573, kterou srovnává s konfesi z roku 1538 a komparací konfesí poukazuje na to, že dogma Jednoty bratrské nevykazuje zásadní změny, rozdíl vidí pouze v precizaci bratrské věrouky. In: BIDLO, Jaroslav: *O konfessi bratrské z r. 1573*. In: FRIDRICH, Gustav – KROFTA, Kamil – BIDLO, Jaroslav (eds.): *Sborník prací historických: k šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dra. Jaroslava Golla. Praha 1906*, s. 246-278.; Amedeo Molnár ale poukazuje na to, že Jednota „...nikdy nehlásala neproměnitelnost věroučného výrazu. Byla přesvědčena, že kontinuita jejího bohosloví byla dána především přimknutím k podstatným věcem křesťanské víry, jak je dosvědčuje uprostřed obecnosti vyznavačů Kristových Písmo svaté.“ In: MOLNÁR, Amedeo: *Na rozhraní věků. Cesty reformace*. Praha 2007, s. 341.

byl Jan Augusta.²⁹⁴ Jan Augusta převzal z učení Martina Luthera především tvrzení, že evangelium dává jistotu spasení (*sola fide*). Rok 1530 představuje také významný mezník, jelikož po vzoru luteránských říšských stavů se nechávají mezi bratry Jednoty pokřtít osobnosti z řad šlechty. Tento akt je v rozporu s původním požadavkem Jednoty na izolaci od světské moci, postupně se ale Jednota stává aktivnější a více se angažuje také ve veřejném životě. V roce 1535 vydává Jednota bratrská konfesi, se kterou se bratři později snažili vstoupit do politického dění. Po traktátových soubojích a konfesijních polemikách se v roce 1546 Jednota opět hlásila k učení bratra Lukáše, a i když konfese z roku 1535 nebyla změněna, mezi členy v Jednotě bratrské lze zaznamenat vliv německé reformace v otázce přístupu ke svátostem, odstranění druhého křtu přistupujících a také v solafideismu.²⁹⁵ Významnou postavou Jednoty představoval Jan Blahoslav, který se podílel na překladu Nového zákona a byl zároveň autorem Šamotulského kancionálu z roku 1541.²⁹⁶ Po šmalkaldské válce v Říši a po odepření pomoci českého stavovského vojska císaři v boji proti protestantům, čelila Jednota bratrská opět útlaku; císař Ferdinand v roce 1547 obnovil svatojakubský mandát a o rok později byl znemožněn veřejný život českých sborů Jednoty, docházelo také na perzekuci členů Jednoty - Jan Olivetský, olomoucký tiskař, byl v roce 1547 popraven za tisk politických letáků.²⁹⁷ Bratři tak nacházeli nový domov ve východních Prusích a v Polsku, kde se později někteří z nich usadili a také v těchto místech vznikly bratrské sbory, které pak sloužily jako útočiště pro bratrské exulanty v pobělohorském období. V šedesátých letech 16. století začíná do učení Jednoty pronikat kalvinismus, se kterým její přívrženci sympatizovali obzvláště v otázce chápání eucharistie; kalvinistickou reformací se nechal ovlivnit zejména Jan Blahoslav, dochází ke styku s kalvinisty v Uhrách, ale k ještě bližšímu sepětí dochází

²⁹⁴ To ovšem neznamená úplnou recepci Lutherova učení, snažil se poukázat na specifika Jednoty bratrské, komparoval věrouku Jednoty s luteránskou a helvétskou reformou. In: LARANGÉ, Daniel S.: *Kazatelské umění jako literární odkaz Jednoty bratrské. Jan Augusta – Jan Blahoslav – Jan Amos Komenský*. In: WERNISCH, Martin (ed.): *Unitatis Fratrum 1457-2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. Studie a texty Evangelické teologické fakulty*, č. 15, Praha 2009, s. 111.

²⁹⁵ ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 132-143.

²⁹⁶ DAŇKOVÁ, Mirjam: *Bratrské tisky ivančické a kralické. The Prints of Ivančice and Kralice of the Union of Czech Brethren (1564-1419)*. Praha 1951, s. 62.

²⁹⁷ ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 179-185.

na počátku 17. století.²⁹⁸ Postupně se situace v českých zemích zklidňuje, čeští utrakvisté více asimilovali luterské učení a v roce 1575 dochází k vypracování české konfese,²⁹⁹ která byla společným dílem luteránů, utrakvistů a také Jednoty bratrské, která se doposud nacházela v ilegalitě.³⁰⁰ Později dochází k ještě většímu vlivu kalvinismu na učení Jednoty bratrské; již v roce 1580 je evidentní dominance kalvinismu v učení Jednoty.³⁰¹ V roce 1609 podepsal císař Rudolf II. Majestát, legální písemné stvrzení české konfese, které zahrnovalo náboženské požadavky a svobody nekatolíků, a to včetně Jednoty bratrské. Po událostech v roce 1620 byla ale Jednota bratrská spolu s dalšími nekatolíky vypuzena ze země a řada jejich členů našla svůj domov v Polsku a v dalších zahraničních zemích.

Pro výzkum pohledu na panenský a manželský stav v Jednotě bratrské jsem se rozhodla pracovat se několika typy pramenů. Jedním z nich jsou *Dekrety Jednoty bratrské*,³⁰² které jsou zajímavou směrnicí při snaze zjistit věroučné vymezení Jednoty bratrské, chod jejího vnitřního organismu a také její ustanovení a pravidla. Z tohoto pramenu lze čerpat informace o obecných synodálních ustanoveních a udělat si tak rámcovou představu o životě v Jednotě bratrské. Pro Jednotu bratrskou je charakteristická přísná kázeň a také mravní rigidita. V průběhu století se ale pevný morální řád uvolňoval, zejména při vnějších stycích Jednoty s cizím prostředím. Vliv pronikajícího luteránství dosvědčují také pobyty a studium členů Jednoty ve Wittenbergu, jejich návrat do domácího prostředí občas vzbudil názorové třenice, např. v případě kritiky „šerého“ šatstva členů a přílišné mravní upjatosti. Dalším typem pramene jsou spisy a mravouky členů Jednoty bratrské. Výchova byla důležitým pilířem a zároveň přínosem Jednoty bratrské;³⁰³ při studiu

²⁹⁸ Ibidem, s. 228.

²⁹⁹ *České vyznání, totiž vyznání víry svaté křesťanské všech tří stavů království českého z víry tělo a krev Krista Pána pod obojí přijímajících, roku 1575 Maxmiliánovi II. podané a roku 1609 majestátem císaře Rudolfa II., jakožto krále českého potvrzené.* Vydala Evangelická Matice. Opatovice 1903.

³⁰⁰ I přes legalizaci Jednoty bratrské v České konfesi bylo její postavení vratké, Jindřich Halama mluví o „pololegalitě“ Jednoty, v roce 1584 a 1602 byl Rudolfem II. oficiálně obnoven svatojakubský mandát – záleželo na majiteli panství, zda stanovy mandátu uplatní. In: HALAMA, Jindřich: *Sociální učení českých Bratří. 1464-1618.* Brno 2003, s. 154-155.

³⁰¹ ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 285.

³⁰² GINDELY, Antonín (ed.): *Dekrety Jednoty bratrské.* Praha 1865.

³⁰³ UHLÍŘOVÁ, Jana: *Vzdělání – charakteristický fenomén Jednoty bratrské.* In: WERNISCH, Martin (ed.): *Unitas Fratrum 1457-2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén.* Praha 2007, s. 97-108.; prameny shrnující texty k Jednotě bratrské sesbíral a vydal Amedeo Molnár: MOLNÁR, Amedeo (ed.): *Českobratrská výchova před Komenským.* Praha 1956.

dějin Jednoty je výrazný posun od prací Petra Chelčického, striktně odmítajícího vzdělání, k Janu Amosi Komenskému, otci pedagogiky a didaktiky, evidentní.

V této práci se zaměřím na spisy Lukáše Pražského, který se výrazně zasloužil o vybudování „nové tváře“ Jednoty, která od dob bratra Řehoře zaznamenala ve svých ustanoveních, věrouce a organizaci změny; jak jsem uvedla výše, bratr Lukáš polemizoval s Martinem Lutherem, tudíž jeho práce lze vnímat zároveň jako odpověď na Lutherova stanoviska. Bratr Lukáš Pražský vydal dva spisy,³⁰⁴ které se vyjadřují k otázce kněžského celibátu, také věčného panenství a manželství – což je reakce na Lutherovy názory. Je nutné si uvědomit, že v této konfesionálně složitě době se většina otázek teologů jednotlivých konfesí koncentrovala zejména k problematice přijímání svátosti oltářní, křtu, také k apologiím jednotlivých konfesí, otázce kněžského celibátu se také dostalo v teologických spisech místo, nicméně v bratrském prostředí nenalezneme příliš mnoho spisů koncipovaných primárně jako příručky pannám. Už tato informace má ale určitou výpovědní hodnotu. Prameny utrakvistické a luteránské provenience v českých zemích, se kterými jsem pracovala, byly všechny vydány ve druhé polovině 16. století a já jsem v těchto pramenech našla silnou recepci luteránské reformy manželství – v této problematice se utrakvistické prostředí druhé poloviny 16. století skutečně přibližovalo německé reformaci, jak jsem se snažila ukázat v předešlých kapitolách. Jednota bratrská je ale velmi specifický případ, navzdory tomu, že se později „otevřela světu“ prostřednictvím osobních styků a mezikonfesijně adresovaných spisů, jednalo se až do roku 1575 o ilegální společenství a ani po tomto roce se její členové nevyhnuli obviňování z přílišné odlišnosti od luteránské či utrakvistické konfese – výtky byly směřovány především z katolických kruhů.³⁰⁵ Je tedy otázka, do jaké míry přijímala Jednota bratrská vnější podněty luteránské reformy manželství a

³⁰⁴ PRAŽSKÝ, Lukáš: *Spis tento velmi užitečný a potřebný o stavu svobodném a manželském počíná se šťastně*. Mladá Boleslav 1530. Vědecká knihovna Olomouc, sign. 32.611.; PRAŽSKÝ, Lukáš: *Tento spis o manželství učiněn jest ve jméno Páně, v němžto postaveno jest najprv, co by bylo manželství, potom, co by byla svátost manželství, potom co potřebie mieti před manželstvom i svátosti potom, co potřebie jdúcím k manželství i k svátosti, potom, co potřebie jdúcím i k manželství i k svátosti, potom, co potřebie k požívání manželství i svátosti až do konce. (A tak se skonává spis o stavu manželském)*. Mladá Boleslav 1530. Vědecká knihovna Olomouc, sign. 32.611.

³⁰⁵ Např. Václav Šturm. KUBIŠTA, Albert: *Jednota bratrská jako terč konfesijních polemik*. In: WERNISCH, Martin (ed.): *Unitatis Fratrum 1457-2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. Studie a texty Evangelické teologické fakulty*, č. 15, Praha 2009, s. 7-10

do jaké míry je asimilovala do svého tichého prostředí kontemplativního rázu a přísné kázně. Jan Augusta ve svém *Kázání o stavu manželském*,³⁰⁶ které bylo napsáno pět let po vydání a dvanáct let po sepsání spisů bratra Lukáše, již vykazuje recepci luteránské reformy manželství, toto kázání se zachovalo v rukopisu a nebylo publikováno tiskem. Dalšími prameny, které v následujících kapitolách představím, jsou bratrské mravouky, které se vyjadřovaly k ženám a sloužily často také jako edukativní a didaktická pomůcka pro mládež. O jejich pedagogickém a moralistním účelu svědčí také jejich veršovaná podoba, která má mnemotechnickou a recitační funkci.

³⁰⁶ AUGUSTA, Jan: *Kázání o stavu manželském*, 1535. Strahovská knihovna, sign. DG IV 21, ff. 105r - 218r.

8. „Neb ženitba nikoho nespasí...“.³⁰⁷ Bratr Lukáš Pražský a jeho apologie panenského stavu

Jedním z nejvýznamnějších teologů a biskupů Jednoty bratrské byl Lukáš Pražský, „muž mocný v slovu i v skutku“,³⁰⁸ jak o něm svědčí zpráva v nekrologiu Jana Blahoslava. Lukáš Pražský je autorem dvou spisů, které se vyjadřují k otázce manželství a panenství. Je zřejmé, že tyto spisy, vydané v roce 1530, reagovaly na učení Martina Luthera - ostatně bratr Lukáš vedl s Lutherem polemiku ohledně přijímání svátosti oltářní a také se vyjádřil k problematice kněžských manželství – ožehavému tématu, které začalo být v českých zemích diskutováno s infiltrací Lutherova reformního myšlení. V předchozí kapitole jsem odkázala na českou konfesi a její akceptaci, byť poměrně zdrženlivou, kněžských manželství, nicméně zavedení této novátorské myšlenky do praxe bylo přijato postupně a rozporuplně. Také v Dekretech Jednoty bratrské lze sledovat proměnu postoje ke kněžskému celibátu. V usneseních sněmu z roku 1501 je kněžím Jednoty nařízeno, aby „žen zvlášť mladých, ovšem podezřelých i s nimi obcování samotného, i řečnování s nimi besedného a lehkého se varovali, a v potřebném mluvení nad smysly svými panovali. Hleděním, mluvením i bytem poctivosti následovali jako ti, jenž státi mají za lid k Bohu a zase od Boha k lidu poselství dítí...“,³⁰⁹ ale už na synodě v roce 1570 můžeme sledovat názorovou tenzi: „Z strany propouštění k stavu manželskému. Mámeť pak za to, že od nich v smyslu rozdílů nic nejsme, než že tak činíme, jakž učíme a v confessi zapsáno jest; aby správcové neb kněží pro pilnější učení se písmům svatým a volnějším zborům Páně sloužení (což nejvýš pro svědomí možné) byli svobodní a volní atd. Item. A však za hřích nepokládají, aniž pro to koho

³⁰⁷ PRAŽSKÝ, Lukáš: *Odpověď Bratří na spis Martina Luthera*, ff. 40v

³⁰⁸ FIEDLER, Joseph (ed.): *Todtenbuch der Geistlichkeit der Böhmischen Brüder. Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Abt. 1. Scriptorum*. Bd. 5. Wien 1863, s. 224.

³⁰⁹ GINDELY, Antonín (ed.): *Dekrety Jednoty bratrské*, s. 54.; Byla povolena ordinace již ženatých kněží, ale nebylo povoleno, aby se svobodný kněz oženil. I tak byla otázka kněžských sňatků značně problematická a propíraná, celibát se považoval za jednoznačně ideální stav, ve kterém by měl kněz setrvat, aby se mohl plně věnovat Bohu. NODL, Martin: *Manželství v rané Jednotě bratrské*. In: URBÁNEK, Vladimír et kol. (ed.): *Mezi Baltem a Uhrami. Komenský, Jednota bratrská a svět střeoevropského protestantismu. Sborník k poctě Marty Bečkové*. Praha 2006, s. 146-147.

odsuzují, kdyžby z hodných příčin kněží se ženili atd.“.³¹⁰ Bratr Lukáš se touto otázkou zabýval v době, která se vyrovnávala s invází Lutherova reformního myšlení. Jednota bratrská byla ilegálním společenstvím, a proto jí Luther adresoval svá vyjádření v naději, že by v řadách jejích členů mohl probudit sympatie ke svému učení. K otázce kněžského celibátu se ale bratr Lukáš staví nekompromisně – kněz, který by nesetřval ve stavu svobodném, by neměl svobodnou vůli, navíc kněz je osoba posvěcená v Kristu a v církvi, což je také závazek k doživotní službě Bohu.³¹¹ O pár let později vydává své spisy, ve kterých pojednává o manželském³¹² a panenském stavu,³¹³ které představují apologii panenství, z čehož lze vyvodit také jeho snaha bránit kněžský celibát. Důvod k sepsání obrany panenství je ten, že „...mnohá rozličná učenie proti pravdě stavu toho na zkázu jeho i proti potřebnosti jeho běžie...“,³¹⁴ je tedy zřejmé, že sepsáním tohoto spisu reaguje také na reformu manželského stavu, která byla zakotvena v učení Martina Luthera. Oba texty bratra

³¹⁰ Ibidem, s. 231.; Jan Blahoslav se ve své příručce pro mládence také vyjadřuje k otázce kněžských manželství. Stav svobodný je vnímán jako „dar“, který je důležitý, aby se kněz mohl plně věnovat Bohu. V tomto textu je pracováno s pojmem „panictví“ a tento stav tělesné i duševní čistoty se doporučuje pro kněze a služebníky Boží, příkladem je panictví Ježíše Krista. Jan Blahoslav ale upozorňuje, že jeho cílem není potupit manželský stav, který je nařízený Bohem, také uvádí, že „stav svobodný nevvyšuje se způsobem Antikristovým, aby měl býti potupen stav manželský, Bohem nařízený, poněvadž v zbořích Páně v Jednotě soudcové jsou z manželů, též kněží i jáhnové...“. Je tedy patrné, že prosazování kněžských manželství se postupně projevilo také v Jednotě bratrské. Autor apeluje také na dobrovolnost výběru svobodného stavu a uvádí způsoby, jakými je možné se vyhnout žádostem těla; jedná se o tělesnou práci, čtení Písma svatého, vyvarování se obžerství, opilství a známosti s nesprávnými lidmi, na rozdíl od bratra Lukáše se zde neobjevuje požadavek trýznění těla, i když je nutné bedlivě panovat nad svými smysly, což autor vyjádřil také ve svém Spise o zraku. Pasáž „O stavu svobodném“ je zařazena do druhé knížky Blahoslavova spisu a pojednává o ní první artikul. Tento spis vydal edičně František Bednář v roce 1928 a předlohou mu byl tisk z roku 1585. V exempláři ze Strahovské knihovny v Praze se ve starém tisku Naučení mládencům z roku 1609 pasáž věnována svobodnému stavu a pojednání o kněžských manželstvích již neobjevuje. BLAHOSLAV, Jan: *Naučení mládencům k službě Kristu a Církvi jeho se oddávajícím, v Jednotě bratrské*. Kralice 1609. Strahovská knihovna, CS VII 23, od pp. 85 začíná druhá část spisu a místo původních osmi artikulů ze spisu z roku 1585 jsou zde uvedeny pouze čtyři artikuly, které se věnují výkladu o Písmu svatém a písničkách, o kazatelství, povinnostech služebníků církve a o poslušnosti a řádu; BEDNÁŘ, František (ed.): *Jana Blahoslava Naučení mládencům*. Praha 1947., s. 47-56; CHUDOBA, František (ed.): BLAHOSLAV, Jan: *Spis o zraku: jak člověk zrakem, to jest věděním a hleděním sobě nebo jiným škoditi může*. Praha 1928.

³¹¹ PRAŽSKÝ, Lukáš: *Odpověď Bratří na spis Martina Luthera*, ff. 39r.

³¹² PRAŽSKÝ, Lukáš: *Tento spis o manželstvie učiněn jest ve jméno Páně, v němžto postaveno jest najprv, co by bylo manželstvie, potom, co by byla svátost manželstvie, potom co potřebie miati před manželstvom i svátosti potom, co potřebie jdúcím k manželstvie i k svátosti, potom, co potřebie jdúcím i k manželstvie i k svátosti, potom, co potřebie k požívání manželstvie i svátosti až do konce. (A tak se skonává spis o stavu manželském)*. Mladá Boleslav 1530. Vědecká knihovna Olomouc, sign. 32.611.

³¹³ PRAŽSKÝ, Lukáš: *Spis tento velmi užitečný a potřebný o stavu svobodném a manželském počíná se šťastně*. Mladá Boleslav 1530. Vědecká knihovna Olomouc, sign. 32.611.

³¹⁴ Ibidem, nefol.

Lukáše jsou teologické traktáty a nenalezneme v nich „historie“ a exempla jako v preskriptivních příručkách utrakvistických a luteránských autorů, které jsem analyzovala v předchozích kapitolách; argumentační pilíř bratra Lukáše je zakotven výlučně v Písmu svatém, nejvíce reprodukuje myšlenky sv. Pavla, v textu se nenachází citace církevních Otců a žádných jiných církevních autorit. Spisy nemají misogynní charakter, jejich tón se nese převážně v duchu konstatování a explikaci argumentů.

Spis velmi užitečný a potřebný o stavu svobodném a manželském je jednoznačnou obhajobou panenského stavu, který autor nadnáší nad stav manželský.³¹⁵ Preference panenského stavu vychází již ze stvoření Adama a Evy, kteří nebyli počati v hříchu, ale byli stvořeni Bohem ve stavu panenství³¹⁶ - a i když byli zasnoubeni jako manželé, bylo to manželství prosté tělesného hříchu³¹⁷ - tuto čistotu porušili až spácháním prvotního hříchu: „*A tudy potratili svatost, nevinnost, spravedlnost, pravdu, hodnost, panenství a v něm manželství.*“³¹⁸ Autor se vyhýbá obviňování a pranýřování Evy ze spáchání hříchu, její vinu pouze konstatuje, stejně jako vinu Adama. Pojetí panenství je chápáno v rovině duchovní a tělesné; tělesnost je příznakem nečistoty, zatracení,³¹⁹ zatímco duchovní rovina je synonymem čistoty a spasení – člověk tak neustále balancuje na hranici těchto protikladných polarit - cesta ke spáse je dlážděna umrtvováním žádostí těla a záměrnou regulací a redukcí smyslových projevů.³²⁰ Potracené panenství, které lidské pokolení ztratilo v důsledku prvotního hříchu a které je v kontextu spisu vnímáno jako zastřešovací pojem pro prvotní lidskou čistotu, neposkvrněnou žádnými projevy tělesnosti, je transcendentální stav, skrze nějž se člověk může přiblížit Bohu. Bůh a království nebeské tak vytváří opozici k lidské tělesnosti a pozemskému životu. Toto potracené

³¹⁵ „*Stav svobodný vždy předcházet i ještě předcházeti má stav manželský.*“ In: Ibidem, nefol.

³¹⁶ Ibidem, nefol.; cf. PRAŽSKÝ, Lukáš: *Odpověď Bratří na spis Martina Luthera*, ff. 40r

³¹⁷ „*A dřív, než byl Adam v panenství obojím zkoušen, chtěl Buoh v tom panenství bez zrušení jeho manželství míti.*“ In: Ibidem, nefol.; „obojí“ panenství je zde chápáno v dichotomii panenství duchovního a tělesného, Adam a Eva byli čistí, bratr Lukáš chápe jejich manželství v duchovním kontextu, ve kterém absentuje jakýkoliv fyzický rozměr jejich vztahu.

³¹⁸ Ibidem, nefol.

³¹⁹ „*Avšak tělo v porušení panenství zuostává nezřízené, klopotné, nečisté.*“ In: Ibidem, nefol.

³²⁰ „*A k obnovení panenství, v němž stvořen člověk první přišel, ten duojda duchovního navrácení v duchu panenství, musí duchem živ jsa v tom panenství duchovním z víry, žádosti těla nekonati, ale tělo s hříchy i s žádostmi křižovati, údy mrtvými, buď v panenství neb v manželství.*“ In: Ibidem, nefol.

prvotní panenství vykoupil svou mučednickou smrtí Ježíš Kristus,³²¹ který napravil vinu Adama.³²² Velká pozornost je v textu věnována podobnosti o desíti pannách,³²³ podle něhož dělí panny na opatrné a bláznivé, které zmeškaly kvůli své neopatrnosti Kristův příchod. Mezi bláznivé panny autor nezahrnuje panny „porušené“, které pozbyly tělesného panenství, tento pojem je spíše ukazatelem neopatrnosti a nepozornosti, nedostatečného bdění, ale zároveň ukazuje, že neporušenost fyzického těla ve smyslu ztráty tělesného panenství není jednoznačnou zárukou spásy. Spása je podmíněna také duchovním panenstvím, poslušností a vírou. Traktát se zaměřuje na popisy království nebeského při Vzkříšení, ve kterých je patrné oproštění se od tělesnosti, která koreluje s pozemským životem, a přijetí nových těl, pozbývajících tělesnosti a více se připodobňujících andělům: *„A tehdy ihned panenstvie podle těla navrátí změněním těl jich odejma hrubost, zemnatost, tělesnost i všecku porušitedlnost, čitedlnost, ztratí smrti i zákon smrti. A slože sám způsob smrtedlnosti, tváří svú jasnú, krásnú, ušlechtilú, výtečnú nad síly lidské obnoví jako orlice mladost těl zvolených a učiní připodobněná těla v panenství k tělu panenstvie svého ušlechtilého, aby byla duchovně krásná, jasná, výtečná, ušlechtilá, andělóm podobná. Podlé toho při Vzkříšení pak nebudou se ženiti ani vdávati, ale budou jako andělé Božie.“*³²⁴ Bratr Lukáš se hojně věnuje popisu příchodu Ježíše Krista a nastolení Božího království – právě v tomto novém pořádku se pannám za jejich zdrženlivost a integritu, neporušnost jejich těl dostane odměna v podobě radosti z nesmrtelnosti a čistoty. Stav panenství je obhajován z hlediska tělesné i duchovní čistoty, ale také představuje únikový prostor pro panny, aby *„snáze ujíti mohly mnohého*

³²¹ „A protož aby vykúpenie z hříechu a z nepravosti v přestúpení Adama učinil, skrze něž panenství oboje i manželství porušeno v nevinosti. A aby zase zaslúžil čistoty a pravdy spravdedlnosti obojímu stavu, dal se v panenské neviné čistotě své zraditi a mučiti. Najprv od moci duchovní, pro vykúpení duchovního panenství i manželství tělesného, přibit jsa na dřevě kříže umění múdrosti Boží. A tudy vykúpením a zaslúžením svým dosti učinil spravdedlivé pokutě za potracení panenství v svém panenství čistém a neviném, v dostatečnosti ve vši milosti a spravdedlnosti k věčné slávě...[...]...a v tom ukázal netoliko navrácení panenství podle těla tak, jakž bylo stvořeno, ale nad to, aby bylo oslaveno. A aby z toho panenství, netoliko duše zvolené zde docházely panenství, ale i budúcím Vzkříšením všecka těla zvolených, aby došla téhož panenství účastnostmi, připodobněna k tělu jasnosti jeho.“ In: Ibidem, nefol.

³²² Ráda bych upozornila, že je zde přítomna koncepce nahrazení Adamovy – nikoliv Eviny – viny Ježíšem Kristem, jeho vykupitelskou obětí, paralela Evy a Panny Marie není v textu přítomná.

³²³ Mt, 25, 1-13

³²⁴ PRAŽSKÝ, Lukáš: *Spis tento velmi užitečný*, nefol.

nebezpečenstvie i mnohých nesnadností, nedostatku, viny, překážek, roztrhání, nezpuosobuov, obmeškání při duchovním panenství, ježto se začasťe nalézají v manželství.“³²⁵ Záměrem bratra Lukáše není degradace manželského stavu; poukazuje na skutečnost, že setrvání v panenském stavu skýtá větší naději na spásu, která se stává hlavní osou celého jeho spisu a ke které má každý člověk směřovat.³²⁶

Druhým traktátem bratra Lukáše je *Tento spis o manželstvie*, adresovaný příslušníkům manželského stavu jako příručka a návod ke správnému chování v manželském svazku, které je podmínkou ke spáse manželů. Hned na prvních stránkách uvádí bratr Lukáš definici manželství: „*To slovo manželstvie v českém jazyku výklad mieti móż jako dvú osob k manželství lože čistého bez žalosti, dobrovolné oddanie neb pojímanie. A jisté, že dobrovolné oblíbenie manželstvie jest dvú osob, jedné mužské a druhé ženské, k manželstvie hodných řádné a poctivé pojímanie a v smlúvě zákonné utvrzenie i osvědčenie k požívání lože čistého v nerozdielnosti do smrti některé strany život vedúciech.*“³²⁷ Apel na slušnost, řádnost a hodnost jako podmínky pro správně fungující manželství je patrný také v definici manželství ze zápisu synodu roku 1500,³²⁸ na kterém se bratr Lukáš podílel, tudíž je zřejmá podobnost obou definic. Do instituce manželství se projektuje vědomí řádu, který všeobecně infiltruje do mravních požadavků členů Jednoty bratrské. Také v případě manželského stavu operuje bratr Lukáš s myšlenkou, že se tento stav stal hříšným „*v porušeném panenství, v hříechu největším*“³²⁹ až po „pádu“ Adama a Evy. Autor textu vyjmenovává pět důvodů pro bezpečnost a nebezpečnost vstoupení do manželského stavu. Nebezpečí tohoto

³²⁵ Ibidem, nefol.

³²⁶ „*A ne proto toto se píše, aby stavem panenským byl potupován stav řádný, poctivý a slušný manželský, než ukazuje se, že není co z malého a lehkého nebezpečnostvie, jemuž mnohé odolati a zachovánu Kristu býti, vjíti v stav vším obyčejem nebezpečnější, neb snáz i bezpečněji od spálení chalupy zachováno bude, když se sláma, dřevie, smola neb sádlo odejme od vohně, než když se to dvě spolu spojí.*“ In: Ibidem, nefol.

³²⁷ PRAŽSKÝ, Lukáš: *Tento spis o manželstvie*, nefol.; důraz na dobrovolnost manželství je všeobecně kladen ve spisech pro panny i manželky, římskokatolická církev vyžadovala konsenzuálnost manželství, která byla kodifikována na IV. lateránském koncilu. Více viz: NODL, Martin: *In facie ecclesiae*. In: NODL, Martin (ed.): *Manželství v pozdním středověku: rituály a obyčije*. Colloquia mediaevalia Pragensia 14. Praha 2014, s. 53-61.

³²⁸ „*Z víry držíme, že dvou osob mužského a ženského pohlaví řádné, poctivé a slušné v Kristu a v církvi spojení, zachovávajících lože s nerozdílností jest znamení pravdy veliké, a spojení Krista s církví svatou a s věrnou duší.*“ In: GINDELY, Antonín (ed.): *Dekrety Jednoty bratrské*, s. 71.

³²⁹ PRAŽSKÝ, Lukáš: *Tento spis o manželstvie*, nefol.

stavu spočívá v porušení „svatého manželství“,³³⁰ dále v důvodu, že málokdo vstupuje do manželství s upřímným úmyslem v korelaci s Boží vůlí, dalším důvodem jsou manželské sváry a nezdrženlivost, také nestálost, která může vyústit v cizoložství, a důležitým nebezpečným prvkem společné manželské cesty je také nejednomyslnost víry. Tento repertoár argumentů pro nevstoupení do manželství vyvažuje hypotetická možnost spásy skrze manželství v případě, že manželství bude udržováno v jednomyslnosti víry, pravdě, správě dle Božího řádu a podle apoštolské zprávy. Spojení a jednomyslnost obou manželů jsou pro správnou funkci svazku důležité, několikrát se v textu objevuje apel na „manství“,³³¹ které reprezentuje nárok muže na tělo ženy a nárok ženy na tělo muže. Tento vztah je založen nejen na reciprocitě, ale také na vzájemném „dluhu“, vzájemném závázání se obou manželů. Termín „placení dluhu“ představuje vzájemnou sexuální aktivitu manželů³³² a zároveň implikuje představu smluvní výměny mezi manžely, která se vyvažuje jejich vzájemností a jednomyslností: *„Lože neposkrvněné bývá medzi manžely skrze ostřiehanie úmluvy v oddaní, v pojímaní, v slibu věrnosti a to na dvé – jedno v obcovaní v dluhu manželském, v dluhu placení vespolek, jedna strana druhé, poctivě, zriegeně, slušně tak, jakož na svátost manželskou slušie.“*³³³

Do manželství se koncentruje sexualita, která je regulována dobou „zápovědí“, a to času běhu přirozeného, který představuje těhotenství, šestinedělí a doba ženské menstruace,³³⁴ a času křesťanského, do něhož se řadí období půstů a křesťanských svátků.³³⁵ Sexualita v manželském svazku je normována z hlediska praktikování, manželé jsou nabádáni, aby se vyhnuli smilstvu a „neslušnému užívání“,³³⁶ hlavním motivem ke „spojímání se“ je plození dětí. I přes snahu o

³³⁰ V tomto kontextu je svaté manželství chápáno jako manželství zbožné a fungující podle řádu: „...neb kteříž manželé bez Krista v těle manželé jdú, Bohu se líbiti nemohú.“ In: Ibidem, nefol.

³³¹ „...aby přistupující k manželství každá strana myslila, že se má v manství, v povinnost, v nesvobodu a v dluh oddáti straně druhé dobrovolně a zákonně se k tomu zavázati.“ In: Ibidem, nefol.

³³² Objevuje se také v Dekretech Jednoty bratrské, ale s tímto termínem operuje také bratr Lukáš. GINDELY, Antonín (ed.): *Dekrety Jednoty bratrské*, s. 75.

³³³ PRAŽSKÝ, Lukáš: *Tento spis o manželství*, nefol.

³³⁴ V textu: „ženská nemoc“. Ibidem, nefol.

³³⁵ Ibidem, nefol.

³³⁶ „Neslušie se manželóm užívati neřádne proti běhu přirozenému. Jakýmkoliv obyčejem neslušným, zapověděným, nepoctivým, nestydatým, oplzlým, smilným, stydkým, sodomským, hanebným...[...]jako slušie na svaté Božie, nebo vás Buoh nepovolal k nečistotě, ale k posvěcení, neb

regulaci manželského sexu, který je příznakem nečistoty a hříšného chování, je zřejmé, že manželská instituce sexualitu implikovala – mužská impotence anebo ženská frigidita, znemožňující aktivní a plodný sexuální život manželů, byly důvodem k rozluce manželství, stejně jako cizoložství manželů.³³⁷

Velká část textu bratra Lukáše je věnována také apelu na „posvěcení“ manželství skrze víru a na časté modlitby – již první tři noci po svatbě mají manželé prodlévat v ustavičném modlení na znamení tří modliteb Ježíše Krista v zahradě před umučením; jako příklad slouží Tobiáš,³³⁸ který se taktéž se svou ženou Sárou tři noci po svatbě modlil a tělesně s ní nezhřešil. Vědomí řádu se projektuje do rozdělení úloh v manželství, manželé se mají vzájemně milovat,³³⁹ muž má o manželku věrně pečovat a manželka má muži být poddaná a poslušná: „Žena, boj se muže svého, neb přezlá věc a převrácená žena nebojácná prováděcí svú vuoli v žádostech nezřiezenie na den, neb muž hlava ženy jest, a ne žena muže.“³⁴⁰ Důležitá je vzájemnost manželů, bratr Lukáš kritizuje muže, kteří se k manželkám chovají neřádně,³⁴¹ ale také ženy, které nekonvenují požadavkům kladeným na ctnostné manželky.³⁴² Bratr Lukáš ve svém dalším spisu³⁴³ nabádá kněze, aby upozorňovali snoubence na úskalí manželství a aby se tak vyvarovali oddávání osob

tato jest vuole Božie posvěcenie vaše, aby uměl jeden každý osudím svým vlásti v posvěcení a v poctivosti a ne v trápení žádosti jako pohané, jež neznají Boha.“ In: Ibidem, nefol.

³³⁷ „Jedna nemoc jest přirozená, jiná případná. Přirozená, jak studenost při muži, úzkost při ženě. Přirozená studenost brání k manželství a manžely rozlučuje a žena, jenž trpí úzkost, múzli se jí spomocí lékařstvím neb se jí trefiti, že by pomoci mohl od toho, muž státi manželství. Pakliby nic prospěti nemohlo, ale strach ny tudy byl nebezpečensví velikého, má rozvedená býti a ona žádného nepojímati. Item. Kdožkoli nemůž dluhu platiti, nemůž ani manželství právě přijíti, a přijal-li by, má rozloučen býti.“ In: GINDELY, Antonín (ed.): *Dekrety Jednoty bratrské*, s. 76.

³³⁸ Motiv tzv. Tobiášovy noci se objevuje také ve spisech Mistra Jana Husa, najdeme jej také v postile Jana Rokycany. Viz: NODL, Martin: *Manželství v rané Jednotě bratrské*. In: URBÁNEK, Vladimír et kol. (ed.): *Mezi Baltem a Uhrami. Komenský, Jednota bratrská a svět středoevropského protestantismu. Sborník k poctě Marty Bečkové*. Praha 2006, s. 136.

³³⁹ „Neb jste dva v jednom těle a již ne dva, ale jedno tělo, neb podle těla žádný bližnější býti nemá, než muž ženě a žena muži. Ktož svú ženu miluje řádně, poctivě, bez hřiechu, se samého miluje, neb jeho tělo jest.“ In: PRAŽSKÝ, Lukáš: *Tento spis o manželství*, nefol.

³⁴⁰ Objevuje se zde metafora poddajnosti manželky k manželovi ke vztahu církve, která je poddána Kristu. In: Ibidem, nefol.

³⁴¹ „A zase muži zlostní a zlí, trpcí, náhlí, hořcí, cti neudielujúce a své manželky huoř než za služebnice majjicie, znamenají dábla a Antikrista, kterýž se tak má k světu.“ In: Ibidem, nefol.

³⁴² „A zase ženy zlostné, nebázlivé, nepoddané, svévolné, hrdé, zlostné, nad hospodáře se spínajjicie, nezřízené svú vuoli provodiece znamenaje cierkev zlostníkuov a údy Antikrista.“ In: Ibidem, nefol.

³⁴³ PRAŽSKÝ, Lukáš: *Knížka tato jest o gruntu víry obecné křesťanské s jistými důvody proti odporom Antokristovým vydaná od Bratří. Anno 1525*. Litomyšl 1525. Vytiskl Pavel Olivetský z Olivetu. Univerzita Karlova Praha, sign. 1 T 31.

k manželství nehodných.³⁴⁴ Úkolem kněze je se za manžely modlit a také je k modlení nabádat a vysvětlit jim, jak „*zachovati duchovnie manželstvie v milosti, v milovanie, v lásce, v řádu, v poctivosti, v svatém obcování, ve všech skutcích potřebných manželstvie duchovnieho, aby v něm bez žaloby nalezeni byli.*“³⁴⁵

Z výše uvedeného vyplývá, že bratr Lukáš se ve svých spisech nenechal ovlivnit Lutherovou reformou manželského stavu – je to zřejmé z výrazné preference panenství, manželství je vnímáno spíše jako instituce pro ty, kteří nedokáží zachovat čistotu těla. V textech se neobjevují misogynní projevy, kritiku si vyžaduje nemravné chování, kritéria pro život řádného křesťana neurčuje pohlaví, ale všudypřítomný požadavek na mravnost a zbožnost člověka.

³⁴⁴ „A kněží, jakož při svém kněžství též a nejiné pravdy v duchovním svém kněžství nedbají, tak ani péče mají o tu největší pravdu, bez nížto by najpravější manželstvie bylo....[...]...a puosobí se často v nevhodných osobách, netoliko strany viery a pravdy manželstvie duchovního, ale i strany manželstvie tělesného.“ In: Ibidem, ff. 51v-52r

³⁴⁵ Ibidem, ff. 55r-55v

9. Bratr Jan Augusta a jeho recepce Lutherovy reformy manželství

Jan Augusta, biskup Jednoty bratrské, žil v době, která se vyrovnávala s vlivem učení Martina Luthera. Augusta se narodil v roce 1500 a zemřel ve věku sedmdesáti dvou let, působil ve sboru Jednoty bratrské v Mladé Boleslavi a Litomyšli. Jeho život byl poznamenán také pronásledováním Jednoty po roce 1547, kdy byl uvězněn a podroben útrpnému právu.³⁴⁶ Bratr Jan Augusta je autorem *Kázání o stavu manželském*, které se zachovalo v rukopisu a které bylo kázáno v litomyšlském sboru v roce 1535.³⁴⁷ V předmluvě tohoto kázání zdůrazňuje návaznost na učení Jana Viklefa, Mistra Jana Husa³⁴⁸ a Mistra Jeronýma, také přiznává vliv Martina Luthera.³⁴⁹ Předmluva kázání představuje apologii učení Jednoty bratrské a vyjadřuje se tak k neoprávněnosti pomluv a úkladů,³⁵⁰ které jsou směřovány k jejím přívržencům a členům. Pojítka mezi Jednotou, následovníky učení Mistra Jana Husa, ale také německé reformace vidí v pohybu v ilegalitě, ale také ve snaze bojovat proti „dáblovým svodům“.³⁵¹ Předmluva kázání slouží také jako apel na recipienty, aby se nedovraceli od pravé církve a vytrvali v pravé víře i přes útlak a nebezpečí, které je může vzhledem k jejich nelegální věrouce potkat.

Struktura samotného kázání je dělena do čtyř částí. První část³⁵² se věnuje vysvětlení původu manželského stavu, druhá část³⁵³ komentuje „zlořečenství“, která

³⁴⁶ FIEDLER, Joseph (ed.): *Todtenbuch der Geistlichkeit der Böhmischen Brüder. Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Abt. 1. Scriptorum.* Bd. 5. Wien 1863., s. 257-258.

³⁴⁷ AUGUSTA, Jan: *Kázání o stavu manželském*, 1535. Strahovská knihovna, sign. DG IV 21, ff. 106r.

³⁴⁸ Přímá návaznost na učení Mistra Jana Husa: „*Prvotní pak náš milý a Bohu i lidem věrný dobré a svaté paměti Mistr Jan Hus, mučedlník Boží, jehož v tom následovníci jsme. Také i to jemu dobře vědomé jest, že my kázeň církve pro hříchy a bludy pilněji a skutečněji vedeme. Avšak i přesto přese všecko nestydí se z hříchův a bludův viniti.*“ Ibidem, ff. 107v-108r.

³⁴⁹ Ibidem, ff. 112v-113r.; pro označení přívrženců německé reformace, Husova a Viklefova učení a také učení Jednoty používá označení „evangelíci“; je zde patrná soudržnost, která pramení ve společném údělu nelegálnosti a strachu o existenci. Ibidem, ff. 114-115r.

³⁵⁰ „*Toto můj milý pane znájíce, že ta ohyzďování Jednoty naší nejsou z Boha.*“ Ibidem, ff. 114v.

³⁵¹ „*Proč nevidíš rouhání proti Bohu, pejchy těch, jenž chtějí rovnou Bohu býti na moci i v slávě, lakomství nesmírného a nevýmluvného, svatokupectví u kněží, u lidu, též kuběrnářství, cizoložství i pomst, vražd, krve nevinné vylévání, utiskování pro vožralství, obžerství, křivých přísah, soudů nepravých, lži, zrad, lstí a mnoho jiných hrubých a tlustých hříchův velmi zjevných, kteříž po rynku jako haldy a bláto i kameny po ulicích leží všudy, kamžsekoli obrátíš.*“ Ibidem, ff. 108v-109r.

³⁵² Ibidem, ff. 118v-126r.

jsou někdy směřována k instituci manželského stavu, třetí část³⁵⁴ shrnuje rady, jak se chovat v manželství, aby mohlo být chápáno jako svaté. Poslední část³⁵⁵ shrnuje katalog norem chování, kterému musí manželé konvenovat.³⁵⁶

Jan Augusta vnímá manželský stav v duchu tradiční rétoriky jako stav, který byl stvořen Bohem, nicméně oproti spisům bratra Lukáše se zde objevuje nové uchopení manželské instituce pod vlivem učení Martina Luthera – bratr Augusta zcela popírá možnost trvalé existence svobodného stavu: „*Tak i lidé nemohou sami od sebe bez manželství býti, poněvadž jsou k tomu od Boha stvořeni, neb žena nemůž než ženou bejti a též muž mužem, aniž mohou k sobě se netáhnouti milostí a žádostí srdce, poněvadž je Bůh tak spojil. Tuto já nic nemluvím o žádosti hříecha, než mluvím o božském dobrém nástroji.*“³⁵⁷ Manželství je v intenci bratra Augusty vnímáno jako Boží nástroj, argumentační linie je zakotvena v „milosti a žádosti srdce“ – hlavní pilíř, na kterém je manželství postaveno, je láska, sounáležitost a vzájemnost, které prolínají celé kázání. Důležitost, kterou bratr Augusta kladl na naplnění emocionální roviny v manželském svazku, je patrná také při popisování vzájemného vztahu mezi Adamem a Evou: „*V té pak dobrotě oddal jest je k manželství, spojiv je milostí a láskou srdečnou k sobě vespolek. Takže z toho Adam o tovaryšce své pověděl pro tu příčinu, totiž manželství: opustí člověk obyčeje svého i máteř svou a přidržeti se bude ženy své i budou dva jedno tělo. Tomu chtě Pán Bůh, aby oni takový plod, jacíž jsou sami od Boha stvořeni byli, vyvedl...[...] A tak se rozmnožili a Zemi naplnili.*“³⁵⁸ V Augustově kázání je manželství vnímáno na bázi

³⁵³ Ibidem, ff. 127r-156v.

³⁵⁴ Ibidem, ff. 157v-174v.

³⁵⁵ Ibidem, ff. 176r-210r.

³⁵⁶ Kázání je vedeno také jako apologie učení Jednoty bratrské, v mnoha pasážích obhajuje pravověrnost bratrské věrouky, neútočí na katolickou víru, ale úkolem Jednoty je ukázat, že katolická církev stojí „v bludech a nepravostech proti Kristu“. Přesto vnímá katolickou církev jako křesťanskou a hodnou spásy; vůči křesťanským církvím, a to katolické církvi a evangelickým věroukám, vymezuje pohanství a jinověrné národy – pohany, Židy a Turky. Ibidem, ff. 160r-167r.

³⁵⁷ Ibidem, ff. 121r.

³⁵⁸ Ibidem, ff. 119v-120r. Cf: „*Takové mezi sebou mají milování míti, aby jeden druhého miloval tak velmi jako svůj vlastní život, muži žena jeho vlastní byla ze všech nejmilejší, ženě muž její vlastní. Pro tu, aby hotov byl všecko učiniti (krom toho, což by proti Bohu bylo) a ona též pro něho, a to vše z též milosti a lásky jeden druhému hledíce všecko k libosti činiti, a na to se svým vlastním životem snažiti, aby se sobě vespolek líbiti mohli, žena muži svému službou k poddanosti svou hledíc jemu všecko učiniti, čímž by jedno rozuměti mohla, že by se jemu líbilo, a jeho jako oka svého tak pilna býti hleděla a jemu se, ne jiným, k libosti strojila podle vůle jeho tak, jakž by on a ne ona mít chtěla. A on ji zase též aby poctivosti udílel vedlé naučení svatého Petra, přívětivě a ochotně se k ní měl, potřeby jí jednal,*

silně vzájemného, recipročního vztahu. Žena i muž mají rozdělené sociální i pohlavní role, ve kterých se uplatňují, a tak je tento svazek oboustrannou výhodou. Žena je k muži inferiorní, je mu poddaná a poslušná, ale muž má na její potřeby brát zřetel a chovat se k ní ohleduplně a laskavě.

Apologie manželství je podle bratra Augusty zdůvodnitelná tím, že tento stav je nařízen Bohem a není možné, aby lidé jakkoliv měnili Boží nařízení. Soteriologická hodnota není definována existencí jednotlivých stavů, ale správným chováním, které reflektuje kodex křesťanských morálních norem fungujících v jednotlivých stavech: „*Však toho nepravím, aby každý dlužen byl v stav manželský vcházeti a vstupovati z podstaty spasení, jakoby na něm spasení záleželo. Ale pravím při tomto, že stav manželský žiadného člověka nečiní svatého ani zase hříšného, aniž jest k tomu od Boha stvořen...*“.³⁵⁹ Spásonosnost panenského stavu, vycházející pouze z jeho svébytnosti a existence, je popřena jednak přirozeností manželství, ale také apelem na morálku a nutnost praktikování norem křesťanského života,³⁶⁰ bez nichž není možné dojít spásy. Posvěcení manželského stavu došlo v případě Adama a Evy, podruhé po velké potopě, když řekl Hospodin Noemovi a jeho synům, aby naplnili svět potomstvem³⁶¹ - prokrece a plodnost je důležitým příznakem preference manželství. Bratr Augusta varuje ve svém kázání před smilstvem a cizoložstvím, „skutek manželství“, zastřešující termín pro označení manželské sexuality, vnímá jako přirozený. Jan Augusta, stejně jako ostatní mravokárci, se snaží nabádat k regulaci přílišné chlípnosti a zapovídá sexuální život v době ženiny menstruace, šestinedělí a těhotenství – přesně v intencích učení Jednoty bratrské.³⁶² Primární důvodem „skutku manželského“ je početí plodu, Augusta ostře kritizuje antikoncepční a abortivní praktiky, připouští však zároveň, že sexualita slouží

pohodlé slušné učinil, zvláště v nemoci a v šestinedělství a poctivě ji sobě choval podle možnosti a náležitosti své.“ Ibidem, ff. 180r.

³⁵⁹ Ibidem, ff. 121v-122r.

³⁶⁰ „*A tak z toho vždy znáti se dá, že stav manželský svůj původ z Boha má, a z strany té, že jest dobrý a svatý, netoliko při osobách věrných a svatých, ale také i při hříšných. Toliko v tom ten rozdíl jest: že svatým jest k spasení a hříšným k zatracení, jakož nám to vše ukázáno jest skrze slovo Boží. Protož znajíce toho, umějtěž stav svůj manželský sobě vážiti a v poctivosti jej míti, jeho nehodností svou a svým zlým užíváním neposkrvňovati tak jako Boží věci.*“ Ibidem, ff. 125v-126r.

³⁶¹ Ibidem, ff. 125r-125v.

³⁶² Ibidem, ff. 189r.

k usměrnění tělesných žádostí:³⁶³ „*To z obou stran vědouce, že jim Bůh toho přeje a dopouští, aby sebe užívali netoliko pro plod, ale také pro vyvarování hřícha skrze svou nezdrželivost, čehož od Pána Boha mají vděční býti.*“³⁶⁴ Jeho varování v této oblasti má mnohem mírnější tón, nevnímá sexualitu jako „zlou“ či „dobrou“, ale jako přirozenou v důsledku pohlavního dimorfismu: „*Neb sám v sobě jest dobrý [skutek manželský], Bohem zřízený, jehož Bůh nikdá nezapověděl, ale brž jej vždy míti chtěl a chce, neb pro něj učinil člověka v pohlaví i v oudech vnitřních i zevnitřních rozdílného, a toho tak nechává až do dnešního dne, jakož státi bude to až do dne soudného, kdež potom nebude žádného rozdílu mezi mužem a ženou, ale budem všickni jako andělé Boží. [...] Protož byť měl [skutek manželský] býti hříchem, bylť by Bůh tak rozdílného člověka neučinil, aniž by se jemnu množiti rozkázal. [...] To proto mluvím, neb mnozí dří, že by ten skutek sám z sebe hříšný byl.*“³⁶⁵ Postoj bratra Augusty je k manželské sexualitě vstřícnější, než v případě jeho předchůdce bratra Lukáše, jeho argumentace přirozenosti sexuálního života vychází z Boží vůle a z aktu stvoření.

Velký prostor věnuje bratr Augusta také vysvětlení nesnází, které provázejí manželství. Bůh uvalil pokutu na Adama a Evu za prvotní hřích – v knize Genesis pramení dichotomie pohlavního řádu a dělba sociálních rolí. Velkým trestem pro manželé je neplodnost, která byla vnímána jako ostuda a symptom Božího hněvu.³⁶⁶ Výčet manželských nesnází nemá sloužit jako výstraha a upozornění před vstupem do stavu manželského, „kříž“ a těžký lidský úděl je vztažen na veškeré lidstvo; těžkosti v manželství jsou svébytné a vyvěrají z dědičného hříchu,³⁶⁷ nikoliv ze vstupu do tohoto stavu. Bratr Augusta vidí ve svazku manželském příležitost pro

³⁶³ Manželé by si neměli odpírat „skutek manželský“, v tomto ohledu jsou si manželé vzájemně dlužní (cf. terminologie „placení dluhu“ ve spisech bratra Lukáše Pražského nebo v dekretch Jednoty bratrské), jedná se o jejich manželskou povinnost. Plněním této povinnosti předchází riziku hříchu cizoložství. Ibidem, ff. 187v.

³⁶⁴ Ibidem, ff. 186v.

³⁶⁵ Projevuje se zde tradiční představa, že při soudném dnu ztratí lidé svou tělesnost, tím pádem také pohlavnost a lidé budou jako andělé, kteří disponují pohlavní čistotou.

³⁶⁶ „*To pak zlořečnství velmi těžké bývá, když Bůh plodivost odjímá, neb skrze to žena muži svému vlastnímu v těžkost i v pohanění upadá. [...] A muž též zase bude sobě s ní stejskati až do ostudu, tak ač by ji rád zbaven byl, někdy i s hříchem, avšak ji musí a má nésti jako jiné břímě, jakby dělal.*“ Ibidem, ff. 149v.

³⁶⁷ „*Že jest Bůh těm osobám, kteréž sou byli již k stavu manželskému od něho oddáni (o čemž zvrchu) zlořečil a na některé zvláštní pokuty uved. Na ženy bolesti, [...] práce a mnohé nesnadnosti při dětech i při mužích. Na muže práce, péče o ženu i o děti starosti.*“ Ibidem, ff. 154v-155r.

lepší čelení problémům a těžkostí, když jsou oba manželé svorní a vzájemní: „*Totoť jest to zlořečenství, kteréž jest Bůh vydal na osobu druhou stavu manželského, totiž na muže, kteréž ač se na vešken svět vztahuje, a všickni ho okoušeti musejí více a méně, jakž a pokud je Bůh na koho vzkládá. Mladí i staří, netoliko muži, ale i ženy. Netoliko manželé, ale i ti, kteříž prázdni jsou manželství. Však nejvíce to jde a přichází na manželství, neb oni toho největší čitedlnost mají. A ač Pán Bůh, zvláště ženě a zvláště muži domlouval a lál i zlořečil. Však oni jsouce svazkem manželským spolu jako jedno tělo učiněni, nemohou než jedni druhých bíd a psot těch čitedlní býti a je spolu nésti. A jakož v hříechu, tak i v pokutě společnost, úciastnost míti.*“³⁶⁸

Argumentačně se bratr Jan Augusta odvolává na Písmo svaté, zejména na knihu Genesis a také listy sv. Pavla, v jeho kázání absentují misogynské projevy, naopak celý spis je veden dichotomicky – vyjadřuje se rovnoměrně k muži i k ženě. Podle sv. Pavla se ani panenský stav nevyjímá nesnadnostem v životě, „...*však podlé těla mnoho a rozličného trápení okoušeti musí a toho jest jim nelze prázdnu býti.*“³⁶⁹ Manželský stav nese také povinnosti,³⁷⁰ mezi něž patří prokreace, dále výchova dětí a čeládky,³⁷¹ vedení zbožného života a vyvarování se hříchu. Instituce manželství je protkána silnou vzájemností a reciprocitou.

³⁶⁸ Ibidem, ff. 147v-148r.

³⁶⁹ Ibidem, ff. 155v.

³⁷⁰ „*A proto manželé mají uměti i srdcem držeti víru obecnou křesťanskou ve dvanácti člancích položenou, jenž slove víra apoštolská, v nížto jsou posvěcení, též i desatero Boží přikázání, kteréž mají plniti, v nich se ctnostmi svatými a víru svou ozdobovati a prokazovati. Též i modlitbu Páně, aby uměli se s věrnými Pánu Bohu modliti za sebe, za čeládku, za dítky i za jiné. Též také mají i obecného náboženství křesťanského plni býti do společného shromáždění s věrnými choditi, s nimi slovo Boží slejchati, modliti se, písničky k chvále Boží zpívati, neb jich vážně a náboženě pozorovati a v nich svaté žádosti dilův činění obětovati, rozhřešení svátosti přijímati, těla a krve Páně vedlé ustavení jeho s milostí přijímati, almužny, posty, modlitby ranní i večerní, ano i k stolu činiti. A krátce všeliký dobrý obyčej a pobožný řád čtení svatému neodporný zachovávat. Neb když těchto věcí při manželích není, aneb nebude, prosím, jací to manželé budou, jistě hlupci neumějí a slepí zůstanou, skrze něž na světě hříchové a bludové množí a mnoho zlého pochodí.*“ Ibidem, ff. 170v-171r.

³⁷¹ Výchova dětí hrála v učení Jednoty významnou roli, viz další kapitola. Výchova kněžní je také důležitá, kněz představoval důležitý vzor, který šel příkladem manželům, ale také ostatním členům Jednoty, protože „...*jakýž lid, takovýž jest kněz...*“ Ibidem, ff. 174v; cf. BLAHOŠLAV, Jan: *Naučení mládencům k službě Kristu a církvi jeho se oddávajícím, v Jednotě bratrské*. Kralice 1609. Strahovská knihovna, sign. CS VII 23.; MOLNÁR, Amedeo (ed.): *Českobratrská výchova před Komenským*. Praha 1956.

10. Panenství a manželství v kontextu bratrských mravouk

„Poněvadž manžela ctného
nyní z vnuknutí Božího
ctná panenka béreš sobě,
s nímž jde slavné věno tobě...“³⁷²

V pozdějších generacích se členové Jednoty bratrské odpoutávali od ideálu věčného panenství či panictví, což je patrné jednak z větší tolerance kněžských manželství,³⁷³ ale také z bratrských mravouk. Jednota bratrská měla vlastní školy, z pramenů je patrný důraz na to, aby se děti z Jednoty bratrské příliš nestýkaly s dětmi mimo Jednotu; apel na pedagogickou činnost a snahu o výchovu a mravnost byl reflektován také v příručkách pro mládež. Jiří Strejc Zábřežský³⁷⁴ je autorem naučení pro děti³⁷⁵ z roku 1600, ale také se ve spise³⁷⁶ *Zrcadlo poctivé a šlechetné*

³⁷² STREJC, Jiří Zábřežský: *Zrcadlo poctivé a šlechetné ženy a hospodyně, z knihy Přísloví Šalomounových vzaté, českými rytmy vysvětlené a krapet porozšířené, všechněm poctivým mladícím, učiti se žádostivým, k užitku vydané od Jiříka Strejce Zábřežského. Vytištěné léta MDCX.* In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku.* Praha 2009, s. 314.

³⁷³ Viz předchozí kapitola.

³⁷⁴ Oba spisy byly vydány po jeho smrti, Jan Blahoslav uvádí v nekrologiu jako rok jeho smrti 1599, Jiří Strejc Zábřežský zemřel ve věku 63 let. Blahoslav také konstatuje Zábřežského podíl na vydávání žalmů po „způsobu kalvinistického“; kalvinismus se promítal v poslední čtvrtině 16. století do věrouky Jednoty bratrské. FIEDLER, Joseph (ed.): *Todtenbuch der Geistlichkeit der Böhmischen Brüder. Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Abt. 1. Scriptores. Bd. 5.* Wien 1863, s. 292.

³⁷⁵ STREJC, Jiří Zábřežský: *Mravové aneb: Naučení potřebná, jak dítky hned z mláde mravy a obyčeje dobré, ano i začátky pobožnosti znáti, jim zvykati a vyučovati se mají, rytmy českými sepsaná od Jiřího S[trejce] Z[ábřežského]. 1600.* In: CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna – ČAPEK, Jan Blahoslav (eds.): STREJC, Jiří Zábřežský – ŠTURM, Adam z Hranic – Konečný, Matouš: *Mravy ctnostné mládeži potřebné. Bratrské mravouky Jiřího Strejce, Adama Šturma z Hranic a Matouše Konečného.* Praha 1940, s. 5-85.

³⁷⁶ STREJC, Jiří Zábřežský: *Zrcadlo poctivé a šlechetné ženy a hospodyně, z knihy Přísloví Šalomounových vzaté, českými rytmy vysvětlené a krapet porozšířené, všechněm poctivým mladícím, učiti se žádostivým, k užitku vydané od Jiříka Strejce Zábřežského. Vytištěné léta MDCX.* In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku.* Praha 2009, s. 313-338.

ženy a hospodyně z roku 1610 vyjadřoval k tomu, jak se má správně hospodyně chovat a jak má jednat v souladu s všeobecnými nároky na mravnost, slušnost a křesťanskou výchovu. Jiří Strejc Zábřežský koncipoval oba spisy ve formě veršované, verše jsou rytmické a většinou sdružené, konzument textu si je vzhledem k jejich jednoduché struktuře mohl snáze zapamatovat. Jiří Strejc Zábřežský ve svých spisech klade důraz na pobožnost a poslušnost a jeho práce zahrnuje pravidla etikety a vzorného chování.³⁷⁷ První spis má dvě části; v první části nabádá autor mládež, jak se správně chovat, odívat a jak si počínat ve škole. Ačkoliv je zde kladen důraz na zbožnost a úctu k Bohu, více se zde uplatňuje hledisko praktického života a střídmost, ať už v jídle, pití či odívání. Druhá část spisu je věnována rozboru desíti Božím přikázáním,³⁷⁸ z nichž největší pozornost je věnována osmému přikázání. Přikázání „Nesesmilníš!“ varuje před nebezpečím smilstva a poukazuje na faktory, které mohou „žádost tělesnou“ podporovat – je to zahálka, přemíra jídla a pití a také udržování známostí s mravně nevhodnými lidmi,³⁷⁹ také se nedoporučuje četba „kněh frejířských“. Tělo jako chrám Ducha svatého je smilstvím, cizoložstvím a sodomíí poskrvněno a zkáza těla skrze tyto hříchy vede k věčnému zatracení.³⁸⁰ Druhý Zábřežského spis veršovanou formou komentuje třicátou první kapitolu knihy Přísloví. Již v předmluvě „*ku panně nevěstě*“³⁸¹ je zřejmé, že panenství není chápáno jako věčné, ale je hodnoceno jako stav, který předchází manželství. Tón spisu se nese v duchu rad budoucím hospodyním, jak si mají v domácnosti počínat. Manželství je stav plný radosti, není zde věnován prostor deskripci manželských nesnází a nabádání žen k udržení věčného panenství, manžel je odměnou panně od Boha za dívčinu ctnost, šlechtnost a pobožnost. Manželství podle Zábřežského je stav zřízen Bohem, což je argument, který se vyskytuje také ve starších spisech,

³⁷⁷ Velká pozornost je věnována stolování – jak se mají lidé u stolu chovat a důraz je kladen nejen na slušné chování, ale také na upravený a čistý vzhled.

³⁷⁸ Ve výkladech deseti Božích přikázání lze nalézt také specifika, typická pro věrouku Jednoty bratrské, zejména odmítání kultu a uctívání relikvií a modloslužebných předmětů: „Pakli ji přenášíš k svatým i k jejich ostatkům jakým, na obrazy neb rytiny a jakékoli slitiny, v nich tu Boha vyznáváje, čest, poklonu jim dávaje, tu své všecko dobré skládáš, o pomoc k nim se utíkáš aneb k pověrám rozličným, k hadačům, čárům, pobožníkům a k jiným z pekla holomkům, v modlářství mrzké ubíháš, Boha svého se odčítáš, lásky jeho se zbavuješ.“ In: STREJC, Jiří Zábřežský: *Mravové*, s. 58-59.

³⁷⁹ *Ibidem*, s. 68.

³⁸⁰ *Ibidem*, s. 68-69.

³⁸¹ STREJC, Jiří Zábřežský: *Zrcadlo poctivé a šlechtné ženy a hospodyně*, s. 314.

autor zde konstatuje, že manželství je stav stvořen pro lidské pohodlí³⁸² a je naplněno láskou. Manžel se stává ozdobou ženy, je to člověk, který ženě pomáhá a rozmlouvá s ní „o věcech duchovních, taktéž i o těch tělesných“,³⁸³ ale také manželka je „slávou muže svého, i koruny hlavy jeho“.³⁸⁴ Spis je zaměřen prakticky – radí ženě, jak sloužit manželovi a jak se starat o děti a čeleď, důraz je kladen na udržování čistoty a pořádku, na pracovitost hospodyně, ale také na její ekonomickou aktivitu, která se projevuje střídmostí, šetrností, ale také je zde možnost vydělat si a ušetřit nějaké peníze.³⁸⁵ Žena v domácnosti se uplatňuje také jako matka,³⁸⁶ mateřská úloha ženy je ve spisech, které preferují věčné panenství, opomíjena – a v případě, že je tematizována, zdůrazňují se komplikace a nesnáze spojené s výchovou dětí - ale v textu Jiřího Strejce Zábřežského je plodnost ženy vnímána pozitivně a velký počet potomků je výrazem Boží vůle a požehnání. Zábřežský neopomíná upozornit na ženské ctnosti, jako jsou stud, čistota, mírnost, pokora a pobožnost,³⁸⁷ nicméně větší pozornost je ve spisu věnována reflexi sociální praxe manifestující se v chodu domácnosti, než duchovnímu životu ženy. Jednota bratrská kladla důraz na vzdělání a také u ženy se předpokládá určitý stupeň vzdělanosti, který umožňuje četbu Písma svatého.³⁸⁸

Další bratrská mravouka je prací Adama Staršího Šturma z Hranic,³⁸⁹ který se výrazně podílel na vzniku kancionálu,³⁹⁰ ale je také autorem spisu *Přídavek mravů*

³⁸² „...k tomu stavu manželskému, jenž jest k pohodlí lidském od samého Boha zřízen, tam dávno v ráji nařízen...“ Ibidem, s. 315.

³⁸³ Ibidem, s. 314.

³⁸⁴ Ibidem, s. 316.

³⁸⁵ Působnost ženy se tak projektuje do několika rovin; důležitá jsou péče o manžela, děti a čeleď, udržování chodu domácnosti a hospodaření. „Ale ctná šlechetná žena, v dobrých prácech vycvičena, umí i sebe živiti, to i jiné v ruce vzíti, svůj penízek vydělati, nejeden i ostrádati, umí outrat uskrovniti, rozšafně se při všem míti...“. In: Ibidem, s. 326

³⁸⁶ „...zvlášť když jakož hospodyní Bůh ji též i matkou činí, neplodné ji nenechává, hojně brž dítek jí dává...“. In: Ibidem, s. 321, 335.

³⁸⁷ Ibidem, s. 331.

³⁸⁸ Ibidem, s. 333.

³⁸⁹ V nekrologiu Jana Blahoslava je uvedeno, že Adam Šturm zemřel v roce 1565 na zimnici. Adam Šturm byl správce lipenského sboru, také pobýval v exilu v Prusích, ale vrátil se na Moravu po smrti své ženy. FIEDLER, Joseph (ed.): *Todtenbuch der Geistlichkeit der Böhmisches Brüder. Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Abt. 1. Scriptorum.* Bd. 5. Wien 1863, s. 249.

³⁹⁰ „Byl také v učení člověk i v správě velmi pracovitý. Písni skladatel dosti dobrý, jakož jich drahně jeho díla v kancionálu položeno jest.“ Ibidem, s. 249.

pro šlechtné panny a děvečky.³⁹¹ Také tento spis má veršovanou formu a jeho cílem je upozornit mladou ženu, pannu, na správné mravy a pomoc v domácnosti, ale také na etiketu a regulaci tělesných projevů jako je zívání a kýčání.³⁹² Panna je chápána jako mladá žena a již ve svém útlém mládí je vychovávána k roli budoucí hospodyně. Také jako v případě Zábřežského se zde objevuje nabádání k poslušnosti Boha, „*leč budeš-li z vůle jeho míti manžela řádného.*“³⁹³ Manžel je tedy odměnou za dívčinu zbožnost, poslušnost a dobré mravy.³⁹⁴ Také v případě Šturmovu spisu kladen důraz na čistotu, pořádek a spořádanost: „*Od švarnět vše k chuti bývá, od špinky vše omrzívá...*“³⁹⁵ Šturm věnuje velký prostor výčtu domácích činností, které mladá žena musí zvládnout, a katalog domácích prací představuje v chronologickém sledu – od brzkého rána, kdy žena vstane, až po večer, kdy se chystá ke spánku. Adam Šturm neopomíjí také roli mladé ženy ve sboru, zejména zpěv,³⁹⁶ jehož důležitost pro Jednotu bratrskou je mimo jiné patrná z častého vydávání kancionálů a zpěvníků. Ženská krása se projevuje zejména vnitřní krásou a autor se přidržuje zavrhování líčidel a vyzdvihování přirozené krásy, která je dílem Božím: „*Chceš-li dobré slovo míti, hled' tváři své nelíčiti, ani barvami krásiti. V jaké tě chtěl míti barvě Bůh aneb v jaké postavě, v té jest tebe na svět stvořil, nechceť, by se kdo potvořil anebo po něm formoval, dílo jeho opravoval. Líč se studem, šlechtnostmi, mravy a*

³⁹¹ ŠTURM, Adam Starší z Hranic: *Přídavek mravů pro šlechtné panny a děvečky, kteréž někdy vzácné paměti Adam Starší Šturm z Hranic dcerkám svým byl sepsal a vydal.* In: CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna – ČAPEK, Jan Blahoslav (eds): STREJC, Jiří Zábřežský – ŠTURM, Adam z Hranic – Konečný, Matouš: *Mravy ctnostné mládeži potřebné. Bratrské mravouky Jiřího Strejce, Adama Šturma z Hranic a Matouše Konečného.* Praha 1940, s. 86-113.

³⁹² Ibidem, s. 106.; velký prostor je opět podobně jako v případě Jiřího Zábřežského věnován chování při stolování, které je detailně normováno. Stolování normuje také Matouš Konečný, který podrobně popisuje, jak má člověk u stolu sedět, jak se má jíst, jak postupovat při konzumaci pokrmů. Úcta byla projevována starším Jednoty bratrské, tudíž oni jedli a pili jako první ze skupiny stolujících lidí. Z častého nabádání a návodům k správnému stolování je zřejmé, že společné jídlo a sdílení při něm mělo velký význam ve sborech Jednoty bratrské. KONEČNÝ, Matouš: *Mravy ctnostné mládeži potřebné z Kazatele domovního r. 1618.* In: CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna – ČAPEK, Jan Blahoslav (eds): STREJC, Jiří Zábřežský – ŠTURM, Adam z Hranic – Konečný, Matouš: *Mravy ctnostné mládeži potřebné. Bratrské mravouky Jiřího Strejce, Adama Šturma z Hranic a Matouše Konečného.* Praha 1940, s. 131-150.

³⁹³ Ibidem, s. 111.

³⁹⁴ „*Máš-li mysl stavu k změnění, přední tvé buď k Bohu zření, neb on manžely spojuje a dobrým mužem daruje.*“ In: Ibidem, s. 101; „*Neb v stém osmmecítmém žalmě Bůh duchem svým praví zjevně, kteréž jsou jeho bojící, po cestách jeho chodící, že chce pracem jich žehnati, hospodyňství prospěch dáti, obdařiti manželem ctným a s ním věkem potěšeným.*“ In: Ibidem, s. 102.

³⁹⁵ Ibidem, s. 90.

³⁹⁶ „*Když v zboru zpívání slyšíš aneb to též sama činíš, celou myslí svou při tom stůj, již srdce Bohu obětůj. Věz, žeť je Bůh oblubuje, když se mu tak z srdce děje, a jest libá pocta jemu odplatitedlná každému.*“ In: Ibidem, s. 98.

*svatými ctnostmi, toť líčidlo Bohu libé, diáblovo hříšné, nelibé.*³⁹⁷ Zajímavá je motivika věnce, který bývá tradičně ve spisech o panenství spojován s představou věčného panenství anebo s panenskými ctnostmi. Také Adam Šturm nabádá panny k tomu, aby si upletly věneček z květů ctností, zejména z víry, lásky k Bohu, plnění Božích přikázání, čistoty v srdci a v myšlení, stud a poslušnost. Stud je důležitý, protože skrze stud si může panna zachovat své ctnosti a také nepřijít do styku s nesprávnými lidmi.³⁹⁸ Ve spisu se zapovídá „hledění“, které představuje neslušnost. Velkou pozornost věnoval „hledění“ Jan Blahoslav ve svém pojednání *Spis o zraku*.³⁹⁹ Jan Blahoslav zde pojednává o tom, jak zrak jako tělesný smysl, může přivést člověka do pokušení a skrze nebezpečí hříchu až k zatracení. Vlastností zraku je těkavost, která také odvádí pozornost od modlitby v kostele⁴⁰⁰ a je to prostředek, který může vést až k likvidaci duše: „...zrak, jemuž i jiní smyslové s svými oudy pomáhají, a statečně, jako by se hned spřáhli, aby tu ubohou duši vždy nějak zamordovali.“⁴⁰¹ Zrak je tělesný smysl, prostřednictvím něhož vidíme pouze povrchní krásu, také tělesná žádost je vyvolávána pohledem.⁴⁰² Oči napomáhají k smilstvu a cizoložství a skrze ně může dívka přijít o panenství anebo může být znásilněna.⁴⁰³ Láska je zde chápána jako fyzická přitažlivost a náklonnost a metaforicky ji Blahoslav přirovnává k ohni; objevuje se zde motiv svíce a plamene,⁴⁰⁴ který je vášnivý a prudký. Krása je v přímé opozici se stydlivostí, která „jest při

³⁹⁷ Ibidem, s. 110.

³⁹⁸ „Varůj se toho každého, kdožby lákal co nectného, byť sladce mluvil, co medem, věz, žeť ten zapáchá jedem, hledaje těla líbosti, vrah jest čistoty a ctnosti, svědomí tvé porušuje a od Boha odtahuje.“ In: Ibidem, s. 93-94.

³⁹⁹ CHUDOBA, František (ed.): BLAHOŠLAV, Jan: *Spis o zraku: jak člověk zrakem, to jest věděním a hleděním sobě nebo jiným škoditi může*. Praha 1928. Spis byl napsán v roce 1550, ale tiskem vyšel až 1610.

⁴⁰⁰ Ibidem, s. 19.

⁴⁰¹ Ibidem, s. 21.

⁴⁰² Ibidem, s. 24.

⁴⁰³ V tomto kontextu Jan Blahoslav poukazuje na nebezpečí ztráty panenství, což je „nejdražší klénot“. Ibidem, s. 28. Blahoslav poukazuje na znásilnění Lucrecie Tarquiniem – příčinu znásilnění vidí v omámení smyslů pohledem. Zrak je tedy vinou tohoto znásilnění. Dalším příkladem je příběh Díny, dcery Jákobovy, která byla znásilněna – tento motiv bývá často také v preskriptivní literatuře spojován s častým touláním a procházkami, které se pannám nedoporučují. Také Jan Blahoslav využívá tento topos: „Kdyby byla Dýna, dcera Jákobova, doma poseděla, nechajíc marných procházek a očí pasení, byla by neranila mládence ušlechtilého, sama o panenství nepřišla, hrozného mordu bezděčnému manželu svému i vši rodině jeho, a hořkých zámutků otci svému příčinou nebyla.“ In: Ibidem, s. 36, 74.

⁴⁰⁴ Ibidem, s. 44-45, 56, 75.

pannách zvláště jako sukně milosti“,⁴⁰⁵ proto je nutné, aby panny disponovaly studem: „*Panny, aby byly stydlivé, a ctnost svou jakož jinými oudy, tak i očima prokazovaly, netoliko neměly zraku osvobozeného hleděti na každého směle chlapským obyčejem, ale hned aby nemnoho daly se vídati druhému pohlaví.*“⁴⁰⁶ Krocení zraku a regulace nepatřičných pohledů se úzce pojily s představou povrchní lásky a tělesné žádostivosti, proto bylo nutné, aby se ctnostná panna co nejvíce stranila společnosti a měla nad sebou dozor rodičů a jiných lidí. Tato opatření se jevila jako potřebná, aby se panna nestala obětí svedení a neztratila své fyzické panenství.

Ve výše uvedených kapitolách jsem poukázala na bratrské spisy, které jsou konsekrovány problematice panenství a manželství v průběhu 16. století a počátku 17. století. V těchto spisech lze sledovat proměnlivá tendence vnímání panenského stavu a postupná infiltrace a recepce luteránské reformy manželství do bratrského prostředí. Počátečním východiskem byly spisy bratra Lukáše, který se terpve vyrovnával s luteránskou reformací a v reakci na ni se snažil o apologii panenského stavu. Jeho spisy jsou teologické, čemuž konvenuje také výstavba a argumentační strategie – v textech je tematizována primárně zbožnost, centrální osou spisu je spása člověka, pro kterou je důležité zachování panenství, čistoty těla a duše. Menší prostor je věnován sociální praxi, text je zakořeněn v teologické optice a z velké části se věnuje také varování před pokušením. Všeobecně v bratrských spisech nenalezneme odkazování se na církevní autority, pretextem je Písmo svaté a listy sv. Pavla. Spisy často disponují předmluvou či pasážemi, které fungují apologeticky a obhajují věrouku Jednoty bratrské, její těžkosti spojené s životem v ilegalitě vnímají jako dílo ďábla, ale zároveň zkoušku, ve které musí dokázat pravověnost a sílu jejich pravé křesťanské víry. V textech – na rozdíl od luteránských a utrakvistických spisů – se zřídka objevují příklady životů biblických žen či „historie“ a exemplární příběhy. V kázání bratra Jana Augusty lze zaznamenat v komparaci se spisy bratra Lukáše četné diference. Jan Augusta byl konfrontován, podobně jako bratr Lukáš, s učením

⁴⁰⁵ „*Casta mansissem, si non formosa fuisset. To jest: Byla bych čistou zůstala, bych pěkná nebyla.*“
Ibidem, s. 47-49.

⁴⁰⁶ Ibidem, s. 72-73.

Martina Luthera, ale na rozdíl od něj Lutherovo přehodnocení manželského stavu přijal, jak je patrné z jeho spisu. Manželství vidí také jako spásonosné, nepreferuje panenský stav, možnost hříchu a zatracení je koncentrována do lidských poklesků a nemravností, nikoliv do existence stavu jako takového. Sám stav nevyovídá o spáse či zatracení, je to prostředek, skrze nějž člověk funguje v sociální praxi a skrze nějž může naplnit vlastní životní poslání a dosáhnout spásy. Manželství je přirozený stav, protože je stvořen Bohem a plodnost tohoto stavu mu zaručuje Boží přízeň. Bratr Lukáš i bratr Augusta inklinují k regulaci sexuality, projevují se zde záповědi v době menstruace, těhotenství a šestinedělí – tato skutečnost je typická pro Jednotu bratrskou, jak naznačují také zápisy z jejích synodálních usnesení. Na rozdíl od bratra Lukáše, který vnímá sexualitu jako cestu k zatracení, bratr Jan Augusta ji chápe jako přirozenou na základě pohlavního dimorfismu. Přirozenost manželské sexuality vyplývá z Božího stvoření stejně jako manželský stav. Bratr Augusta nevnímá sexualitu pouze jako prostředek k plození dětí, akcentuje také potřebu sexuálního prožitku, který je pro člověka přirozený. Bratr Lukáš sociální praxi instituce manželství marginalizuje, větší důraz je kladen na teologické ospravedlnění jednotlivých stavů; Jan Augusta se koncentruje především na vedení zbožného života, soužití v oboustranné vzájemnosti, lásce a sdílení a také výchově dětí a čeládky. Výchova hrála důležitou roli v Jednotě bratrské. Kolektivistické prostředí Jednoty bratrské apelovalo na výchovu dětí jako budoucích generací Jednoty, ale zároveň tendovalo k izolaci dětí od „jinověrných“ dětí, jak je patrné v dekretech Jednoty. Apel na morálku a zbožnost se projevuje v bratrských mravoukách, které normovaly životy dětí, žen, ale také kněží. Role kněze v Jednotě byla velmi důležitá, kněz jako duchovní pastýř sloužil jako vzor kolektivu Jednoty; zároveň však byla k předpokladu vzorného kněze potřebná správná křesťanská výchova. Bratrské mravouky Jiřího Strejce Zábřežského, Adama Staršího Šturma z Hranic, Jana Blahoslava a Matouše Konečného jsou spisy, které vyšly ve druhé polovině 16. století a na počátku 17. století. Reflektují důležitost výchovy a poukazují nejen na morální normy a hodnoty, ale také apelují na etiketu a stolovní kulturu, která je vypracovaná v mravoukách do nejmenších detailů. V těchto mravoukách, které se koncentrují především na sociální praxi, je teologické ospravedlnění panenského stavu úplně upozaděno, ve většině případů se představa panenství jako záruky

spásy v těchto spisech neobjevuje. Také z dekret Jednoty lze pozorovat postupnou změnu a infiltraci luteránské reformy manželství, která se neprojevila pouze v egalitě manželského stavu v komparaci s panenstvím, ale také v nárůstu tolerance kněžských manželství. Bratrské mravouky představují ženu jako hospodyni, v roli panny je žena chápána jako budoucí manželka a hospodyně, s konstrukcí trvalého panenství tyto texty neoperují. Manželství je představováno nikoliv jako obtížný a nesnadný stav, ale jako dar od Boha – hodný manžel je důkazem Boží přízně a odměnou za ženino příkladné křesťanské chování. Mnohem větší důraz je kladen také na ekonomickou stránku manželství, pro kterou je ve spisech první poloviny 16. století vymezen marginální prostor. Žena je představena jako hospodyně, která pečuje o celou domácnost a mnohdy její činnost doprovází katalog ctností, ale zejména povinností, které musí jako řádná hospodyně splnit. Zdůrazňovaná je potřeba čisté domácnosti a neustálé pracovní aktivity. Modlitby a zbožný život jsou také akcentovány, ale v poměru s rozbořením ekonomického života ženy – hospodyně, je náboženskému životu ženy věnován menší prostor. Bratrští mravokárci ženě poskytují možnost seberealizace v hospodářství, dokonce je doporučena alespoň minimální snaha o ekonomickou soběstačnost. Ctnosti ženy jsou jmenovány ve shodě s rolí ženy – hospodyně, žena má být pracovitá, šetrná a střídavá – „trýznění oudů a krocení těla“ jako snahy o regulaci tělesných žádostí a smyslových projevů zde není věnován žádný prostor. V analyzovaných textech lze zaznamenat postupné proměňování pohledu na panenství a manželský stav. Tato proměna je dána vlivem luteránské reformy manželství, na příkladu bratra Lukáše Pražského a bratra Jana Augusty jsem ukázala, jak se oba významní teologové a biskupové Jednoty s invazí německé reformace v této otázce vyrovnávali. Pozdější mravouky už nereflektují apologetickou tendenci obhajovat panenský či manželský stav. Tyto mravouky se vyjadřují k ženě jako k manželce, hospodyni a panně, která ve svém panenství setrvává do doby, než se vdá. Všeobecně lze říci, že se luteránská reforma manželství prosadila v normativu Jednoty bratrské. Stejně jako v případech utrakvistických a luteránských textů, které jsem analyzovala ve výše uvedených kapitolách, se více prosazuje pojetí manželství jako přirozeného stavu, které není v hierarchické tripartitě modelu panna – vdova - manželka pejorizováno, ale naopak je vnímáno rovnocenně anebo dokonce jako primární stav. Preference manželství se

prosazovala také s nárůstem počtu kněžských manželství v českém utrakvistickém, luteránském a také bratrském prostředí. Recepti luteránské reformy manželství je nutné sledovat v kontextu konfesijních polemik v předbělohorské době, nekatolické české prostředí tak mohlo inklinovat k učení Martina Luthera jako k přívrženci nekatolické frakce. Zdeněk V. David ukázal, že otázka recepce německé reformace českým utrakvistickým prostředím nebyla absolutní, v mnohých ohledech se české i německé reformní prostředí rozcházelo. I v tomto kontextu ale české nekatolické prostředí se Lutherovou reformou manželství nechalo inspirovat a tato hodnotová proměna tripartity ženských stavů a s ní spojené nároky kladené na ženu v roli manželky v českých zemích silně rezonovaly.

11. Závěr

Cílem této diplomové práce bylo shromáždit a analyzovat texty v českém předbělohorském nekatolickém prostředí, konkrétně utrakvistické a luteránské provenience a také spisy v prostředí Jednoty bratrské, ve kterých jsem se snažila zkoumat recepci Lutherovy reformy manželství, která představovala nový průlom ve vnímání panenského a manželského stavu. Jak jsem se snažila ukázat, Martin Luther liberalizoval postoj k manželství, jehož apologii zakotvil v Písmu svatém. V návaznosti na převrat dosavadního hodnotového systému se také uvolnil postoj ke kněžskému manželství a zrušení celibátu v nekatolickém prostředí. Invaze nových myšlenek Martina Luthera v 16. století do českých zemí vyvolala konfesijní polemiky a diskuzi mezi příslušníky jednotlivých konfesí v českém prostředí. Názorové polemiky, třenice a diskuze s německou reformací se manifestovaly také v otázce přijetí či nepřijetí kněžského celibátu a také v odmítnutí panenství jako věčného stavu. Sociální pozice a hodnota ženy byla určena převážně její mateřskou rolí, rozením a výchovou dětí, panenský stav jako stav neplodný byl Lutherem vnímán jako nepřirozený. Žena se v roli manželky a matky projevovala jako hospodyně, která se věnuje domácím pracím, dohledu a podílu na správném chodu domácnosti, který zahrnoval také péči o čeleď a děti, ale také o manžela. Lutherovo odmítnutí celibátu se projevilo také v mírnějším postoji k sexualitě, která byla definována pouze v manželském svazku. Manželství se stalo institucí, zastřešující rodinný život, manželskou sexualitu, také ale péči o domácnost a vzájemnou manželskou reciprocitu, která určovala místo ženy i muže v sociálním a pohlavním řádu. Myšlenka na přehodnocení manželského stavu byla v českém reformním prostředí 15. století neznámá, čeští reformní teologové jako Mistr Jan Hus anebo Jan Rokycana se ve svém chápání věčného panenství nelišili od dobového úzu a tradice. Manželství vnímají především jako únikový prostor pro ty, kterým není dáno žít v tělesné čistotě a zdrženlivosti celý život. V textech utrakvistů jako byl Matouš Pačuda Dobromilický, Havel Žalanský Phaëton, Adam Klemens Plzeňský a Jan Kocín z Kocinétu je ale názorový převrat vycházející z učení Martina Luthera přítomen. Raně novověký normativ obsahuje zřídka misogynní projevy či nenávislné atakování

ženského pohlaví, žena je hodnocena jako inferiorní k muži, také je chápána jako pohlaví slabší a mdlé, její slabost ale vyrovnávají její kladné stránky. V případech jako jsou spisy Havla Žalanského Phaëtona se dokonce ženám dostává úctyhodnosti a uznání za jejich zbožnost, oceňována je především role mateřská a životodárná schopnost ženy přivést dítě na svět. Ve spisech není soteriologická hodnota určena setrváním v panenském stavu, ale apelem na správné chování a dodržování křesťanského morálního kreditu. Někteří autoři také odsuzují dělení panen na čtyři skupiny dle míry čistoty, jak se objevuje v dřívějších textech, v českém prostředí slouží jako příklad spis Tomáše Štítného. Luteránští autoři jako Jan Hertvicius anebo Lukáš Martinovský adaptují Lutherovu reformu manželství stejným způsobem jako utrakvističtí autoři. Občasné poznámky na ženskou „mdlost“ či naopak vyzdvihování ženského pohlaví za jeho zbožnost a jemnost jsou projevem subjektivního cítění autorů, všeobecně lze říct, že jsou analyzované texty k ženám vstřícné. Některé spisy a morality mají poutavou strukturu anebo je jejich text protkán florální metaforikou a básnickým, veršovaným jazykem. V těchto textech se s ženou v pozici panny operuje jako s nastávající manželkou, věčné panenství je akceptováno rozporuplně, někdy je úplně zamítáno, či dokonce v případě Havla Žalanského Phaëtona vysmíváno.

Jednota bratrská, pohybující se v ilegální zóně, se v mnoha ohledech odlišovala od českého i německého reformního prostředí. Výše uvedené kapitoly poukázaly na přímou konfrontaci Jednoty bratrské s názory Martina Luthera, který s jejími teology vedl polemiku. Aktuální byla také otázka zrušení kněžského celibátu, tuto myšlenku ale bratr Lukáš Pražský nepřijal, což reflektují jeho spisy, ale také bratrské dekry, na nichž se bratr Lukáš významně podílel. Otázka kněžských manželství stanula v centru debaty po celé 16. století, ale později lze z pramenů zachytit větší toleranci ke kněžským manželstvím, což odráží text české konfese, ale také dekry. Jan Blahoslav se také přiklání k celibátu kněží, ale pozdější vydání jeho spisu z roku 1609 již artikul o kněžském celibátu vypouští. Bratrské teze ohledně zachování kněžského celibátu mají spíše doporučující charakter, trvalý sexuální půst ale již není vynucován, pohlavní aktivita koncentrována do manželského svazku kněží je tolerována a později se prosazuje čím dál tím více. Bratr Jan Augusta se

v roce 1535 také vyrovnával s infiltrací Lutherových myšlenek, ale na rozdíl od bratra Lukáše, který k Lutherovi zaujal velmi opatrný a v otázce kněžského manželství odmítavý postoj, Bratr Jan Augusta se k Martinovi Lutherovi staví velmi pozitivně, cituje ho a přiznává se k následovnictví jeho myšlenek a v jeho spise je patrná silná závislost na Lutherových myšlenkách. Augustovo kázání bylo realizováno, jak je uvedeno v předmluvě, v Litomyšli v roce 1535, nicméně se zachovalo v rukopisné podobě a nebylo šířeno ani publikováno. Je tedy obtížné určit míru, jakou bylo jeho myšlení, ovlivněné německou reformací, recipováno v řadách posluchačů a konzumentů tohoto kázání. V pozdějších bratrských mravoukách se operuje s ženou v pozici manželky, která se sociálně profiluje především v roli hospodyně. Absence spisů nabádajících dívky v zachování trvalé čistoty a panenství a naopak publikace a produkce moralistických příruček a návodů k tomu, jak se stát ideální manželkou a hospodyní, vypovídá o dobových potřebách a reakci na požadavky a nároky čtenářské obce. V bratrských mravoukách je kladen obrovský důraz na ekonomickou stránku manželství, žena je představována jako nepostradatelný činitel v domácnosti, souhrny ženských aktivit, povinností a prací někdy téměř zarážejí obsáhlým kvantitativním výčtem. Apel je kladen také na čistotu, spořádanost a samozřejmě zbožnost. Specifické ovzduší prostředí Jednoty bratrské lze ve spisech vysledovat z požadavku návštěvnosti sborů, také jakési „kolektivnosti“ mezi členy a přívrženci Jednoty, zdůrazňováním zpěvu jako důležitého pilíře bratrské zbožnosti; stejná role patří také modlitbě a další projevům víry, které abstrahují od katolických zbožných projevů a vyznačují se prostotou a jednoduchostí. Všeobecně lze tvrdit, že Lutherovo pojetí manželství, jdoucí ruku v ruce s odmítnutím kněžského celibátu a zavržením věčného panenství jako soteriologické záruky, infiltrovalo v českém nekatolickém prostředí výrazně. Ke komparaci s katolickým prostředím chybí prameny, v české římskokatolické provenienci jsem nenalezla ani jeden spis před rokem 1620, který by sloužil jako obrana, mravouka či vymezení se vůči infiltraci protestantského úhlu pohledu na instituci manželství či pojetí panenského stavu. Z roku 1630 pochází torzo spisu Daniela Hussonia Pacovského, který shromažďuje katalog křesťanských světic a světců, disponujících charismatem věčného panenství a navrácí se tak k hodnotě trvalého panenství a jeho spásanosti. Je také zřejmé, že konfesijní polemiky a

vyjednávání v předbělohorské době často řešily jiné problémy, které se mnohem více dotýkaly věroučných dogmat a otázek, jedním z nich byla svátost eucharistie. Komparace textů pobělohorského období by možná ukázala strategie teologů a přívrženců katolické církve směřující k návratu preference věčného panenství a k prosazení kněžského celibátu. Je třeba si uvědomit, že texty moralistního a preskriptivního charakteru vykazují představy o dobovém ideálu, vzoru či normě, který vesměs neprodukuje obraz reality, pouze jakési představy, které utvářely život žen a snažily se je navést na správnou cestu, aby se skrze svůj ctnostný život v souladu s křesťanskými morálními požadavky mohly více přiblížit Bohu, a zaručily si tak svou laskavostí a dobrotou posmrtný věčný život, protože „...ženy zlé sou žebry satanové, sou ohava svých manželův, jsou jako hnís v kostech jejich. Ale které sou pobožné a věrné, tyť toho uživou, tyť slavného vzkříšení Krýstového i zde v milosti, i v věčné slávě účastné budou, těmť se Pán zde v svém slovu zjevovati i potom v nebi na věčnou věčnost ukazovati bude. Amen.“⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Ku poctivosti a k potěšení počestnému pohlaví ženskému*, s. 382.

12. Seznam pramenů

Rukopis:

AUGUSTA, Jan: *Kázání o stavu manželském*, 1535. Strahovská knihovna, sign. DG IV 21, ff. 105r - 218r.

Staré tisky:

BLAHOSLAV, Jan: *Naučení mládencům k službě Kristu a církvi jeho se oddávajícím, v Jednotě bratrské*. Kralice 1609. Strahovská knihovna, sign. CS VII 23.

PAČUDA, Matouš: *Kázání svatební ku poctivosti a na památku poctivého manželského sňatku počestných a bohabojných manželů*. Praha 1616. Knihopis K06690.

PORTIUS, Vincenc: *Líčidlo krásné pannám a paním i jiným osobám, kteréž se rády po tváři šlechtí a líčí užitečné. Při tom je jisté umění, čeho se užívati má, aby jeden druhého milovati musil. Všechněm mladým lidem, ano, i starým darováno a v český jazyk přeloženo od Tobiáše Mouřenína Litomyšlského*. Praha 1594. Knihopis K14180.

PRAŽSKÝ, Lukáš: *Kniežka tato jest o gruntu víry obecné křesťanské s jistými důvody proti odporům Antikristovým vydaná od Bratří. Anno 1525*. Litomyšl 1525. Univerzita Karlova Praha, sign. 1 T 31.

PRAŽSKÝ, Lukáš: *Odpověď Bratří na spis Martina Luthera, kterýž německým jazykem učiniv vytisknutí dal, v němž oznamuje, co by se mu při Bratřích vidělo za pravé a co v pochybnosti, neb v nesrozumění, načež mu zase zprávu podle Písem svatých činie*. Litomyšl 1530. Vědecká knihovna Olomouc, sign. 32.147. (rkps. 37r-42v, ostatní folia starý tisk).

PRAŽSKÝ, Lukáš: *Spis tento velmi užitečný a potřebný o stavu svobodném a manželském počíná se šťastně*. Mladá Boleslav 1530. Vědecká knihovna Olomouc, sign. 32.611.

PRAŽSKÝ, Lukáš: *Tento spis o manželství učiněn jest ve jméno Páně, v němžto postaveno jest nejprv, co by bylo manželství, potom, co by byla svátost manželství, potom co potřebie mieti před manželstvom i svátosti potom, co potřebie jdúcím k manželství i k svátosti, potom, co potřebie jdúcím i k manželství i k svátosti, potom, co potřebie k požívání manželství i svátosti až do konce. (A tak se skonává spis o stavu manželském).* Mladá Boleslav 1530. Vědecká knihovna Olomouc, sign. 32.611.

WESTONIE, Alžběta Johana: *Parthenicon ELISABETHAE IOANNAE WESTONIAE, Virginis nobilissimae, poëtriae florentissimae, linguarum plurimarum peritissimae, opera ac studio G[eorgius] Mart[in] á BALDHOVEN, Sil. collectus, [et] nunc denuo amicis desiderantibus communicatus. Praegae, Typis Pauli Sessii, (cca 1610),* Vědecká knihovna Olomouc, sign. 35.678.

Prameny vydané edičně:

BEDNÁŘ, František (ed.): *Jana Blahoslava Naučení mládencům.* Praha 1947.

Bible. Český ekumenický překlad. 2013.

BOČKOVÁ, Hana (ed.): VODŇANSKÝ, Nathanael z Uračova: *Nathanael Vodňanský z Uračova. Theatrum mundi minoris.* Brno 2004.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna – ČAPEK, Jan Blahoslav (eds): STREJEC, Jiří Zábřežský – ŠTURM, Adam z Hranic – Konečný, Matouš: *Mravy ctnostné mládeži potřebné. Bratrské mravouky Jiřího Strejce, Adama Šturma z Hranic a Matouše Konečného.* Praha 1940. Z této edice jsem využila tyto prameny:

KONEČNÝ, Matouš: *Mravy ctnostné mláděži potřebné z Kazatele domovního r. 1618., s. 131-150.*

STREJEC, Jiří Zábřežský: *Mravové aneb: Naučení potřebná, jak dívky hned z mládi mravy a obyčeje dobré, ano i začátky pobožnosti znáti, jim zvykati a vyučovati se mají, rytmy českými sepsaná od J[iřího] S[trejce] Z[ábřežského]. 1600., s. 5-85.*

ŠTURM, Adam Starší z Hranic: *Přídavek mravů pro šlechtné panny a děvečky, kteréž někdy vzácné paměti Adam Starší Šturm z Hranic dcerkám svým byl sepsal a vydal.*, s. 86-113.

České vyznání, totiž vyznání víry svaté křesťanské všech tří stavů království českého z víry tělo a krev Krista Pána pod obojí přijímajících, roku 1575 Maxmiliánovi II. podané a roku 1609 majestátem císaře Rudolfa II., jakožto krále českého potvrzené. Vydala Evanjelická Matice. Opatovice 1903.

ERBEN, Karel Jaromír (ed.): *Sebrané spisy Mistra Jana Husi*. Díl I. Praha 1868.

ERBEN, Karel Jaromír (ed.): *Sebrané spisy Mistra Jana Husi*. Díl II. Praha 1868.

ERBEN, Karel Jaromír (ed.): *Sebrané spisy Mistra Jana Husi*. Díl III. Praha 1868.

ERBEN, Karel Jaromír (ed.): ŠTÍTNÝ, Tomáš ze Štítného: *Knížky druhé. O trojích stáviech: panenském, vdovském a manželském.* In: *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských.* Praha 1852, s. 60-96.

FIEDLER, Joseph (ed.): *Todtenbuch der Geistlichkeit der Böhmischen Brüder. Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Abt. 1. Scriptorum.* Bd. 5. Wien 1863.

GINDELY, Antonín (ed.): *Dekrety Jednoty Bratrské. Spisy bratrské I.* Praha 1865.

CHUDOBA, František (ed.): BLAHOSLAV, Jan: *Spis o zraku: jak člověk zrakem, to jest věděním a hleděním sobě nebo jiným škoditi může.* Praha 1928.

KARANT-NUNN, Susan – WIESNER-HANKS, Merry (eds.): *Luther on Women. A Sourcebook.* Cambridge 2003.

KOLÁR, Jaroslav – SELUCKÁ, Milena (eds.): *Středověké legendy o českých světcích.* Brno 2011.

KRČ, Jakub (ed.): LOMNICKÝ, Šimon z Budče: *Kupidova střela. Dětinský rápek.* Brno 2004.

LENKOVÁ, Jitka (ed.): *Malleus maleficarum*. Praha 2000.

MOLNÁR, Amedeo (ed.): *Českobratrská výchova před Komenským*. Praha 1956.

RATAJOVÁ, Jana (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*. Praha 2002.

RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Děti roditi jest Božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*. Praha 2013. Z této edice jsem využila tento pramen:

ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *O ctných manželkách těhotných a rodičkách křesťanských, o jejich před Bohem vzáctnosti a nebezpečném kříži, kdo jej na ně a proč vzkládá a jak se ony v něm chovají a čím těšiti mají, spis krátký, vnově složený, všem počestným matronám ku potěšení od Havla Žalanského, služebníka církve Boží u svatého Jiljí. S povolením vrchnosti. Vytištěno v Novém Městě pražském u Daniele Karla z Karlšperka.*, s. 419-461.

RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha 2008. Z této edice jsem využila tyto prameny:

HERTVICIUS, Jan Pražský: *Vdovství křesťanské, ku potěšení všech ovdovělých s povolením vrchnosti zřízené, na světlo vydané od kněze Jana Hertvitczia Pražského, času toho faráře kostela velikého sv. Štěpána*, s. 311-358.

KLEMENS, Adam Plzeňský: *Rozkoš a zvule panenská, k zvláštnímu rozjímání, naučení a potěšení všem poctivým pannám i jiným pobožným obojího pohlaví lidem složená a vydaná od kněze Adama Klementa Plzeňského, správce církve Boží u svatého Václava nad Zderazem v Novém Městě pražském. Dejž nám BVh svatost, pokání v Ctnosti zVstat i v skonání*. Vytištěno u Jana Stříbrského, s. 153-220.

[*Korunka aneb vínek panenský, všechnem pobožným a šlechtným pannám národu českého k zvláštnímu potěšení a užitku oddaný*], s. 211-244.

MARTINOVSKÝ, Lukáš: *Křesťanských pobožných panen věncek poctivosti, v němž se všickni jejich ctnosti pod obyčejným kvítkem k věncům náležitým připodobňují a*

najevo vykládají, skrze mistra Lukáše Martinovského sepsané, s předmluvou od doktora Jana Hobermana vydané a s pilností na česko přeložené. Anno MDLXXXI., s. 11-152.

PACOVSKÝ, Daniel Hussonius: *[Zahrada panenská]*, s. 245-310.

ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Ku poctivosti a k potěšení počestnému pohlaví ženskému*, s. 359-383.

RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009.

Z této edice jsem využila tyto prameny:

Čest a nevina pohlaví ženského/Rozmlouvání o bezpraví a křivdě, kteráž se děje poctivým manželkám i všemu ženskému pohlaví jak od mudrákův pohanských, tak od některých jalových křesťanů, ježto se na to vydali, aby všechny ženy haněli a o nich nestydatě a potupně mluvili i psali, předně ku poctivosti Pánu Bohu a svatého manželství, od něho nařízeného, ku pochvale sepsané a vydané, při němž se mnozí ušlechtilí příkladové z historií a mnohá užitečná i pobožná naučení lidem obojího pohlaví v stavu manželském pracujícím na svých místech pokládají. Léta Páně MDLXXXIII. Sirach XXVI. Jako slunce vzešlé ozdobuje okršlek světa, tak šlechtná žena ozdobuje svůj dům., s. 121-264.

KOCÍN, Jan z Kocinéty: *Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně, tj. výklad dvamecítma veršův o ctnostech dobré a šlechtné ženy pořádkem liter abecedy hebrejské v poslední kapitole Přísloví moudrého krále Šalomouna od Ducha svatého položených, těchto posledních zlých a rozpustilých časův všechnem, jak ženám, tak mužům, v stavu manželském pracujícím velmi užitečný a prospěšný. Léta MDLXXXV.*, s. 265-312.

MEZIŘÍČSKÝ, Jan Thadeus: *Vysvětlení o stavu manželském artikulů některých, jako o původu, příčinách, požehnání a kříži stavu manželského, též o povinnostech lidí v něj vstupujících i v něm bydlejících, s předložením užitků pobožného a škod bezbožného v něm se chování, všem upřímným manželům i jiným k užitečnému čítání vydané od*

kněze *Jana Thadeusa Meziříckého, služebníka církve Boží v městě Hradišti nad Jizerou.*, s. 339-490.

SUŠICKÝ, Jan Rosacius: *O svornosti manželské. Knížka všechnem věrným a křesťanským manželům obojího pohlaví velmi užitečná a potřebná, nyní vnově z n[ě]mecké řeči do české přeložená od Magistra Jana Rosacia Sušického léta Páně MDLXXXIII.*, s. 11-120.

STREJC, Jiří Zábřežský: *Zrcadlo poctivé a šlechetné ženy a hospodyně, z knihy Příslaví Šalomounových vzaté, českými rytmy vysvětlené a krapet porozšířené, všechněm poctivým mladícím, učiti se žádostivým, kužitku vydané od Jiříka Strejce Zábřežského. Vytištěné léta MDCX.*, s. 313-338.

ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Knížka o ctnosti anjelské, totiž o čistotě duše i těla, ctnosti ze všech nejkrásnější a nejdůstojnější, ve všech třech stavích, panickém, manželském i vdovském, velice potřebná, všem poctivým mládencům, pannám, manželům a manželkám, vdovcům a vdovám k spasitedlnému vynučení sepsaná a vydaná od kněze Havla Phaëtona Žalanského, slova a svátosti Kristových na Horách Kutných u sv. panny Barbory služebníka*, s. 491-562.

ŠIMEK, František (ed.): *M. Jan Rokycana, obránce pravdy a zákona Božího. Výbor z kázání, obrany kalicha a z listů.* Praha 1949.

VIDMANOVÁ, Anežka – BAHNÍK, Václav – ZACHOVÁ, Irena (eds.): *VORAGINE, Jakub de: Legenda aurea.* Praha 2012.

ŽILKA, František (ed.): *HUS, Jan: Dcerka. O poznání cesty pravé k spasení.* Praha, 1946.

13. Seznam sekundární literatury

BALBÍN, Bohuslav: *Bohemia docta*. Dílo je dostupné online:
<http://www.clavmon.cz/bbbd>

BASTL, Beatrix: *Mezi mocí a bezmocí. Úvahy o každodenním životě šlechticů v raném novověku*. In: *Dějiny a současnost*, č. 3, 1994, s. 24-26.

BIDLO, Jaroslav: *O konfessi bratrské z r. 1573*. In: FRIDRICH, Gustav – KROFTA, Kamil et kol.: *Sborník prací historických: k šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dra Jaroslava Golla*. Praha 1906, s. 246-273.

BIEDERMANN, Hans: *Lexikon symbolů*. Praha 2008.

BOCK, Giselle: *Ženy v evropských dějinách. Od středověku do současnosti*. Praha 2007.

BOČKOVÁ, Hana: *Image of the Protestant in Religious Educational Literature*. In: BARTLOVÁ, Milena – ŠRONĚK, Michal (eds.): *Public Communication in European Reformation: Artistic and Other Media in Central Europe: 1380-1620*. Praha 2007, s. 299-308.

BOČKOVÁ, Hana: *K reflexi ženy v nábožensky vzdělávací tvorbě*. In: AMBROŽOVÁ, Hana – DVOŘÁK, Tomáš (eds.): *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*. Brno 2009, s. 611-623.

BOČKOVÁ, Hana: *Theatrum mundi minoris jako svědectví o člověku na sklonku jedné epochy*. In: BOČKOVÁ, Hana (ed.): *Nathanael Vodňanský z Uračova. Theatrum mundi minoris*. Brno 2004, s. 265-293.

BROWNMILLER, Susan: *Proti naší vůli: Muži, ženy a znásilnění*. In: OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (ed.): *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha 1998, s. 133-166.

BŮŽEK, Václav: *Muž, žena a děti v aristokratické rodině na prahu novověku*. In: LENDEROVÁ, Milena (ed.): *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha 2002, s. 45–66.

BŮŽEK, Václav: *Těhotenství ve šlechtické domácnosti na prahu novověku*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Praha 2001, s. 169-178.

CANTALAMESSA, Raniero: *Panenství*. Kostelní Vydří 1999.

CASAGRANDE, Carla – VECCHIO, Silvana: *Hřích*: In: LE GOFF, Jacques (ed.): *Encyklopedie středověku*. Praha 2008, s. 219-229.

CASTELLI, Elisabeth: *Virginity and its Meaning for Women's Sexuality in Early Christianity*. In: *Journal of Feminist Studies in Religion*. Vol. 2, no. 1, 1986, s. 61-88.

CIRONIS, Petros: *Život v české rodině 16. a 17. století. Minulosti Rokycanska*, r. VIII, č. 11. Rokycany 1999.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna: *Evangelické matky*. Praha 1941.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ: *Zbožnost ženy bratrské*. Praha 1944.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ: *Žena v hnutí husitském*. Praha 1915.

CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ: *Žena v Jednotě bratrské*. Praha 1942.

ČADKOVÁ, Kateřina: *Ach, ta láska nebeská. Příspěvek k fenoménu duchovního manželství v prostoru středověké mystiky*. In: NODL, Martin (ed.): *Manželství v pozdním středověku: rituály a obyčeje. Colloquia mediaevalia Pragensia 14*. Praha 2014, s. 249-259.

ČADKOVÁ, Kateřina: *Caterina da Siena e le sue guide spirituali. Storia di una santita*. Roma-Praha 2014.

ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.): *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice 2006.

ČAPSKÁ, Veronika (ed.): *Gabriela Sobková z Kornic, provdaná ze Spens-Booden. Deníkové rodinné záznamy (1784–1808)*. Praha 2009.

ČECHURA, Jaroslav: „*Jakou jste měla známost s myslivcem? Skrze bílé šaty, které jsem jemu prala!*“ In: PLÁVEK, Aleš (ed.): *Archivum Trebonense*, Třeboň 2011, sv. 12, s. 235-268.

ČECHURA, Jaroslav: *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a z cizoložství: panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*. In: ČMM, r. 132, č. 1, 2013, s. 207-214.

ČECHURA, Jaroslav: *Sex v době temna. Sexuální život na českém jihu v prvním století Schwarzenberků (1660-1770)*. Praha 2015.

ČECHURA, Jaroslav: *Vztahy a sex v epoše renesance a baroka*. In: CEJNKOVÁ, Dana (ed.): *100 000 let sexu: o lásce, plodnosti a rozkoši: sborník a katalog výstavy: Brno 14. 11. 2008 – 15. 2. 2009*. Brno 2008, s. 89-104.

DAŇKOVÁ, Mirjam: *Bratrské tisky ivančické a kralické. The Prints of Ivančice and Kralice of the Union of Czech Brethren (1564-1619)*. Praha 1951.

DAVID, Zdeněk V.: *A Cohabitation of Convenience: The Utraquists and the Lutherans Under the Letter of Majesty, 1609-1620*. In: *The Bohemian Reformation and Religious Practice*. Vol. 3, Prague 2000, s. 173-214.

DAVID, Zdeněk V.: *Lutherans, and the Bohemian Confession of 1575*. In: *Church History*, vol. 68, 1999, s. 294-336.

DAVID, Zdeněk V.: *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*. Praha 2012.

DAVIS, Natalie Zemon: *City Women and Religious Change*. In: *Society and Culture in Early Modern France*. Stanford 1975, s. 65-95

DAVIS, Natalie Zemon: *Návrat pravého Sommersbyho. Část druhá*. Praha 1998.

DAVIS, Natalie Zemon: „*Women's History*“ in *Transition: The European Case*. In: *The Feminist Studies*, vol. 3, no. ¾, 1976.

DAVIS, Natalie Zemon: *Ženy na okraji. Tři příběhy ze 17. století*. Praha 2013.

DELUMEAU, Jean: *Strach na Západě ve 14. - 18. století. II. díl*. Praha 1999.

DENZLER, Georg: *Dějiny celibátu*. Praha 1993.

DIBELKA, Jaroslav: *Obranné strategie mužů a žen obviněných z cizoložství na třeboňském panství na přelomu 17. a 18. století*. In: *Rodina a domácnost v 16. - 20. století*. Praha 2010, s. 23-29.

DINZELBACHER, Peter: *Svěťice, nebo čarodějky? Osudy „jiných“ žen ve středověku a novověku*. Praha 2003.

DÜLMEN, Richard van: *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*. Praha 2002.

DÜLMEN, Richard van: *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*. Praha 2003.

DÜLMEN, Richard van: *Každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Náboženství, magie, osvícenství. III*. Praha 2006.

ENNEN, Edith: *Žena ve středověku*. Praha 2001.

GENNEP, Arnold van: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha 1996.

GINZBURG, Carlo: *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*. Praha 2002.

GINZBURG, Carlo: *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*. Praha 2000.

GREINER, Albert: *Theologie lutherienne. L'Enseignement de Luther sur le mariage*. In: *Fac-Réflexion*, n. 16, s. 39-51.

HALAMA, Jindřich: *Sociální učení českých Bratří. 1464-1618*. Brno 2003.

HALAMA, Oto: *Kázání o poctivosti a cti, kterou má věrný člověk učiniti Tělu a Krvi Boží, Mistra Jakoubka ze Stříbra. A Sermon on Honesty and Dignity which a Faithful Man shall Show to the Body and Blood of God by Master Jakoubek of Stříbro*. In: KŮRKA, Pavel – PÁNEK, Jaroslav (eds.): *Angelus pacis. Sborník prací k poctě Noemi Rejchrtové*. Praha 2008, s. 191-208.

HOLETON, David R.: *The Bohemian Eucharistic Movement in its European Context*. In: *Bohemian Reformation and Religious Practise*. Bratislava 1994, s. 23-47.

HOLETON, David R.: *The Evolution of Utraquist Eucharistic Liturgy: a textual study*. In: *Bohemian Reformation and Religious Practise*. Prague - Brno 1996, s. 97-127

HORSKÁ, Pavla: *K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století*. In: *ČSČH*, 1983, č. 5, s. 711-743.

HORSKÁ, Pavla: *Naše prababičky feministky*. Praha 1999.

HRDINA, Karel: *Dvě práce z dějin českého humanismu*. In: *Listy filologické*, č. 55, 1928, s. 14– 19.

HREJSA, Ferdinand: *Luterství, kalvinismus a podobojí na Moravě před Bílou horou*. In: *ČČH*, 1938, r. 45, s. 296-326, s. 474-485.

HRUBÁ, Michaela: *Zvonění na sv. Alžbětu. Odraz norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*. Praha 2011.

HRUBÝ, František: *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*. In: *ČČH*, 1934, r. 41, s. 265-309.

HRUBÝ, František: *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*. In: *ČČH*, 1935, r. 41, s. 1-40, s. 237-258.

HRUBÝ, František: *Luterství a novotrakvismus v českých zemích v 16. a 17. stol.* In: ČČH, 1939, s. 31-44.

HUTEČKA, Jiří – ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila: *Od genderu k maskulinitám.* In: HUTEČKA, Jiří (ed.): *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy.* Praha 2012, s. 9-21.

HUTEČKA, Jiří (ed.): *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy.* Praha 2012.

CHADIMA, Martin: *Husovo pojetí eucharistie.* In: *Sborník Univerzity Hradec Králové.* Trutnov 2008, s. 7-17.

CHENEY, Donald – HOSINGTON, Brenda: *Collected Writings. Jane Elisabeth Weston.* Toronto 2000.

JADRNÁ MATĚJKOVÁ, Hana: *Těhotenství a porod v raném novověku: mezi porodní bábou a lékařem.* In: HUTEČKA, Jiří (ed.): *Konstrukce maskulinní identity v minulosti, současnosti. Koncepty, metody, perspektivy.* Praha 2012, s. 167-173.

JANÁČEK, Josef: *Ženy české renesance.* Praha 1977.

JANIŠOVÁ, Jana: *Delikt urážka na cti v českém a moravském zemském právu.* In: MALANÍKOVÁ, Michaela – BOROVSÝ, Tomáš et kol. (eds.): *Spory o čest ve středověku a raném novověku.* Brno 2010, s. 69-113.

KALISTA, Zdeněk: *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic.* Praha 1941.

KAPRAS, Jan (ed.): *Česká žena v dějinách národa.* Praha 1940.

KELLY-GADOL, Joan: *Did Women Have a Renaissance?* In: BRIDENTHAL, Renate (ed.): *Becoming Visible: Women in European History.* Boston 1977, s. 175-201.

KELLY-GADOL, Joan: *Měly ženy nějakou renesanci?* In: OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (ed.): *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení.* Praha 1998, s. 167-197.

KLAPISCH-ZUBER, Christiane: *Ženy a rodina*. In: LE GOFF, Jacques (ed.): *Středověký člověk a jeho svět*. Praha 2003, s. 241-263.

KLASSEN, John M.: *The Challenge of Marriage through the Eyes of a Fifteenth Century Noble Woman*. PÁNEK, Jaroslav et kol. (eds.): *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*. Praha 1994, s. 649-660.

KOLDINSKÁ, Marie: *Život renesančního aristokrata*. Praha-Litomyšl 2001.

KOLÁŘ, Jaroslav: *Žena v české literatuře 16. století*. In: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (eds.): *Žena v dějinách Prahy. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*. Praha 1996, s. 81-85.

KOLÁŘ, Antonín: *Humanistická básnička Vestonia*. In: *Sborník filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě*. Č. 40., Bratislava 1926, s. 109–166.

KOLÁŘOVÁ, Jana: *Projevy literárního manýrismu v předbělohorských morálkách*. In: *Bohemica Olomucensia 1. Litteraria*. Olomouc 2009, s. 10-17.

KOPECKÝ, Milan: *Problematika tvorby Tobiáše Mouřenína*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia minora Facultatis philosophicae universitatis brunensis*. D 38, Brno 1991, s. 131-139.

KOPECKÝ, Milan: *Veršovaná tvorba*. Praha 1995.

KOPIČKOVÁ, Božena: *Historické prameny k studiu postavení ženy v české a moravské středověké společnosti*. Praha 1992.

KOPIČKOVÁ, Božena: *Ideální modely života ovdovělých královen, kněžen a šlechticů v českém středověku ve světle reality*. In ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.): *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice 2006, s. 223-240.

KOPIČKOVÁ, Božena: *Stav panenské čistoty jest ze všech stavův najduostojnější. K názorům na ženy v českém reformním prostředí od poloviny 14. století do roku 1419*. In: KŮRKA, Pavel – PÁNEK, Jaroslav (ed.): *Angelus Pacis: sborník prací k počtě*

Noemi Rejchrtové = collected essays in honour of Professor Noemi Rejchrtová written by her friends and disciples. Praha 2008, s. 121-131.

KOPIČKOVÁ, Božena: *Tajné zásnuby a sňatky ve středověkých Čechách*. In: *Dějiny a současnost*, 18, 1996, č. 3, s. 7-11.

KOPIČKOVÁ, Božena: *Žena evropského středověku v zasetí své doby*. In: LENDEROVÁ, Milena (ed.): *Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha 2002, s. 13-44.

KRÁL, Pavel: *Muž a žena mezi přechodovými rituály rodinného života v raně novověkých pramenech*. In: BŮŽEK, Václav (ed.): *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*. České Budějovice 2006, s. 425-439.

KRÁL, Pavel: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice 2004.

KRÁL, Pavel: *Žena a smrt v 16. a 17. století*. In: LENDEROVÁ, Milena (ed.): *Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha 2002, s. 105-130.

KRÁL, Pavel: *Žena ve šlechtických testamentech v 16. a 17. století*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno 2001, s. 157-167.

KREJČÍ, Jaroslav: *Ženy ve spektru civilizací. Klíčový problém ve vývojové perspektivě*. In: TOMEŠ, Josef (ed.): *Ženy ve spektru civilizací. K proměnám postavení žen ve vývoji lidské společnosti*. Praha 2009, s. 9-23.

KRČ, Jakub: *Malý portrét Šimona Lomnického z Budče*. In: KRČ, Jakub (ed.): *Kupidova střela. Dětský řápek*. Brno 2004, s. 443-464.

KRMÍČKOVÁ, Helena: *Fifteenth Century Origins of Lay Communion sub utraque in Bohemia*. In: *Bohemian Reformation and Religious Practise*. Brno 1996, s. 57-65.

KUBIŠTA, Albert: *Jednota bratrská jako terč konfesijních polemik*. In: WERNISCH, Martin (ed.): *Unitatis Fratrum 1457-2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. Studie a texty Evangelické teologické fakulty*, č. 15, Praha 2009, s. 3-14.

LARANGÉ, Daniel S.: *Kazatelské umění jako literární odkaz Jednoty bratrské. Jan Augusta – Jan Blahoslav – Jan Amos Komenský*. In: WERNISCH, Martin (ed.): *Unitatis Fratrum 1457-2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. Studie a texty Evangelické teologické fakulty*, č. 15, Praha 2009, s. 109-121.

LE GOFF, Jacques (ed.): *Encyklopedie středověku*. Praha 2008.

LE GOFF, Jacques - TROUNG, Nicolas: *Tělo ve středověké kultuře*. Praha 2006.

LE GOFF, Jacques: *Středověká imaginace*. Praha 1998.

LEEUVEN-TURNOVCOVÁ, Jiřina van: *Polarita levé a pravé jako ženské a mužské části sociálního prostoru (aspekty semiotizace genderu v jazyce)*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.): *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice 2006, s. 91 - 104.

LENDEROVÁ, Milena: *Gender history v českých zemích*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Praha 2001, s. 139-147.

LENDEROVÁ, Milena (ed.): *Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha 2002.

LENDEROVÁ, Milena: *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha 2009.

LEWINSOHN, Richard: *Světové dějiny sexuality I*. Praha 1956.

LEWINSOHN, Richard: *Světové dějiny sexuality II*. Praha 1956.

MALANÍKOVÁ, Michaela: *Ženy, muži a středověk aneb Úvaha nad možnostmi a limity využití kategorie genderu v medievistice*. In: AMBROŽOVÁ, Hana – DVOŘÁK, Tomáš (eds.): *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*. Brno 2009, s. 603-610.

MALANÍKOVÁ, Michaela Antonín: *Maskulinita jako koncept medievistického bádání*. In: HUTEČKA, Jiří (ed.): *Konstrukce maskulinní identity v minulosti, současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. Praha 2012, s. 9-21.

MALANÍKOVÁ, Michaela - BOROVSÝ, Tomáš et kol. (eds.): *Spory o čest ve středověku a raném novověku*. Brno 2010.

MAREK, Pavel: *Svědectví o ztrátě starého světa: manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*. České Budějovice 2005.

MARIN, Olivier: *Hus et l'eucharistie: Notes sur la critique de la Stella clericorum*. In: *Bohemian Reformation and Religious Practise*, Prague 1998, s. 45-77.

MARTÍNEK, Jan: *Rukověť humanistického básnictví*. Sv. 1–5. Praha 1966–1982.

MAUR, Eduard: *K účasti žen na veřejném životě v Čechách v raném novověku*. In: HASIL, Jiří-HRDLIČKA, Milan (eds.): *Psáno do oblak. Sborník k nedožitým sedmdesátinám prof. Jana Kuklíka*. Praha 2011, s. 237-244.

MAŤA, Petr: *Rituál zasnub v deníku renesančního kavalíra*. In: *Dějiny a současnost*, č. 6, 1996, s. 11-15.

MITCHELL, Juliet: *Úvod I ke knize „Ženská sexualita: Jacques Lacan a Freudova škola“*. In: OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (ed.): *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha 1998, s. 277-304.

MOLNÁR, Amedeo: *Na rozhraní věků. Cesty reformace*. Praha 2007.

MOLNÁR, Amedeo: *O bratrské theologii*. In: ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha 1957, s. 407-442.

MORÉE, Peter: *Od kázání k společenství a častému přijímání. Eucharistie v Milíčových kázáních pro svátek Božího těla. From preaching to Community and Frequent Dommunion. Eucharist in Milíč's sermons fort the Corpus Christi Feast*. In: KŮRKA, Pavel – PÁNEK, Jaroslav (eds.): *Angelus pacis. Sborník prací k počtě Noemi Rejchrtové*. Praha 2008, s. 143-158.

NODL, Martin: *In facie ecclesiae*. In: NODL, Martin (ed.): *Manželství v pozdním středověku: rituály a obyčeje. Colloquia mediaevalia Pragensia 14*. Praha 2014, s. 53-61.

NODL, Martin: *Manželství v rané Jednotě bratrské*. In: URBÁNEK, Vladimír et kol. (ed.): *Mezi Baltem a Uhrami. Komenský, Jednota bratrská a svět středoevropského protestantismu. Sborník k poctě Marty Bečkové*. Praha 2006, s. 131-148.

NODL, Martin: *Středověké dilema ženské svatosti*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (edd.): *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice 2006, s. 105-114.

NOVÁK, Arne: *Dějiny českého písemnictví*. Praha 1994.

NOVÁK, Arne: *Stručné dějiny literatury české. Zkrácené znění podle 4. vyd. Přehledných dějin literatury české*. Upravili Rudolf Havel a Antonín Grund. Olomouc 1946.

OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (ed.): *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha 1998.

ORTNER, Sherry: *Má se žena k muži jako příroda ke kultuře?* In: OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (ed.): *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha 1998, s. 89-114.

ORTNER, Sherry: *The Virgin and the State*. In: *Feminist Studies*, Vol. 4., No. 3, s. 19-35.

PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Rituál umírání a smrti v pohřebních kázáních nad muži a ženami v raném novověku*. In: HUTEČKA, Jiří (ed.): *Konstrukce maskulinní identity v minulosti, současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. Praha 2012, s. 110-124.

PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (eds.): *Žena v dějinách Prahy. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*. Praha 1996.

PETRŮ, Eduard: *Alžběta Jana Westonia a její místo v české literatuře*. In: *Vzdálené hlasy*. Olomouc 1996, s. 258–271.

PETRŮ, Eduard: *Desátá Múza*. In: PETRŮ, Eduard: *Alžběta Johana Westonia. Proměny osudu*. Brno 2003, s. 141–148.

PETRŮ, Eduard: *Vzdálené hlasy*. Olomouc 1996.

PETRŮ, Eduard: *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*. Ostrava 1984.

RATAJOVÁ, Jana: *Gender history jako alternativní koncept dějin*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (edd.): *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice 2006, s. 33-40.

RATAJOVÁ, Jana: *Existují „ženské“ dějiny?* In: *Kuděj*, 2001, č. 1, s. 86-87.

RATAJOVÁ, Jana: *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*. *Kuděj*, 2005, č. 1 - 2, s. 158 - 173.

RATAJOVÁ, Jana: *Manželství v české literatuře raného novověku*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žena není přišera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009, s. 733–775.

RATAJOVÁ, Jana: *Panna a panenství/panic a panictví v české literatuře raného novověku*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha 2008, s. 577 – 582.

RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha 2008.

RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žena není přišera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009.

RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žádná ženská člověk není. Polarizace genderů v českojazyčné literatuře 18. a 19. století*. Praha 2010.

RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Děti roditi jest Božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*. Praha 2013.

RÉGNIER-BOHLER, Danielle: *Dvorská láska*. In: LE GOFF, Jacques (ed.): *Encyklopedie středověku*. Praha 2008, s. 128-136.

REJCHRTOVÁ, Noemi: *Dětská otázka v husitství*. In: ČČH, č. 28, 1980, s. 53-77.

REJCHRTOVÁ, Noemi: *K specifiku „ženské otázky“ v husitství*. In: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (eds.): *Žena v dějinách Prahy. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*. Praha 1996, s. 67-69.

REJCHRTOVÁ, Noemi: *Ženy na utrakvistických farách doby předbělohorské*. In: PÁNEK, Jaroslav et kol. (eds.): *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*. Praha 1994, s. 747-753.

ROPER, Lyndal: *Witchcraze. Terror and Fantasy in Barroque Germany*. Suffolk 2004.

RYBA, Bohumil: *Soupis rukopisů Strahovské knihovny III*. Praha 1979.

RYBA, Bohumil: *Westoniana*. In: *Listy filologické*, č. 56, 1929, s. 14–28.

RYBA, Bohumil: *Westoniin blahopřejný list anglickému králi Jakubovi I*. In: *Listy filologické*, č. 59, 1932, s. 385–390.

RYCHTEROVÁ, Pavla: *Ženská zbožnost ve středověku. Některé aspekty jejího výzkumu*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.): *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice 2006, s. 115-124.

ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha 1957.

ŘÍČAN, Rudolf – MOLNÁR, Amedeo: *Dvanáct století církevních dějin*. Praha 2008.

SCOTT, Joan Wallach.: *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. In: *The American Historical Review*, vol. 91, no. 5. 1986, s. 1055. Dostupné online: <http://www.jstor.org/stable/1864376>

SELIGOVÁ, Markéta – HORSKÝ, Jan: *Rodina našich předků*. Praha 1997.

SCHLEGEL, Alice: *Property, and the Value of Virginity*. In: *American Ethnologist*, vol. 18, no. 4, 1991, pp. 719-734.

SOUKUP, Daniel: *Genderová zrcadla v české literatuře raného novověku (Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku; eds. Jana Ratajová – Lucie Storchová. Praha, Scriptorium 2008)*. In: *Aluze (revue pro literaturu, filozofii a jiné)*, č. 3. Olomouc 2008, s. 104-108.

STICH, Alexandr: *Kupido, incest a pomsta*. In: *Souvislosti. Revue pro křesťanství a kulturu.*, č. 1, 2001.

STLOUKAL, Karel (ed.): *Královny, kněžny a velké ženy české*. Praha 1941.

STORCHOVÁ, Lucie: *Ecce novus! Gender, humanistické autorství a subjektové pozice v tzv. westonianech*. In: STORCHOVÁ, Lucie: *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích*. Praha 2009, s. 343–369.

STORCHOVÁ, Lucie: *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích*. Praha 2009.

STORCHOVÁ, Lucie: *Gender*. In: STORCHOVÁ, Lucie et kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 194-204.

STORCHOVÁ, Lucie – RATAJOVÁ, Jana: *Gender a bádání o raném novověku*. In: ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ, Marie et kol.: *Základní problémy studia raného novověku*. Praha 2013, s. 583-614.

STORCHOVÁ, Lucie: *Genderování těla v českojazyčných příručkách o těhotenství a porodu (16. – 17. století)*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Děti roditi*

jest Božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku. Praha 2013, s. 614-657.

STORCHOVÁ, Lucie: *Gender a „přirozený řád“ v českojazyčných diskurzech vdovství, panenství a světectví raného novověku.* In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku.* Praha 2008, s. 508 – 541.

STORCHOVÁ, Lucie: *Konceptualizace genderu v Historische Anthropologie.* In: STORCHOVÁ, Lucie (ed.): *Conditio humana – konstanta (č)i historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretické reflexe v současné historiografii.* Praha 2007, s. 59-82.

STORCHOVÁ, Lucie: *Vedení manželství a etika sebe samé(ho) v českých preskriptivních spisech 16. a 17. století.* In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (ed.): *Žena není přišera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku.* Praha 2009, s. 776–820.

THOMAS, Alfred: *Čechy královny Anny. Česká literatura a společnost v letech 1310-1420.* Brno 2005.

TICHÁ, Zdeňka: *Starší české literatury.* Praha 1984.

TINKOVÁ, Daniela: *Hřích, zločin a šílenství v čase odkouzlování světa.* Praha 2004.

TINKOVÁ, Daniela: *„Žena“ – prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století.* In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.): *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie.* Pardubice 2006., s. 19-32.

TURNER, Victor: *Průběh rituálu.* Praha 1997.

URBÁNEK, Vladimír: *Konfesijní identity a irénické snahy: Texty a kontexty ve sporu Bratří se Samuelem Martiniem z Dražova.* In: WERNISCH, Martin (ed.): *Unitatis*

Fratrum 1457-2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. Studie a texty Evangelické teologické fakulty, č. 15, Praha 2009, s. 30-46.

VACULÍNOVÁ, Marta: *Včela na růžích...Alžběta z Kaménka, dcera pražského profesora hebrejštiny.* In: CÍSAŘOVÁ SMÍTKOVÁ, Alena et kol. (eds.): *Libri magistri muti sunt. Pocta Jaroslavě Kašpárkové.* Praha 2013, s. 383-401.

VOIT, Petr: *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy.* Praha 1991.

VOREL, Petr: *Aristokratické svatby v Čechách a na Moravě v 16. století jako prostředek společenské komunikace a stavovské diplomacie.* In: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Petr (eds.): *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku.* České Budějovice 2000, s. 191-206.

WERNISCH, Martin: *Mystika a reformace. Theologia deutsch. Text a dějinný kontext.* Praha 2007.

WERNISCH, Martin (ed.): *Unitatis Fratrum 1457-2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. Studie a texty Evangelické teologické fakulty, č. 15, Praha 2009.*

WINTER, Zikmund: *Život církevní v Čechách. I.* Praha 1895.

YALOMOVÁ, Marilyn: *Dějiny řáda. Kulturní a sociální dějiny prsou od starověku až po současnost.* Praha 1999.

Nevydané diplomové práce:

KUBALOVÁ, Aneta: *Virgo clarissima in republica litteraria. Formování femininí stylizace v tvorbě Alžběty Johany Westonie.* Nevydaná bakalářská práce, FF UP, obhájena v květnu 2013.

STŮJ, Pavel: *Infanticidium – vražda dítěte jako důsledek strachu.* Nevydaná diplomová práce, FF UP, obhájena v květnu 2014.

14. Resumé

In my MA thesis I concentrate on the theme of the virginity in the protestant normative and moralist texts in the Czech lands before 1620. The specific chapter is consecrated to the texts of Bohemian Brethren and the reception of the Luther's marital reform, which was accepted in the Utraquists' and Lutherans' texts in the second half of sixteenth century and the first half of the seventeenth century. In the environment of Bohemian Brethren was the question of the virginity reflected in the spirit of the collectivity of the illegal sect; Lukáš Pražský defends the primacy of the virginity in the light of the inheritance of medieval understanding of the bodily purity, but a few years later Jan Augusta follows Luther's conception of the marital reform. Luther's marital reform infiltrated to the normative Czech texts before 1620 and the overvaluation of the married state was accepted.

15. Anotace

Jméno a příjmení: Bc. Aneta Kubalová

Katedra a fakulta: Katedra historie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.

Rok obhajoby: 2015

Název práce: „*Šťastná jest neplodná a neposkvrněná a ta, jenž nepoznala lože v hříechu.*“ Tematizace panenství a recepce luteránské reformy manželství v textech protestantské provenience a Jednoty bratrské v předbělohorském období.

Název práce v angličtině: The Virginity and reception of Luther's marital reform in the texts of protestants and Bohemian Brethren before 1620.

Rozsah práce: 130 stran, 340 530 znaků

Jazyk práce: čeština

Anotace práce: Práce se zabývá výzkumem kategorie panenství v pramenech předbělohorského období, a to ve spisech, normativech a kázáních utrakvistů, luteránů a členů Jednoty bratrské. Cílem této práce je zjistit, do jaké míry se v analyzovaných textech reflektovala koncepce Lutherovy reformy manželství a jakými prostředky a argumentací je v těchto pramenech představován panenský stav. Tento výzkum zohledňuje složitou konfesijní situaci v českých zemích v 16. století a na počátku 17. století a ukazuje, do jaké míry se rétorika textů příslušníků odlišných konfesijních identit mohla proměňovat při popisu panenského a manželského stavu.

Klíčová slova: Panenství, manželství, žena, raný novověk, Jednota bratrská, utrakvismus, Martin Luther, luteráni, 16. století, sexualita, gender

Anotace v angličtině: The thesis is focused on the category of virginity before 1620 in the Czech lands in sources as normative texts and sermons of Utraquists, Lutherans and members of Bohemian Brethren. The aim of this thesis is to find out, how much is the conception of Luther's marital reform reflected in the analysed texts, and how is virginal status represented in these sources. This research takes account of the complicated confessional situation in the Czech lands in the 16th and the beginning of the 17th century and shows how much is the rhetoric of texts of members with different confessional identity changed in the description of virginal and marital status.

Klíčová slova v angličtině: Virginity, marriage, woman, early modern period, Bohemian Brethren, Utraquists, Martin Luther, 16th century, sexuality, gender